

KÖHALMI BÉLA

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

KÖNYVTÁRÚGYE

KÓHALMI BÉLA

A MAGYAR
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
KÖNYVTÁRÜGYE

BUDAPEST, 1959

D I E N E S L Á S Z L Ó

E M L É K É N E K

<i>Bevezetés</i>	7
I. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikája	15
II. A felkészülés	26
A Szabó Ervin-i örökség	27
A Könyvtárügyi Program	49
III. A három nagy könyvtár	55
A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára	57
Az Egyetemi Könyvtár	67
Az Akadémiai Könyvtár	74
IV. Az állami népkönyvtárügy a forradalmak előtt	79
V. A vidéki könyvtárügy a Tanácsköztársaság alatt	97
VI. Könyv- és könyvtárvédelem	109
A könyvtárhétség	113
Könyvtárvédelmi ügyek	115
A Todoroszku-gyűjtemény	118
Az Emmer Kornél könyvtár	122
A Károlyi könyvtár	126
VII. A szakkönyvtárak rendszere	128
Közgazdaságtudományi szakkönyvtárak	134
Mezőgazdasági szakkönyvtárak	137
A természettudományi és orvosi szakkönyvtárak	139
VIII. Könyvek a közművelődési és tudományos könyvtárak számára	141
A leltárak feldolgozása	147
A Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepe	148
Külföldi könyvek beszerzése	152
A könyvtárak felszerelése	153

A könyvellátás biztosítása	155
IX. A budapesti közművelődési könyvtárhálózat	157
Ifjómunkások könyvtárai. Diákolvasók	164
Vakok könyvtára	165
X. „Ne legyen gyár könyvtár nélkül!”	168
XI. A könyvtárosképző tanfolyam	177
A könyvtárosképző tanfolyam megnyitása	187
XII. Az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet ...	194
XIII. Visszatekintés	211
<i>Függelék</i> (részletes tartalomjegyzék)	218
Könyvtárügyi Program	218
Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei	222
Az országos könyvtárügy szervezete	225
Rendelet könyvtárosi tanfolyamok rendezéséről	229
Rendelet a megszűnt vagy felszámolás alatt levő egyesületek (intézmények, társaságok) könyvtá- rának és archívumának államosításáról	230
Az alaprendelet. Rendelet a könyvtárak államosításá- ról, az Országos Könyvtárügyi Tanács és az Or- szágos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet fel- állításáról	232
Rendelet az őrizet és kezelés nélkül maradt magán- könyvtárak államosításáról	234
Rendelet a nyomdai termékek kötelező beszolgálda- tásáról	235
Rendelet az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet szervezeti szabályzatáról	238
Rendelet az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet szervezeti szabályzatának életbeléptetésé- ről	241
Károlyi Mihály levele Dienes Lászlóhoz	242
Dienes László: A könyvtárak a kommunista társa- dalomban (Részletek a könyvtárosképző tanfo- lyam első előadásából)	243
Kőhalmi Béla: A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográ- fiai Intézet	248
<i>Jegyzetek</i>	251

A világ második tanácsköztársasága — a mi 1919-es proletárforradalmunk — dolgos hétköznapjait bemutatni, az új rend művelődésügyének egyetlenegy területén, tanulságos lehet összefoglaló jellegű történetírói munka szerzője számára. A biztatást ehhez a munkához a Tanácsköztársaság emlékei feletti szemle és a régi rendeletek újraolvasása közben kaptuk. Könyvtárügyünk — melyről Szabó Ervin 1915-ben azt írta, hogy „a társadalmi szükségletkielégítések sorában szinte az utolsó helyet foglalja el”¹ — fontos területe lett a Tanácsköztársaság művelődéspolitikájának. A rendelkezésre álló adatok szerint a Tanácsköztársaság négy hónapja alatt kiadott 198 művelődéspolitikai rendelet közül 39 könyvtári vagy a könyvtárügyet közvetlen érintő rendelet volt; ezek közül 36 könyvtárügyi rendeletet a Közoktatásügyi Népbiztosság bocsátott ki.

Az, amit az olvasó ezeken a lapokon talál, nemcsak a 19-es proletárforradalom könyvtárosainak — fájdalom, gyéren — fennmaradt iratanyagában, a tervekben és rendeletekben tükröződő törekvéseknek életre keltése. És nemcsak élményanyag. Kísérlet arra, hogy a könyvtárügyet beillessze a Tanácsköztársaság gazdag szellemi életének, művelődéspolitikájának körképébe. Beillesztettük a hatalmas iramú iskolapolitika, az iskolán kívüli nevelés, a tudomány- és irodalompolitika, a művészetpolitika és a múzeumpolitika szomszéd-ságába.

A bátorságot ahhoz, hogy merészen tervezzünk, hogy átfogjuk a könyvtárügy egész területét, hogy kinyissuk, vagy tágabbra nyissuk zárt vagy bezárkózó könyvtárak kapuit: a Magyar Tanácsköztársaság Alkotmányának 10. paragrafusából merítettük: „A Tanácsköztársaság megszünteti a burzsoázia műveltségi kiváltságát, és megnyitja a dolgozók előtt a műveltség tényleges megszerzésének lehetőségét...” Nekünk tehát könyvtári eszközökkel kellett előmozdítanunk a tényleges birtokbavételt, mely dolgozó népünk szellemi felszabadulását is magával hozta. E néhány lapon azt is megtalálja az olvasó, hogyan fogadta a munkásság és parasztság a műveltség magasabb fokát nyújtó kezdeményezéseket és intézkedéseket, hogyan vett részt maga ezek megalapozásában. Dolgozó népünk nagy morális győzelmét tükröző jelek voltak ezek is.

Nem kronologikus rendben ismertetjük a négy hónap könyvtári eseményeit. Az egyes könyvtári területeket, könyvtártípusokat vesszük sorra. Ez könnyebbé tette azt a feladatunkat, hogy képet adjunk a forradalmak előtti könyvtári állapotokról is, és hogy a társadalmi alap és a művelődéspolitikai összefüggéseit jól felismerhetővé tegyük. A részletek mindig érdekesek és meggyőzőbbek. Hálás feladat megmutatni, hogyan tükröződnek a „korlátlan osztályuralmat biztosító” 67-es kiegyezés után „végleges” uralomra berendezkedő nagybirtokos-nagytőkés rendszer problémái olyan nem fontosnak látszó művelődéspolitikai területen is, mint a könyvtárügy. Hogyan kendőzte el az ún. liberális rendszer az ország súlyos sebeit — melyek halálos voltát ennek a félszázadnak csak legjobbjai ismerték fel — a nyugatot elkápráztató állami népkönyvtár-akciókkal akkor, amikor az ország egész népességének 41,8 százaléka írástudatlan volt.

A tanács hatalom kikiáltása előtti időben létrejött Könyvtárügyi Program hosszú előkészítő munka eredménye volt. A kívülállók, akik a programban és a megnyilvánult könyvtári törekvések együttesében a negyven-ötven év előtti könyvtári szakirodalom kis enciklopédiáját vélik felfedezni,

másként fogják létrejöttét megítélni, ha tudják, hogyan alakult ki.

Amikor Szabó Ervin 1904-ben átvette a főváros kis szakkönyvtárának vezetését, hogy azt nyilvános könyvtárrá fejlessze, maga köré gyűjtött néhány fiatal tisztviselőt, tudóst, tanárt, akiket a könyvtáros mesterség perspektívái lelkesítettek, és akikre semmi vonzóerőt nem gyakoroltak a Városháza karrier-lehetőségei. Szabó Ervin hivatalba léptekor a könyvtárban talált már néhány szakembert: Gárdonyi Albertet, a későbbi főlevéltárost, a Husserl-tanítvány Enyvvári Jenőt, Staindl Mátyást, a pedagógust, akik penzumukat a régi könyvtárosok módjára látták el, s akiket Szabó Ervin később türelemmel meg tudott nyerni a könyvtár átszervezése tervének, de több szeretettel foglalkozott a fiatalokkal és az általa meghívottakkal: Basch Imrével; a jogi tanulmányait végző Dienes Lászlóval, akit a jogtudománynál jobban érdekelt a filozófia; e sorok írójával, akit Szabó Ervin a *Huszádik Században* megjelent tanulmánya alapján fogadott be; Pikler Blankával, a későbbi bibliográfussal. A vidéki tanár Braun Róbertet, akinek egy szociográfiai tanulmánya feltűnést keltett a *Huszádik Században*, egyéves amerikai útja után hívta meg a könyvtárba, Madzsar József, a neves orvos és természettudós bekapcsolódására valamivel később került sor.

A könyvtárban tartott szemináriumszerű megbeszélések, a szakfolyóiratok figyelemmel kísérése, a standard művekről való beszámolók és a munka közben lefolytatott beszélgetések alakították ki azt a könyvtári légkört, ami ismeretlen volt addig könyvtáraink életében. Nem egy világi klastrom szelleme volt ez. Tudatos célunk volt: jó közönségszolgálattal mind több és több barátot szerezni a könyvtárnak, elérni, hogy Budapest közönsége megépíttesse a hozzá méltó nagyvárosi könyvtárat. Szabó Ervin már akkor, amikor még kilátása sem mutatkozott annak, hogy nagy könyvtári terveit a Városháza urai valóban komolyan veszik, tervszerűen készítette fel munkatársait jövőbeli feladataikra. Basch Imrének — aki később orvosi pályára ment — lehetővé tette, hogy

Amerikában tanulmányozza a nyilvános könyvtárügyet, Dienes Lászlót Párizsba és Drezdába küldte tanulmányútra, e sorok íróját Berlinbe, Drezdába, Posenbe, Svájcba (Bern és Zürich), Madzsar József is tett németországi körutat. Ezekről a tanulmányutakról a *Fővárosi Könyvtár Értesítőjében*, a *Népművelésben*, a *Városi Szemlében* jelentek meg tanulmányi beszámolók. 1911-ben, amikor sudárba szökkenni látszottak reményei, hogy meg fog épülni a nagy Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola, s hogy a könyvtár végre most már igazán felkészülhet nagy feladataira, barátját, Madzsar Józsefet bírta rá, hogy segítsen a könyvtár átszervezése és a majdani nagy központi könyvtár fiókkönyvtári hálózatának megalapozásában. Így alakult ki egy olyan könyvtári együttes, amely a nyugati könyvtári tapasztalatokat, a látottakat és az elméletben kidolgozottakat leszűrte, megvitatta, és amit jónak látott, a gyakorlatba átvitte.

Szabó Ervin személyes baráti kapcsolatot tartott fenn e korszak legnevesebb könyvtárosaival: Eduard Reyer bécsi professzorral, Walter Hofmann-nal, a Dresden—Plauen-i könyvtárossal; Paul Otlet-vel, a brüsszeli Nemzetközi Bibliográfiai Intézet egyik alapítójával. Tanulmányokban, úti beszámolókbán, cikkekben leszűrve szinte együtt volt már a majdan megvalósítandó program, főként Szabó Ervin könyvtártudományi írásaiban.² A hivatalos könyvtárpolitika intézői egyszerűen nem akarták észrevenni ezt a Fővárosi Könyvtárból kiinduló, következetes könyvtári propagandamunkát; a régi könyvtárosok pedig közönnyel vegyes féltékenységgel fogadták. A megújulás távlatában a proletárforradalom történelmi pillanatában válhattak csak tervekből programmá.

A program egy részének: a haladottabb nyugati kapitalista államokban elért eredményeknek hazai földre való átültetése egy reformokra hajlamos haladó polgári kormány programjaként elképzelhető lett volna. De nem az egész! Szabó Ervin programadó írásaiban félreérthetetlen hangsúllyal jelentkezik az a követelés, hogy a művelődéspolitikának számolnia kell egy öntudatos, a maga kultúráját önállóan ki-

alakító munkásság és parasztság művelődési igényeivel. Jól meghallották ezt a munkásságnak és parasztságnak az élet-hez és művelődéshez való jogát el nem ismerő uralkodó osztályok szóvivői. Többet is értettek belőle, mint amennyit kellett volna, mikor Szabó Ervin azt írta, hogy „a könyvtár proletárolvasóinak semmivel sem alacsonyabbrendű a könyvszükséglete, mint a művelteknek”. Benne volt ebben az egész hivatalos könyvtárpolitika megsemmisítő bírálata. Fel is szisszentek érte, és megvádolták, hogy a felforgatásnak akar palotát emeltetni. Egy mindenfajta bürokratikus és tartalmi korlátozásoktól mentes könyvtári szervezet igénye a nagybirtokos-nagytőkés Magyarország viszonyai között mindenképpen szocialista ízű követelés volt. Azzá kellett lennie, ha történelmi háttérként ott látjuk munkásosztályunknak az első orosz forradalom után sűrűn jelentkező politikai jellegű sztrájkmozgalmaikat, nagyarányú tüntetéseit. Ilyen viszonyok között következetesen csak azok harcoltak az egész nép művelődéshez való jogaiért, akik bensőséges kapcsolatot tartottak fenn a munkásmozgalommal. Így volt ez másutt is. Eduard Reyer bécsi professzor a Lueger-féle klerikális reakcióval harcolva a szociáldemokrata munkássággal építette ki a Zentralbibliothek nagy könyvtári hálózatát; Walter Hofmann egy munkáslakta kerületben szervezte meg példamutatóan a könyvtárát. Neki viszont vitái voltak a helyi kispolgári ízlésű szociáldemokrata pártfunkcionáriusokkal, amikor az olvasmányok kiválasztásánál az irodalmi mértéket túl magasra emelte.

Szabó Ervin akkor fűzte szorosabbra kapcsolatát a magyar munkásmozgalom forradalmi szárnyával, amikor — szembekerülve a szociáldemokrata párt vezetőségének opportunistá magatartásával — kilépett a *Népszava* szerkesztőségéből, és könyvtári területen folytatta a harcot. Csak a fóruma változott meg, munkaterülete viszont kiszélesült. A szocializmus klasszikusainak kommentálásával végzett elméleti munkájával, a szocialista irodalom könyvtári keretek között való terjesztésével és a munkásosztály fiatalsága körében

végzett tanító munkájával vett részt a párt forradalmasításában. Oktató tevékenysége és a párt fiatal ellenzéke körében végzett tanácsadó munkája párhuzamosan ment végbe könyvtári munkájával és a könyvtárért való harcával. A nyilvánosság csak vitacikkeiről vehetett tudomást. Közvetlen munkatársaira sokoldalú aktivitása lenyűgöző erejű példaadásként hatott.

Sokszor esik szó Szabó Ervinről ezeken a hasábokon. Ne csodálkozzék ezen az olvasó. A proletárforradalom könyvtárosai tőle tanulták meg, hogy a munkásosztály felemelkedése és cselekvő szellemű munkásmozgalom nélkül nem épülhet fel a jövő Magyarországa.

Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a Tanácsköztársaság könyvtári programjában szerepel egy olyan „többség”, amely csak a Tanácsköztársaság létrejöttét követően számíthatott megvalósulásra. Szükségképpen meghaladta tehát a polgári keretek között megfogalmazott leghaladottabb könyvtári igényeket, így némely tekintetben a Szabó Ervin-i programot is. Ilyenek például: az összes könyvtárak — tudományos és közművelődésiek — állami központi irányítása; a közművelődési könyvtáraknak eleven áramú hálózati központ gondozásába helyezése; a közművelődési könyvtárak könyvszükségletének központosított ellátása; a megfelelő példányszámok biztosítása még a művek kinyomtatása előtt; gyári munkáskönyvtárak létesítése addig is, amíg a munkáslakta kerületekben városi kerületi könyvtárak létesülnek; a régi nagy könyvtárak együttműködése és avult munkamódszereik modernizálása; egységes könyvtári munkafolyamatok bevezetése és előírása; a szakkönyvtári hálózat kiépítése úgy, hogy minden szaktudomány valóban teljesítőképes központi könyvtárral rendelkezzen és eredményesen szolgálhassa a termelőmunkát; csoportérdekeket szolgáló életképtelen könyvtárak összevonása; a könyvtárosképzés intézményessé tétele stb.

Feltűnhet az olvasónak, hogy e könyvben nem talál összehasonlításra alkalmas adatokat a világ első szocialista

állama, az akkor már másféléves szovjet-orosz köztársaság könyvtári vonatkozású intézkedéseivel. Lenin már 1917 novemberében megírta reformokat követelő levelét a Pétervári (ma Leningrádi) Nyilvános Könyvtárnak, és ebből a levélből érthettek már az ország más nagy könyvtárai is. Rendelet jelent meg a magánintézményeknek és magánkönyvtáraknak az állam oltalma alá helyezéséről. Lunacsarszkij népbiztos kiadta rendeletét — Lenin 1913-ban kifejtett népművelő programja alapján — a népkönyvtári hálózat megszervezésére, s ezeket a rendeleteket 1919 márciusáig 17 további levél, távirat követte.³ Mindezekből sokat tanulhattak volna a Magyar Tanácsköztársaság funkcionáriusai, de e tények csak a felszabadulás után váltak itthon ismeretessé. A *Vörös Újság*-ban és a *Népszavában* felbukkantak hírek a Szovjet-Oroszországban végbemenő kultúrforradalomról, a Lunacsarszkij által megalapított művészeti tanműhelyekről, a jelenkori művészet múzeumának felállításáról, a Lunacsarszkij-vonatról, mely városról városra haladva, neves írók és művészek bevonásával ismerteti meg a forradalmi szellemű művészetet és irodalmat, de könyvtári vonatkozású intézkedésekről ezekben a hírekben nem esett szó. Visszalapozva ma a Szovjetunió könyvtárügyének történetében, az a tanulság adódik, hogy azonos társadalmi alapon a felépítményhez tartozóan hasonló intézményeknek kellett létrejönniük, s létre is jöttek.

Forrásaink legfőbbje a könyvtárügyi megbízottak — igen kevés példányszámban fennmaradt — hivatalos lapja, *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye*, melyből a négy hónap alatt négy szám jelent meg, és az az értékes eredeti iratanyag, amely nem került bele abba a nagy ládába, amely a könyvtárügyi megbízottak hivatalának — júliusban már Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetnek — irattárát tartalmazta. Ez az iratláda a Tanácsköztársaság leveretése után átadatott az ellenforradalmi kormány által visszaállított Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének. Fájdalom, elveszettnek tekinthető. Felhasználtuk a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Inté-

zetének idevágó iratanyagát, az Egyetemi Könyvtár és más nagy könyvtár irattárát is. Ezekre a forrásokra a megfelelő helyen utalunk.

A felszabadulás óta eltelt tizennégy év alatt aránylag nem sok összefoglaló jellegű munka jelent meg történelmünk e jelentős szakaszának művelődéspolitikájáról. A negyven-éves évforduló örvendetes változást hozott. Nagy számban jelentek meg összefoglaló művek.⁴

Amit a Tanácsköztársaság 133 napjában elvégeztünk, csak úgy vált lehetségessé, hogy „a mag, melyet az orosz forradalom elvetett”, idehaza is kikelt, munkásosztályunk forradalma pedig rövid időre jelenné változtatta a jövőt.

1959 január.

Kőhalmi Béla

I. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MŰVELŐDÉSPOLITIKÁJA

„Legyen szavad teremtés új igéje,
Formáld át sáros, bűnös, ócska bolygónk,
Mit elrontott sok régi, úri isten,
Te istenek közt új és proletár.
Formáld boldoggá pörölyös kezeddél, —
Emelj minket roppant tenyeredre
És a magad képére gyúrj át minket!”

(Tóth Árpád: *Az új isten.*
Nyugat. 1919. április 1.)

A Tanácsköztársaság kulturális életének adatgazdagsága olyan meglepően nagy, hogy első nekifutásra aligha sikerülhet valakinek is összefoglalni. Ide tartozik ugyanis az iskolapolitika, az iskolán kívüli művelődéspolitika, az analfabetizmus elleni küzdelem, az ifjúságról való gondoskodás, a műzeumpolitika, a zene- és irodalompolitika és a sajtóügy mellett a könyvtárpolitika.

A magyar közelmúlt kulturális értékeinek feltárása — régi adósság törlesztéseként — a proletárforradalom negyvenéves jubileumára való készülődés közben most kapott lendületet. Művek születnek a magyar művelődés szocialista szellemű történeti szintéziséhez, monográfiák egy-egy mozgalomról, több kötetes antológia a XX. század magyar költőinek és íróinak műveiből, akik a nép új korszakára készültek.⁵ Töredező újságlapokról és folyóiratokból kellett ezeket az írásokat kimásolni — köztük halhatatlan verseket és lélegzetelállító vallomásokat. És híreket az azóta valósággá vált magyar jövőről. Egy szívós életű ellenforradalmi korszak ítélte ez írásokat némaságra, a bosszuló terror áldozatainak nevével és tetteik emlékével együtt. Könyvtáraink „zárt anyagából”, nehezen feltalálható irattári naplókból és irattárakból, törvényszéki iratokból kell e négy hónapnak nemcsak politikai és társadalmi történetét, de szellemi életének dokumentumait is összekeresni.

József Farkas Rohanunk a forradalomba. A magyar iro-

dalom útja 1914—1919 című tanulmányának kandidátusi vitájában állapította meg Kardos László: „Sokféle forradalmiság torkollott össze a magyar forradalomban” — ebben a mi 19-es forradalmunkban —, és ezt úgy kell értelmezni, hogy benne volt 150 év megújódásra irányuló vágya, a magyar élet egész újjászületésének programja és valóságba átültetésének kísérlete. Benne volt Bessenyei kritikája a rendi Magyarország „oskoláiról”, amelyekről azt írja, hogy „akár patoki, akár debreceni diák lettem volna, igen sokat nem vesztettem, kivéven azt, hogy ha azzal a sok rigmussal fejemet televerték volna, nehezebb lesz vala azok elhányásával nagyobb dolgokat tanulnom”. S a forradalom előtti „oskola” még sok jegyét viselte a rendi iskolának. (A Tanácsköztársaság már Munkásegyletemet nyit meg!) Benne voltak a reformkorszak országgyűlési szónokainak panaszai az élettől elszakadt iskola, iskolapolitika ellen. „Iskoláinkban — mondja egyikük az 1825—1827. országgyűlésen — semmi politechnikai és ökonómiai tudomány nem taníttatik, s így ifjaink csak bírák és prókátorok lehetnek.” A Tanácsköztársaság alatt az Iskolai Reformbizottság kidolgozta az „elhanyagolt technológia” tantervét, hogy „a munka, erő, teljesítmény és energia fogalmai mögött a tanuló lássa a munkát végző gépet és embert is”. Nemes uraink sóhajai és aggodalmai azonban csak a nemzetek versenyében helytállásra alkalmas polgár, a polgári eszménykép nézőpontjából bírálták az úri nevelés elmaradottságát; szemük sem rebbent a paraszti tömegek és a munkások felé; a tömegeknek a szellemi javakból való kirekesztettsége nem nyugtalanította őket.

A század első évtizedében, a véres aratósztrájkok éveivel, a Darányi-féle rabszolgatörvény meghozatalával egy időben ássák ki a könyvek temetőjéből Berzeviczy Gergelynek A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon című könyvét. Ezért a keletkezése idején kéziratban forgó higgadt, száraz tanulmányért, ezért a matematikai pontosságú vádiratért nem is a szerzőjét fogta perbe a vármegye ügyésze, hanem a kiadóját, Máriássy Józsefet. És száz évig nem látha-

DR. DIENES LÁSZLÓ (1889—1953),
a Fővárosi Direktórium tagja, a Tanácsköztársaság könyv-
tárügyi politikai megbízottja, a felszabadulás után a Köz-
gazdaságtudományi Egyetem tanára

tott újra napvilágot.⁶ Nem volt illő a nem dolgozó osztályok történelme mellé állítani a dolgozó osztályok történelmét. Márki Sándor és Acsády Ignác könyve nem is került az iskolai olvasmányok közé. Ezen is változtatott 1919-ben az Iskolai Reformbizottság: kidolgozta a történelemoktatás szocialista szellemű tervét. Arany Jánoson, Vajda Jánoson, Eötvös Józsefen kívül 1849 után egészen a századfordulón feltűnő *Huszdik Század* megjelenéséig csak kevesen figyelmeztették az országot arra, hogy a paraszti életekkel *együtt* szellemi értékek is örökre elvesznek. A kiegyezés ellenzékének harci programjában az utolsó pont volt a kötelező állami népoktatásról szóló, Eötvös-féle törvény végrehajtása. Csak a századforduló szocialista sajtója és a radikálisok folyóiratai tartják napirenden ezt a kérdést. „A temérdek feladat között, amit az újkori állam — a magyar állam is — vállalt — írja egy röpirat —, miért nincs ott a kötelező állami oktatás, az ingyenes, felekezet nélküli népoktatás vállalása, miért hagyja 76,9 százalékát az összes népiskoláknak a felekezetek kezén?“, vagy tovább: „A magyar állam vállalja, hogy nemesfajta kancáknak a magva ne szakadjon és nemes csikókat ellhessenek, a magyar állam gondoskodik arról, hogy az aratni nem akaró magyar munkás helyett legyen elegendő rutén munkás. De van-e ember — kérdi —, aki ellene akar mondani annak, hogy a gyermek egészséges fejlődése van olyan fontos, mint a megkötött aratási szerződés végrehajtása, mint a sertésállomány egészségének védelme, hogy a nemes kancánál és nemesfajta szőlőnél fontosabb, nemzetibb, emberibb dolog a lélekben nemes, tanult, felvilágosodott, kemény gerincű és nyitott fejű gyermek?“ És a félfeudális állam túrta, „hogy a hat évnél idősebb korban levő lakosság 38,8 százaléka írástudatlan“ legyen az első világháborút megelőző évtizedekben.⁷

A Tanácsköztársaság kormánya egy héten belül véget vetett a vitának: március 29-én kiadott rendelete megvalósítja az ingyenes, felekezet nélküli állami népoktatást. És megüzeni a harcot az analfabetizmusnak és egyik okozójának, az *osztatlan* népiskolának. A Köznevelési Népbizottság

felhívást intéz a megyei munkás- és katonatanácsokhoz: helyezzék az iskolák épületét használható állapotba, vegyék igénybe iskola céljára a lefoglalt kastélyokat és más erre alkalmas épületeket. A forradalom alatt halkult el Eötvös utolsó írásai egyikének segélykiáltása. Az országgyűlés elé terjesztett Jelentés a népiskolai nevelés állapotáról című írásművében olvashatjuk: „a tanköteles gyermekek 60 százalékát tanszoba hiányában nem tudjuk elhelyezni”.⁸ A Közoktatásügyi Népbiztosság 10. K. N. sz. rendelete kimondja, hogy az osztatlan népiskolákat, a régi rendnek ezt a szégyenteljes és szomorú intézményét, mely a tanítóra alig megvalósítható feladatokat róva a népfelvilágosítás munkájának egyik fő akadályozója, a népbiztosság rövid idő alatt teljesen meg akarja szüntetni. A tanítók forradalmi múltú harcos lapja, az *Új Korszak* 1919. július 4-i számában felszólítja a tanítókat, hogy „minden osztatlan iskolát legalább két, de ha lehet, három részre kell szétválasztani”. És a gyermekek helyére odaültek a felnőttek is: a tanács hatalom tanfolyamokat szervezett az írástudatlanok számára. Nem mi, hanem Fináczy Ernő, az ellenforradalomhoz csatlakozó konzervatív pedagógus írja a Tanácsköztársaság iskolapolitikájáról: „... termékeny gondolatok, új szempontok, új eszmekeapcsolatok, új metodikus kísérletek, amelyek nemegyszer egy új társadalmi rend erejébe vetett irigylendő optimizmussal jelentkeznek.”⁹

Igen, ez az irigylendő optimizmus jellemzi nemcsak az iskolapolitikát. A mezőgazdasági és ipari szakmunkásképzéshez épp ily erélyesen lát hozzá, megalkotva — a termelés igényével számolva — a három alaptípusú munkásképző iskolát. Az egész iparoktatás egyesítése, melyhez a félfeudális iskolapolitika nem mert hozzányúlni, egyszeriben lehetővé vált. „Kár — írja az ellenforradalom egy másik neves pedagógusa —, hogy ennek a diktatúra elmúltakor újra meg kellett változnia.”¹⁰

Ez a késői „bánat” nemegyszer jelentkezik az ellenforradalom emlékező írásaiban. A szépséghibája a dolognak csak az, hogy mialatt ezeket a bánatos szavakat leírják, egyesek

— és nem is kevesek — úgy tettek, mintha nem tudnák, hogy az ellenforradalom vérebei az általuk is elismert kitűnő pedagógusokat és kultúrpolitikusokat megkorbácsolták, rögtönzött „népítéletekkel” kivégezték, bebörtönözték vagy emigrációba kergették. Az ellenforradalom fegyveresei nem mérlegelték ilyen finoman a munkásosztály oldalára álló oktatók tetteit.

A Tanácsköztársaság kulturális eseményeinek emléke tovább élt azokban az ipari és mezőgazdasági munkásokban, akik betódultak az egyetem új tanárainak előadásaira, akik hallgatói lettek azoknak a szaktanfolyamoknak és ismeretterjesztő előadásoknak, amelyeket példátlanul nagy számban rendezett a Közoktatásügyi Népbiztosság. Budapest területén például 6 nagy iparág dolgozói részére 86 szaktanfolyamot, 18 ipari és üzemviteli tanfolyamot, 48 különböző nyelvtanfolyamot, összesen 231 szaktanfolyamot szervezett sok ezer hallgató részvételével. Vidéken 73 városban, illetve községben 582 ismeretterjesztő előadást tartottak és 184 ipari, illetve mezőgazdasági szaktanfolyamot indítottak meg. A Budapesten és környékén megtartott 56 zenei és irodalmi előadás hallgatósága meghaladta a 40 000-et. A vidéken megtartott 56 zenei és irodalmi előadás hallgatóságának száma körülbelül 20 000 volt. Az ifjómunkások részére Budapesten és környékén külön 691 előadást szerveztek, de ebben még nem foglaltatnak benne a múzeumí sítáaelőadások, vetített-képes előadások, a hangversenyek, irodalmi matinék és színházi előadások. Ezerkilencszáztizenkilenc munkássága a Közoktatásügyi Népbiztosság sokoldalú nevelőmunkájának ezekre az eredményeire emlékezett.

A Tanácsköztársaság művelődéspolitikája e nagyvonalú iskolapolitika várható eredményeire rendezkedett be. Egyetemi reformjainak alap gondolata a tudósképzés és a gyakorlati szakemberképzés elválasztása volt: felszabadítani a kutató tudósokat minden olyan oktató és egyéb munka alól, amelyet a társadalom eddig tőlük kívánt. A kommunista társadalom el akarta hárítani a szellemi alkotás akadályait, „a

megkötő, negatív befolyásoló erőket”.¹¹ Gondoskodni kívánt a népbiztosság arról is, hogy az egyetemről kikerült fiatal tudósok ne maradjanak irányítás nélkül: kutatóintézetek szervezését vették tervbe dolgozóhelyiségekkel, könyvtárral, laboratóriumokkal. A tulajdonképpeni tudósképzés itt történt volna, az újjáalakítandó Akadémia irányításával. Nem a tudományos munkát mindenáron megszervezni akaró fanatikusok receptjei szerinti tudóstenyésztésről volt itt szó, hanem olyan tudósok képzéséről, akikre a szocialista társadalomnak szüksége van, s maguk is érzik a felelősséget feladataik megvalósításaért.

Létrehozni a marxi „szövetségét a gondolkodó és szenvedő emberiségnek”, összehozni a proletariátust a társadalomtudományokkal és a természettudományokkal — ez volt a célja a kutatóintézetek tervbe vett megalkotásának. A tanácskormány több kutatóintézet felállítására készült. Az első — a Történelmi Materializmus Kutatóintézete — meg is nyílt. Vezetője Bolgár Elek lett. Bolgár Elek első előadásában a tervbe vett kutatások célját, módszereit ismertette, és méltatta Szabó Ervin munkásságának jelentőségét a marxizmus hazai megismertetése terén. A többi kutatóintézet megnyitására már nem került sor.

A másik szövetséggel, a természettudománnyal való kapcsolat megteremtésében értékes előmunkákat végzett a Lambrecht Kálmán — az őslénytan kiváló magyar kutatója —, Vadász Elemér, Leidenfrost Gyula, Soós Lajos és más természettudósok által még az októberi polgári forradalom idején összehívott Természettudományi Szövetség, mely 1919 januárjában két, februárjában további három tanácskozáson vizsgálta meg a természettudományi kutatás műhelyeinek és gyűjteményeinek állapotát s tárgyalta meg a szükséges reformokat. Lambrecht Kálmán a kilenc múzeum vezetőjével megtartott tanácskozásokat ismertető Természettudományi világnézet című cikkében (*Világ*, 1919. január 2.) képet festett az intézetek állapotáról: „Tűrhetetlen és meg nem engedhető, hogy tudományos intézeteink, múzeumaink, a nagy-

közönség érdeklődésének hiányára számítva, kivonják magukat a sohasem meddő tanítás munkájából, államilag, tehát közpénzből segélyezett társulatok és testületek tekintélyes vagyona kultúrpolitika-ellenesen fecséreltessék el, és sok apró, személyhez kötött szinekúra tartassék fenn akkor, amikor nagy koncepciójú tömegnevelő intézmények hiányoznak.”

A Természettudományi Szövetség állást foglalt amellett, hogy minden modern múzeum nyilvános és elsősorban *oktató-nevelő*, másodsorban *kutató* intézmény legyen. E kettős hivatásból következik, hogy gyűjteményanyaguk is két nagy csoportra tagolandó: *a)* szemléltető gyűjteményre és *b)* tudományos kutató gyűjteményre. A szocialista múzeumpolitikáról indított vita eredményeit Lambrecht Kálmán így foglalta össze a szövetség által kiadott brosúra bevezetőjében: „Mindен múzeum szemléltető gyűjteményében a nyilvánosság és oktatás követelményeinek megfelelően csak a *lényeges*, az oktató értékű objektumok állítandók ki, bő magyarázatok, térképek, rekonstrukciók kíséretében... A modern múzeum üdülőhelye legyen a napi munkájában kifáradt és tanulni vágyó laikusnak, ezért kényelmesen kell berendezni, minden tára mellett legyen tágas olvasóterme, amelyben az illető tár anyagára vonatkozó legfontosabb kézikönyvek, népszerű művek (amelyekre a magyarázó tábláknak és katalógusoknak is utalniuk kell) hozzáférhetők a látogatók számára... élvezetes múzeumi kalauzolások, az aktuális és azzá teendő tudományos problémákat szemléltetve megvilágító ismeretterjesztő előadások éppúgy nem maradhatnak el a modern múzeum munkaköréből, mint a bőven illusztrált és jól megírt katalógusok sem.”¹²

A Tanácsköztársaság első heteiben a Természettudományi Szövetség által kidolgozott program alapján alakult meg a három legnagyobb természettudományi társulat, a Magyar Természettudományi Társulat, a Földrajzi Társaság és a Földtani Társulat tudósaiból a 12 tagú direktórium, hogy kezébe vegye a múzeumok átszervezését és átvegye az addig 14 000 példányban megjelent nagyműltű *Természettudományi Köz-*

lőnyt, a *Darwin* és a *Természet* című kedvelt folyóiratokat. A direktórium értékes kezdeményezése a természettudományok gyakorlati alkalmazásáról tájékoztató Technikai Múzeum tervének kidolgozása volt, melyben kísérleti műhelyek, laboratóriumok, előadások teremtenék meg a szoros kapcsolatot az ipar kiváló dolgozói, a műszaki tudományok szakemberei és a nagyközönség között.

Művészetpolitikájában a Közoktatásügyi Népbiztosság arra törekedett, hogy biztos anyagi alapot adjon a haladó és tehetséges művészeknek, de csakis ezeknek, és nem a Tiszakorszak törtetőinek. Megújította a színházakat, és megszervezte a munkások tömeges színházlátogatását, a jegyeknek a szakszervezetek útján történő szétosztásával.

Rendkívül élénk volt a kommün zenei élete. Irányítói, a direktórium tagjai Reinitz Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Dohnányi Ernő voltak. Előadó művészeink és karmestereink lelkes munkával segítették a direktóriumot. A dolgozók részére rendezett első nagy hangversenyt (Beethoven műveiből) március 24-én tartották a Városi Színházban. Karmestere Kerner István volt. A húsvét előtti hetekben Antalffy Zsíross Dezső, Basilides Mária, Kerpely Jenő hangversenyei után J. S. Bach drámai János Passióját Bach műveinek régi népszerűsítője, Lichtenberg Emil vezényelte. A Vörös Hadsereg új katonái részére április 12-én Beethoven IX. szimfóniáját adta elő az Operaházban a filharmonikusok zene- és énekkara. Nagy sikert aratott Bartók Béla április 24-i szerzői estje: hatalmas műsorán vonósnygyese (Op. 7.), öt Adydala, zongorasztvitje és három etűdje keltett nagy hatást. A munka ünnepe, az első szabad május 1-én, a város színházaiban munkásdalárdák léptek fel.

A zenei események gazdag sorát nem követhetjük végig. Händel Messiásának előadása és egy Palestrina-est május végén még nem zárták le a zenei évadot, de az ország fővárosára is ránehezedett a szakadatlan élethalálharc hangulatrontása; művészeink, csakúgy mint kultúrpolitikusaink, idejük egy részét a harcoló katonák körében töltötték, ott is a

jövőért dolgoztak. Itthon: a Közoktatásügyi Népbiztosság által májusban közzétett zenei tervek megvalósításán fáradoztak. Megkezdtek egy Zenei Múzeum s a Néprajzi Múzeum keretében a népzenei szakosztály szervezését. Megbízást adtak egy kamaraopera és gördülő opera felállítására. Összeírták a zenét tanulni vágyó ifjúság adatait. Négy zenei középiskola felállítását tervezték. Az ifjómunkások zenei oktatását kerületenként akarták megszervezni. A zeneművészek szakszervezetével egyetértésben minősítő vizsgák bevezetését rendelték el, a felülvizsgálat vezetésére kiváló előadóművészekből álló bizottságot alakítottak. Átalakulóban volt a zeneműkiadás is: a zenemű-kereskedések már nemcsak külföldi zeneműveket kínáltak eladásra.

Művészeink részvétele az első szabad május, a felejtetlen felvonulás dekorációs munkájában csak jelezte azt a megújodást, ami képzőművészetünk életében bekövetkezett. A népbiztosságban a művészoktatás reformját készítették elő. „Célunk — írja Uitz Béla a *Fáklyában* —, hogy a műhelyeinkből kikerülő festők és szobrászok ne csak technikailag, hanem szellemileg is fel legyenek fegyverezve a kultúrharcra.” Májusban nyílt meg Budapesten a Proletár Képzőművészeti Tanműhely Uitz Béla festőművész vezetésével Andrassy Gyula Duna-parti palotájában. A festészeti szakosztályt Nemes Lampérth József, a szobrászatit Medgyessy Ferenc szobrászművész vezette. Uitz tanműhelyének esti tagozata is volt dolgozók számára: részt vehetett azon mindenki, aki komolyan dolgozni és tanulni akart. Iparművészeti iskolát Ferenczy Béni szobrászművész és Reményi József díszítőszobrász vezetésével állítottak fel.¹³ Új művésziskolákat is szerveztek. Kernstok Károly festőiskoláját Nyergesújfalun, Berény Róbertét Budapesten. Rippl-Rónai József művészeti mesteriskolák vezetését vállalta. A *Somogyi Munkás* 1919. július 8-i számának híradása szerint az egyik iskola meg is nyílt a Pallaviciniek mosdósi kastélyában; a szobrászcsoporthoz Vedres Márk szobrászművész vezette. S a század kiállítástörténetének legnagyobb eseménye az úri palotákból előkerült műkincsek

kiállítása volt a Múcsarnokban! A munkáslátogatók előtt feltárultak a világ nagy művészeinek addig csak kevesek által megcsodált alkotásai. A kiadott katalógus bevezetésében, melyet a Műtárgyakat Társadalmasító Bizottság írt alá, olvassuk: „A Forradalmi Kormányzótanács a hosszas és fölösleges viták elkerülésével határozott tettel akarta megmutatni, hogy a proletariátus társadalma igenis az élet egészét akarja a maga számára meghódítani: mindaz, amit az élet nyújthat, jót és szépet, az mind az összességé kell hogy legyen, legyen az a fizikai lét vagy a lelki élet szükséglete.”¹⁴ És következtek a képek: a XIV. századi toscanai festő remekétől Grecóig, Breugheltől Ruysdaelig, Goyától Thomas Lawrence-ig, Constable-től Courbet-ig, Corot-tól Renoirig és Sisleyig. És a magyar festészet nagyjainak képei: Paál László, Szinyei Merse Pál, Munkácsy Mihály, Réti István, Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József alkotásai. Majd a rajzok, arcképminiatűrök. Elképzelhetetlen gazdagság... a kiállítás felejthetetlen volt. Kiállították az esztergomi érsekség műkincseit is az Iparművészeti Múzeumban: egy csodálatos részét az egyház kezén levő nemzeti műkincseknek.

Az irodalmi programot a népbiztosság megbízásából Balázs Béla ismertette az Alkotóművészek és Kutatótudósok Szövetségének április 12-i értekezletén. „A kormány — mondta Balázs Béla — páratlanul nagy felelősséget érez a tekintetben, hogy a még minden kultúrától érintetlen proletár tömegeket milyen irodalomhoz juttassa legelőször.” A Tanácsköztársaság irodalompolitikája intézőinek volt miből sáfárkodniuk. Kezükben volt egy lapról lapra meglepetéseket tartogató remekműsorozat azokból az írásokból, amelyek a 18-as forradalmat és a proletárdiktatúrát előkészítették. S a húsz év előtti harci riadókhoz csatlakoztak az újak, a Tanácsköztársaság napjaiban született művek, méltó folytatásai Ady lenyűgöző erejű politikai költészetének: Tóth Árpád és Juhász Gyula forradalmi lírája. A korabeli irodalom kimeríthetetlenül gazdag örökséget tartalmazott, de megbecsülni való volt az is, amit íróink a forradalom napjaiban alkottak.

Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Nagy Lajos, Barta Lajos, Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Móra Ferenc, Gábor Andor, Oláh Gábor írásaira gondolunk elsősorban. A kormány *Néplapjába* legjobb íróink írtak. Aligha volt valaha is néplapnak olyan szerkesztő gárdája, amilyen a Tanácsköztársaság *Néplapjának*. Főszerkesztője Szabó Endre, az orosz költők legszorgalmasabb magyar népszerűsítője, szerkesztői Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula.

A Tanácsköztársaság emléke a forradalom alatt megszületett korszerű irodalom fényében új megvilágításban áll elénk. Úgy hisszük: e gazdagság számba nem vétele, elhanyagolása több a könnyelműségnél.

A tervek, alkotások jól átgondolt együttesébe illeszkedett be könyvtárpolitikánk is. A forradalom által létrehozott szabadságban a fő feladat a szellemi örökség átvétele után a tényleges birtokbavételre való felkészítés: a tanulásra való nevelés volt.

„...készen kell rá lenni; addig van.”

(*Shakespeare: Hamlet.*)

Forradalmi programok nem a forradalmak kitörésének óráiban születnek. Kierlelődésük lassú folyamata alatt — a lényeges pontok mellett a sürgetőké — kikristályosodnak a változást előkészítő gondolkodók, tudósok, írók írásaiban. A magyar proletárforradalom követelései közé belekerültek olyanok is, amelyek megvalósítását a reformnemzedék elvégezni nem tudta, helyet találtak benne olyan, még időszerű követelések is, amelyeket a burzsoázia a maga forradalma idején vállalt, de később elárult. A forradalom kulturális programja éppen ezért nem is minden részében igazán forradalmi, forradalmivá az teszi, hogy megfogalmazói már leszámoltak egy káros illúzióval, mely őket korábban — naiv vállalással — reformjavaslatok szerzőivé tette. Ez az eldobott illúzió: az a hiedelem, hogy van külön kulturális és külön társadalmi haladás. A gyökeres átalakítás vállalása, a felajzottság a múlt szellemi örökségének megrostálására, a forradalmi helyzetből eredő újnak az akarása — ez következik e káros illúzió szétrombolásából. A félénkeket, az óvatosakat a programnak ez a bővérősége, teljessége visszarántja, de érzik a lendületét, és vagy részt kérnek a forradalmi munkából, vagy fitymálva — ami benne jó, az nem új, ami benne új, az nem jó¹⁵ — felkiáltással félreállnak és rágalmaznak.

A nép felemelkedését, a méltatlan gyámkodást elvető módon szolgáló könyvtári törekvéseknek voltak hagyományai nálunk is, de a magyar munkásmozgalom megerősödéséig,

addig a napig, amikor hallatni kezde szavát a politikában, nem akadt olyan könyvtári program, amely ezt a célt az érdekeltek, a *dolgozó tömegek bevonásával* kívánta volna szolgálni. Ilyen törekvések a társadalmi fejlődésben előttünk járó országokban is csak szelídített formában jelentkeztek — gondoljunk az Eduard Reyer által Bécsben megindított Volksheim-mozgalomra, mely sikeres harcot vívott az akadékoskodó bürokrácia és a Lueger-féle keresztény szocialisták vezetett kispolgári reakció ellen, és Bécs munkáslakta kerületeiben vert gyökeret. Ez a bécsi szabadgondolkodók és haladó értelmiségiek által kezdeményezett mozgalom azonban baráti kapcsolatot teremtett a szociáldemokrata szakszervezetekkel. A nálunk kialakuló nagyipari burzsoázia még az ilyenfajta kísérlettől — egy vékony értelmiségi rétegnek a tanulni vágyó munkássággal való szövetkezésétől is — idegenkedett. Városi könyvtáraink fel nem tárt, meg nem írt története bizonyára napfényre hozhatja még olyan társadalmi harcosok iparkodásának emlékét, amilyen a Toldy Ferencé volt Pest városa törvényhatósága közgyűlésén¹⁶, de megszilárdult eredményekét aligha.

A SZABÓ ERVIN-I ÖRÖKSÉG

Azt a típusát a könyvtárnak, amelynek egyik alapelve a dolgozók szellemi nagykorúságának, szabad szellemi fejlődésének elismerése — szerény, sőt szegényes keretek között megteremtette magának a szakszervezetekbe tömörült munkásság. Nem véletlen, hogy az ilyen alapelven nyugvó könyvtárpolitikának első teoretikusa, de egyben megvalósítója is a munkásmozgalom elméletének és a munkásmozgalomnak magának is kiváló harcosa, Szabó Ervin volt. A könyvtárügyről írt munkái mindegyikében, de különösen két munkájában és egy előadásában fogalmazta meg félre nem érthető módon, hogy a könyvre és könyvtárra azért van szüksége a dolgozók társadalmának, hogy szembeszállhasson az uralkodó

osztályok szervezett szellemi hatalmával. A szabadtanítás pécsi országos kongresszusán 1907-ben tartott előadásában megállapítja, hogy az állam által szervezett népkönyvtárak be nem vallott feladata az volt, hogy ún. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal ne az olvasók tudását, hanem az erkölcsét hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a *lázadás* szellemét öljék ki belőlük. Arra a kérdésre, milyennek kell lennie a dolgozók osztályának szánt könyvtárnak, így felel: „élő valósággá, az olvasók mindennapi életének szerves alkotórészekévé kell lennie”.¹⁷ A főváros virilistákból, fiskálisokból és főhivatalnokokból álló képviselőtestülete számára 1910-ben, községi nyilvános könyvtár emelése érdekében készült *Emlékiratában* ez áll: „Általános tapasztalat, hogy a munkásosztálynak kétségen kívül legfejlettebb rétegét, a szervezett munkásokat, akikben pedig a tudásvágy a legerősebb és akik önművelésükért legtöbbet tesznek, nem lehet olyan könyvtárba becsalogatni, amelyre már előre rásütötték a jótékonyság bélyegét, amely már előre abban a színben jelentkezik, hogy azt a gazdagok és jómódúak csak a szegényeknek csinálták. Ugyanaz a szellem, amely egyéb tereken is perhorreszkál minden jótékonytságot — s amely különben ma már nemcsak a szervezett munkások, hanem a legtöbb szociálpolitikus szelleme is — idegenkedik minden olyan kultúrintézménytől, amelyet csak a szegény osztályok számára csináltak, amely ezért menthetetlenül lesüllyed a szegény osztályok konvencionális kultúrnívójára, arra, amelyből haladottabb rétegei annyi véres áldozattal éppen kiszabadulni, fölemelkedni akarnak. Alig lehet kétséges, hogy már meglevő népkönyvtárainktól is ez az irodalmi népkönyvha-jellegük riasztja el a szervezett munkásokat.”¹⁸ Még ez a nagypolgároknak szánt megfontolt írásmű sem tesz engedményeket: vádoló, amikor a dolgozók szellemi felemelkedéséért meghozott „véres áldozatról” beszél, s a nemzet szellemi kenyeréből a jogos részt a dolgozóknak követeli. 1911-ben jelent meg Szabó Ervin *A tőke és a munka harca* című népszerű könyve. Kalauznak szánta azok kezébe, akik a mun-

kásmozgalom kérdéseiben tájékozódni akarván, nem a polgári sajtó szociális ízű fejtegetéseire kívánnak támaszkodni. Könyve végén egy majdani új országos könyvtárpolitika feladatait jelöli meg: „Nyilvános könyvtárainkban, sajnos, kevés gondot fordítanak a társadalmi tudományok irodalmára. Ami meg nem »hivatalos« tudomány, arra pláne nem. Némely könyvtárosok valósággal megborznak, ha szocialista füzet, szakszervezeti nyomtatvány, vagy egyéb, nem üzletszerű kiadótól fémjelzett könyv kerül a kezükbe.”¹⁹ Szabó Ervin ebben a kis munkájában már felveti nagyobb könyvtáraink olyan együttműködésének szükségét, melyben szakkönyvtáraink egymást kiegészítve együttesen képviselnék a tudás egyetemét. A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának ez a gondolat vezérlő elve lett.

Akár a könyvtáros, akár a társadalmi harcos szemszögből elemezzük Szabó Ervin könyvtári programját: az a követelés, hogy olyan könyvtárakat kell megteremteni, amelyeknek könyvanyaga *érdekli* a dolgozókat, s így mindennapi életük fegyverzetévé válhatik, csak azt jelenti, hogy növeli kilátásaikat a burzsoáziával megvívandó harcban. Kulturális haladásuk a társadalmi haladásban előre tett lépés. Ez a könyvtárpolitika lényegében azt célozza: kivonni a munkásutánpótlást az uralkodó osztály befolyása alól.

Szabó Ervin nagy könyvtárpalotájának terve elbukott azon ellentétek következtében, amelyek a fővárosi nagypolgárságon belül fakadtak fel: a Szabó Ervinnel tartó haladó értelmiség befolyása gyengének bizonyult, a munkásosztály képviselőinek nem volt szavuk a törvényhatósági bizottságban. A marxista Szabó Ervin 1909-ben még így kezdte el könyvtári propagandáját: megkísérelte megmagyarázni a burzsoáziának, hogy egy korszerű, tudományos és ismeretterjesztő anyaggal felszerelt könyvtár nélkülözhetetlen műhely a nagyipari munkásság felneveléséhez. Illúzió volt azt hinni, hogy a félféudális országban csak a nagybirtokos osztály képviseli a reakciót. Annak a polgárságnak egy része, amelyre Szabó Ervin és követői számítottak, érdekelve volt

a Tisza István által képviselt osztrák—magyar imperializmusban, s ez a nagypolgárság egy füst alatt szolgálta a nagybirtokos érdekeket, s a bankokét. A feudális maradványok összefonódtak a banktőkével, és halálos veszedelmet láttak a középosztály vékony haladó rétegének és a munkásosztálynak a szövetségében, még ha az olyan — az ő szemükben — nem nagy dologban törekszik is eredményt elérni, mint egy központi nyilvános könyvtár létesítése. Szabó Ervin még így is — szerény keretek között — megteremtette azt a korszerű nyilvános könyvtárat a város kerületeiben elhelyezett öt fiókkönyvtárral, amely mintája lett későbbi könyvtáralapításoknak. Könyvtára a forradalmi stílusú könyvtárszervezés ragyogó példája. Ez lett a rajtja a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának.

De nemcsak maga a tízéves építőmunka szolgált és szolgálhat példaképpül minden jövőbeli könyvtárszervező munkának, hanem építő munkája közben folytatott vitái és a hivatalos könyvtárpolitika felfogadott és fogadatlan prókátorai elleni harca is. Szókimondását sem állásának féltése, sem más meggondolás nem feshélyezte. Nyíltan kimondta: a székesfőváros könyvtári áldozatai szégyenletesen messze elmaradnak a nyugati nagyvárosokéi mögött. Sok energiáját emésztette fel ez a meddő, a munkásosztály edzett ellenségeivel folytatott vita, de ezek az írásai (maradandó értékei a könyvtári irodalomnak) további küzdelmekre lelkesítőek voltak.²⁰

Közben Szabó Ervinnek fegyvertársa is akadt az 1913-ban megindított *Könyvtári Szemlében*.²¹ Ez a félhavi, később havi folyóirat — noha munkatársainak jó része a Fővárosi Könyvtár dolgozói közül került ki — nem Szabó Ervin lapja volt, de az ő törekvéseit képviselte, és maga köré tudta gyűjteni a modern könyvtári gondolat híveit. Eleven vitaszellem hatotta át, bíráló szemmel figyelte a magyar könyvkiadás eredményeit. Első évfolyamába Szabó Ervin csak egyetlen cikket írt: Egy régi könyvtáros aláírással a Múzeumok és Könyvtárak Szövetsége 1913. évi soproni gyűlése alkalmából azért, hogy az állami beavatkozással szemben újból meg-

védje a dolgozó népet közvetlenül szolgálni kívánó városi és falusi könyvtárak nagyobb önállóságát, követelje problémáiknak országos tanácskozás napirendjére tűzését.²² A *Könyvtári Szemle* — figyelve a nyugati könyvtárügy gyors fejlődését — számos olyan kérdést vetett fel, amelyek megoldása később a „*nagy változás*” programjában talált helyet. Derűlátását első számának programadó cikke jellemzi, ebből idézünk: „Angol és amerikai érett könyvtári elvek tapogatózás nélkül való utat jelölnek ki a modern magyar könyvtárügy számára. »A legjobb könyveket a legtöbb olvasónak, a lehető legkisebb költséggel!« Szeretnők, ha e jelszó mélyén meghúzódó tapasztalatok és eredmények ismerete nélkül immár nem lehetne Magyarországon könyvtárat alapítani és vezetni.”²³ A rákövetkező év eseményei: a fővárosi nagy könyvtárpalota tervének elvetése és a kitört világégés jó időre lehervasztotta a folyóirat erőteljes kezdeményezéseit. Az egyszer már megragadott zászlót azonban a győztes magyar proletárforradalomig nem adta ki a kezéből.

A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájában Szabó Ervin-i hagyományokat fejlesztett tovább: ez a vallomás sok megnyilatkozásban öltött formát, tettek is megerősítették. Érdemes tehát elemezni aranytartalmát. A Szabó Ervin-i hagyomány nem mutathat fel vaskos könyvtártudományi műveket, és nem jutott osztályrészül az a szerencse, hogy hatalmas épület hirdesse évtizedekre szólóan politikájának sikerét. Ez a hagyomány mégis jelentős feszítő erők hordozója volt, mert átfogta a könyvtári munka minden ágazatát, összegezte egy történelmi szakasz könyvtári fejlődésének minden lényeges eredményét, és helyesen alkalmazva ezeket, magyar talajba tudta gyökereztetni. A hagyomány építőkövei fellelhetők cikkeiben, beszédeiben, emlékirataiban, brosúráiban, egy-egy előadása silabuszában, a modern könyvtári szolgáltatások megszervezésében, az egyes könyvtári munkágazatok elvégzésében adott személyes példaadásában, végül a korszerű könyvtári épület megtervezésében; benne van a Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola azon pályatervében

is, amelyet Szabó Ervin két zseniális fiatal építőművésszel, Lajta Bélával és Málnai Bélával együtt dolgozott ki. De benne volt a mintaszerűen megszervezett és berendezett Károlyi utcai kisméretű — a tervezett nagy könyvtárpalota megépítéséig ideiglenesnek szánt — új központi társadalomtudományi könyvtárban is, ahol megmutatta, hogyan lehet modern könyvtári elveket — egyelőre városi keretben — helyesen alkalmazni.

A Szabó Ervin-i hagyomány azt jelenti, hogy a könyvtárak ügye nem választható el sem az egész ország szellemi életét irányító tudománypolitikától, sem az egész nép művelődési szintjének emelésére irányuló törekvésektől, még kevésbé valamennyi dolgozó réteg anyagi életfeltételeinek gyökeres megjavítását célzó, haladó mozgalmaktól. Pepecseles, egyletesdi-játék minden olyan könyvtári mozgalom, mely csak a könyvtári feladatokra mereszti a szemét, nem látva túl a könyvtárak falán. Anyagi előfeltételei birtokában a klaszszikus kapitalizmus haladó polgárságának igényei szerint ki-elégítő lehetett a könyvtárügy fejlesztésének elvi követelményét úgy megfogalmazni, ahogyan Carlyle tette 1840-ben, mely szerint „napjaink igazi egyeteme a könyvtár”; a magyar feudális kapitalizmus viszonyai között ez a program nyugati szólamok szajkószerű utánzása lett volna. Mert hol tartottak akkor a Magyarországon haladni vágyó értelmiség, a tanulni vágyó munkásosztály és parasztság könyvtári kezdeményezései? A meglevők hatásfoka nem terjedt túl a kiváltságosak körén. Nem itt kellett kezdeni! Szabó Ervin minden könyvtári vonatkozású cikkének, megnyilatkozásának ez volt az alaphangja. Jó könyvtáros az ő szemében nem az, aki óriási könyvismeretével a tudós-kaszt igényeit elégíti ki, hanem az, aki mindezen ismeretek birtokában az egész ország szellemi felemelkedésének ügyét közvetlenül is szolgálni akarja. Harcolt a könyvtári ortodoxia, a begubózni-akarással. Régi könyvtárosaink javarésze ebben a magatartásban a hagyományos könyvtárosi ismeretágak (írás- és könyvtörténet, könyvtártörténet) lebecsülését, a mindenáron való újat-

DR. SZABÓ ERVIN (1878—1918),
a Városi Nyilvános Könyvtár igazgatója, aki munkás-
nemzedékekhez juttatta el a marxizmus tanításait

keresést és szociális demagógiát láttak. Pedig semmi nem állott tőle távolabb. Szabó Ervin az ellen a könyvtárosi szemlélet ellen harcolt, amely a könyvtárosi íróasztalban hitbizományt, az olvasóban a birtokára betolakodót, a könyvtár csendjét megzavarót, a kutatóban tudományos karrierje veszélyeztetőjét, szellemi parcellájára törőt látott. Éppen ezek a könyvtárosok voltak azok, akik nyűgnek, magukhoz méltatlan tehernek tartották a könyvtaróssággal összenőtt aprólékos rendteremtő munkát: a könyvfeldolgozást, a nyilván tartást. Szabó Ervin megmutatta, hogy a tudós is vállalhatja az aprólékos könyvtári munkát, de úgy, hogy a szellemi értékek könyvtári rendjével az egyetemes kutatást szolgálja. Első nagyobb könyvtári tanulmányában, a porosz állami könyvtárak lajstromozási rendszerét elemző írásában, kiemeli e rendszer magasabb célkitűzését: létrehozni a Poroszország tudományos könyvtáraiban meglevő nyomtatványok egységes módszer szerint készült *központi címjegyzékét*. Sajnálja, hogy egyelőre nem az egész német birodalomban fellelhető könyvek jegyzékének összeállítása a munkálat célja. Tanulmányában sürgette a „tudomány és a könyvtárak érdekeit” egyformán szolgáló egységes magyar katalógizálási szabályok elkészítését; Anglia, Amerika, Olaszország és Franciaország után — írja —, íme most már Poroszország is megoldotta ezt a feladatot. Utolsó mondata akaratlanul is jóslatszerű: „Vajon Magyarországon e téren is addig várnak, amíg éppen német példát lehet majd követni?”²⁴ Valóban: nagy könyvtáraink közül több is kényelemszeretetből és a magyar szempontokat mellőzve, egyszerűen átvette a könyvhöz való hűséggel s a magyar nyelv szellemével nem egyező porosz szabályzatot, és évtizedek teltek el, amíg a felszabadulás után a nekünk megfelelő egységes magyar szabályzat megszülethetett. Szabó Ervin nem sokkal azután, hogy átvette az addig porosz szabályzat alapján katalógizáló Fővárosi Könyvtár vezetését, francia és angolszász tanulságok figyelembevételével kidolgozta a magyar szabályzatot, és az újjászervezett könyvtár új katalógus-hálózata már nem a porosz rendszeren alapult.

Könyvtári gyakorlatunk fejlődése neki adott igazat; nagy könyvtáraink akkor tértek rá az új címleírás módszerére, amikor már hatalmas könyvanyag újra-katalogizálásának kényszere elé voltak állítva. Szabó Ervint nem az újításra való törekvés, hanem a haladás szolgálata vezette ebben is.

A századforduló ismert tudós könyvtárosai közül nem tudnánk felsorolni öt olyanak a nevét, aki érdeklődött volna a közművelődési könyvtárak, az olvasásban járatlan olvasók problémái iránt, akit nyugtalanított volna az, hogy a dolgozó nép nem jut jó könyvekhez. Nem tekintettek könyvtáraik falán túl. Szabó Ervin az Országgyűlési Könyvtárban járta ki tanoncéveit, majd egy nagy szakkönyvtárat, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaráét szervezte újjá. Marx—Engels válogatott műveinek jegyzetes kiadásán dolgozott — de közben újra meg újra cikket írt vagy előadást tartott a dolgozó tömegek olvasási kérdéseiről. Jó alkalmat adott neki egy külföldi szakmunka megjelenése (Jules Destrée-nek a belga munkáskönyvtárakról szóló, 1901-ben megjelent kis munkája),²⁵ hogy foglalkozzék azzal: milyen könyvekből kellene összeállítani a szakszervezeti könyvtárak állományát, hogy a könyvhöz nem szokott emberek is olvasókká váljanak, s hogyan kellene népszerűsíteni a tudományt a munkásosztály körében. És jó alkalmat szolgáltatott számára a szabadtanítás pécsi kongresszusa is 1907-ben, amelyen a népkönyvtárak könyveinek megválogatására vonatkozó általános irányelvekről tartott előadást. Ez a kongresszus a harcos klerikalizmus előretörése idején, a radikális értelmiség, a szabadgondolkodók és a szakszervezeti mozgalom képviselőinek élénk részvételével zajlott le. Szabó Ervin itt már támadásba mehetett át az állami pénzből fenntartott és segélyezett népkönyvtári olvasópolitika ellen, amely visszaélve az igazi hazafiság, a nemzetvédelem és a vallásosság jelszavával, az olvasó nép érdeklődését lagymatag, vizenyős, lapos stílusú, erkölcsösködő ál-szépirodalommal közömbösítette, kiirtva a népkönyvtárak állományából a kor szociális problémáit és a modern természettudomány eredményeit ismertető műveket.

Szabó Ervin figyelmeztetései messzire hangzottak ugyan el, de ez a ferencjózsefi korszak langyos kultúrpolitikájának légkörében súlyos zavarokat nem idézett elő. Nagyban hozzájárult azonban ahhoz, hogy a radikális értelmiség szervezeteinek „romboló” munkáját ellensúlyozandó, a feudálisokhoz hű konzervatív és „hazafias” értelmiség kiépítse ellenszervezeteit.²⁶ Szabó Ervin támadó fellépését nem felejtették el és nem bocsátották meg a papi járszalagra fűzött könyvtárosok. Nem bocsátották meg neki, hogy a nemzeti sáncok közé be nem fogadott, lenézett munkásosztályt elég érettnak tartotta arra, hogy kialakítsa a maga művelődési autonómiáját, és nem bocsátották meg neki azt sem, hogy — a külföldi példákra értve — a modern népkönyvtárak növekvő jelentőségére mutatott rá, mint amelyek a haladottabb országok viszonyai között *jelentősebb munkát* végeznek, mint a fejlődésben lemaradt „régí tudományos könyvtárak”. A Szabó Ervint és munkatársait a későbbi években klerikális és konzervatív nacionalista oldalról ért támadások és rágalmazó feljelentések a hidegre tett bosszú megnyilatkozásai voltak.²⁷

Szabó Ervin pécsi előadásához készített silabusz 8 pontban foglalta össze a népkönyvtári könyvek megválogatásának irányelveit. Ezek a pontok híven tükrözik azokat az erőviszonyokat, amelyek között a munkásosztály a félf feudális uralmi rendszer ellen harcolt azért, hogy ne csak fekete kenyerét, de a szellem kenyerét is megszeghesse. Egy-két pontját ma másképp fogalmaznók meg, de az alapelvek 5., 6. és 7. pontjának megfogalmazása — 1907-ben — Magyarországon a társadalmi haladás riadója is lehetett volna, ha a munkásosztály pártja teljes erejével Szabó Ervin programja mellé áll. Ez a három pont így hangzik:

„5. Az egyetlen irányelv: öntudatos, igaz és bátor embereket nevelni. Hogy *minden ember ismerje helyét és szerepét a természetben és a társadalomban*, hogy meggyőződéseit leplezetlen őszinteséggel képviselje és bátran törekedjék azon irányban, amelytől a társada-

lomnak, amelynek ő is része, jobb berendezését reméli: ezt tartsa mindenki, akinek népkönyvtárak intézésével dolga van, legfőbb vezető elvének.

6. A népkönyvtár ezt azzal segíti elő, hogy a múlt és a jelen összes világmozgató problémáit legjobb képviselői útján ismerteti, akár kedvesek azok valakinek, akár nem. Csakis a vélemények harcából alakul öntudatos lét, egyéni nézés, szellemi önállóság; csak az így nevelt emberek látják világosan a társadalmi és politikai problémákat és harcokat, mint a természetes fejlődés láncszemeit és mozdítják elő tudatosan ezt a fejlődést, melynek hátráltatása vagy megakasztása csak igen kis-számú rétegnek az érdeke.

7. Az egyetlen követelmény, amelyet minden irány és minden párt irodalmi képviselte iránt támasztani kell, az, hogy *tudománya színvonalán álló becsületes munka legyen.*"²⁸

Nem nehéz felfedezni a könyvválogatás alapelvei ilyen megfogalmazásában, milyen cél vezette a forradalmár Szabó Ervint. A tudományos szocializmus alapján állva nem volt oka félni az érvek harcától. Szabó Ervin — noha élesebben, szabatosabban fogalmazta meg a válogatás alapelveit — ebben a kérdésben a művelt külföld haladó könyvtárosainak véleményére is hivatkozhatott: így vélte elérhetőnek és megvédelmehetőnek azt a törekvését, hogy a marxizmus klaszszikusainak munkái is polgárjogot nyerjenek népkönyvtáraink állományában. Le kellett lepleznie az állami népkönyvtárak számára készült könyvjegyzékek látszat-objektivitását, hogy támadhatatlan elvek alapján elérhesse: a „nép” könyvtáraiba olyan könyvek kerüljenek, amelyek a munkásosztály, a dolgozó parasztság problémáival foglalkoznak. A kongresszust arra kérte, mondja ki, hogy kíváncsúnak tartja ez irányelvek alapján szerkesztett *mintakatalógus* kiadását, de a kongresszus nem hozott határozatot.

A Fővárosi Könyvtár állományszervező politikája Szabó Ervin vezetése alatt és halála után, a proletárdiktatúra legyőzetéséig, ilyen alapelveken nyugodott. Klerikális és liberális oldalról ért támadások ellenében számos vitacikkében újra meg újra megvédte elveit, nyíltan bevallva a szocializmus-hoz való hűségét. Így teremtett könyvtára mögé, a könyvtárra mindig számítható, hű olvasótömeget.

1910-től kezdve Szabó Ervint hosszú éveken keresztül a Bárczy István által kezdeményezett fővárosi közművelődési program végrehajtása foglalkoztatta. A terv középpontjába a főváros közönsége számára megépítendő nagy Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola létesítésének a gondolata került. Ennek központja a kerületi fiókkönyvtári hálózat gondozója lett volna. A szép tervnek propagandára volt szüksége. Szabó Ervin jól tudta ezt, s a könyvtárért folytatott harcának öt éve alatt bőségesen élt a sajtó nyilvánosságával. Emlékiratokat írt, építési programot szerkesztett. Propagandamunkájának oroszlánrészét szinte egyedül végezte. Ez a harc évekre elvonta tudományos munkájától. Szabó Ervin érezte, látta a terv megvalósulásának akadályait; némi szkepszis is hozzáférközött, de munkája lendületét nem bénította meg. A *Világ* 1910. évi karácsonyi számában Egyesült erővel című cikkében írja: „A minap azt írta nekem egy bécsi könyvtáros és egyetemi tanár,²⁹ amikor Otto Wagner tervét az új (bécsi) egyetemi könyvtárról megküldte: »Klasszikus dolog volna, ha Önök Budapesten megvalósítanák a bécsi tervet, s mi Budapest közvetítésével jutnánk majd új könyvtárépülethez.« Nem hiszem, hogy a bécsi kolléga reménye ezúttal beteljesednék. De mindenesetre jellemző, hogy íme odaát is kezdik föltenni Budapestről — nem első eset! —, hogy megelőzi vagy túlszárnyalja Bécset. Nem orfeumok vagy a leányexport dolgában, hanem kultúrdolgokban.” A főváros közgyűlésében voltak megbízható hívei az új központi könyvtár gondolatának, de a jó kezdeményezést nem vették át; a tetterős és impulzív polgármesterre hagyatkoztak, akinek — úgy tetszett — „minden sikerül”. Bárczy István és munkatársai túlzott opti-

mizmussal kezelték az ügyet; úgy vélték, a terv szépsége és nagyszerűsége leszereli a gáncsoskodókat.

Szabó Ervin munkaereje kimerült a városrendezőkkel, építészekkel folytatott vitákban, a terveknek a kijelölt új elhelyezés követelményei szerinti ismételt átdolgozásában. Nem maradt ideje, ereje arra, hogy a terv elfogadása számára tömegbázist teremtsen. A munkásosztályt kellett volna a terv mellé állítani, mely ekkor már erőteljesen hallatta szavát az országos politikában, de a szociáldemokrata párt vezetősége a kívülállók langyosságával szemlélte a politikájával szemben álló ellenzék vezérének és teoretikusának gerillaharcát.

A munkásosztály és a radikális értelmiség szövetségétől való félelem, a háború felé menetelő országban kiélesedő osztályharc következménye végül is elbuktatta a nagy könyvtár ügyét. De Szabó Ervin-i hagyomány ez a szívós harc a könyvtáron kívül a könyvtárak ügyéért olyan országban, ahol az iskola mellett a könyvtár nemzetnevelő szerepének kellett közvéleményt teremteni.

Fel kell jegyezni e harcok öt év más fontos tanulságát is. Ez években írt könyvtárügyi tanulmányaiban, cikkeiben Szabó Ervin mindig a könyvtárügy egésze szempontjából fogalmazta meg teendőit, teendőinket akkor is, amikor — lényegében — Budapest lakossága könyvtári ellátottságának megvizsgálása volt a feladata. Az ország könyvállományának nagy része — az egyházak kezén levő nagyobb könyvtárakat nem számítva — Budapesten összpontosult. Emlékiratában Szabó Ervin felveti a többi — tudományos — könyvtárral létesítendő összeműködés és munkamegosztás kérdését. A tanulmányához csatolt táblázatokban megvizsgálja a hozzáférhető tudományos könyvtárak munka-statisztikáját, a kooperációra alkalmas budapesti könyvtárak forgalmának adatait, megkeresi a létesítendő új nagy városi könyvtár helyét az országos könyvtárak feladatainak együttesében, felveti a budapesti könyvtárak szövetségének ügyét, a különböző népművelő intézmények könyvtárainak az új nyilvános könyvtárral való egyesítésének kérdését, esetleg úgy, hogy

nagyobb népművelő intézmények, ha lehetséges, egy-egy kerületi fiókkönyvtár vezetésében is részt vennének, felveti a szabadtanítás ügyének összekapcsolását, szerves összeműködését az új könyvtárral. Példát mutat arra, mi módon kellene a szétszórtsággal, a partikuláris széttagoltsággal szemben, az erők egyesítése jegyében hozzájárulni a könyvtárügy országos rendezéséhez. Alapelvként azt ajánlja, hogy a könyvtár legyen a lakosság összes művelődési törekvéseinek központja.³⁰ Szabó Ervin figyelmét nem kerülte el az, hogy elgondolásának ez az alapvető része lesz tervezetének a legtagadottabb pontja. Emlékiratának idevonatkozó részét nem is dolgozta ki, nem tárta fel terveit, de nem is adott fel semmit elgondolásaiból. A közművelődés új háza *könyvtár* és a *szabadtanítás* fóruma legyen, annak kell lennie — írta —, ahol a tudományos élményhez való juttatást a két intézmény együttesen szolgálja. És a Lajta Bélával és Málnai Bélával együttesen kidolgozott terv a két intézményről egyenlően gondoskodott.

Tervének ezt a lényeges alkotóelemét Szabó Ervin a Községi Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola részletes pályázati programjában és a tervpályázat kiírása után építészeknek tartott előadásában ismertette. Elmagyarázta, mit kell érteni a „nyilvános könyvtár” fogalmán, mi az, ami-
ben az új könyvtár a régiektől — a könyvtárak nálunk ismert két fajtájától, az ún. tudóskönyvtártól és az ún. népkönyvtártól — eltér. A könyvtárat — írja — az angolszász országokban mindenütt közoktatási intézmények részének tekintik, és oktató célokat szolgáló helyiségekkel, de legalábbis nagy előadótermekkel egészítik ki. „A modern könyvtár ezen jellege a nyilvános helyiségek egész sorát követeli meg, nemcsak a raktárhoz képest relatíve, hanem abszolúte is több olvasó- és dolgozótermet, mint a tudós könyvtárban vagy pláne a népkönyvtárban. A már említett Otto Wagner-féle [a bécsi egyetemi könyvtár számára készített — K. B.] tervben a nyilvános helyiségek a raktár területének egyötöd részét sem teszik ki; a mi programunk szerint a nyilvános könyvtárhe-

lyiségek alapterülete körülbelül tízszerese a raktár alapterületének... És ha a sajátképpen könyvtári nyilvános helyiségek nagy száma az épület belső és külső architektúrájára új jelleget kényszerít, a szabadoktatás céljait szolgáló helyiségek olyan terjedelme, amilyen a főváros programjában van előírva, még tovább menő követelményt támaszt az új architektúra iránt. Mert itt már tulajdonképp két intézményről van szó, amelynek rendeltetése ugyan a legszorosabban rokon, de eszközeik mégis különbözők. Úgy érezzük, hogy különösen megfelelő csak az olyan terv volna, amely ezt a két egységet nemcsak a helyiségek belső csoportosításában mutatná kifejezésre, hanem a külső architektúrában is szemléltetné.”³¹

Szabó Ervin alapvető elgondolását, hogy a könyvtár legyen az összes művelődési törekvések központja, mint említettük, taktikai meggondolás alapján nem akasztotta nagyharangra, de beleépítette az épület tervébe. Így járt el akkor is, amikor Bárczy István *Népművelés* című folyóiratának külön számát szerkesztette, s ebben a könyvtár és szabadtanítás szerves összekapcsolásáról szóló cikket nem ő maga írta meg.³² A reakció ébersége így is észrevette törekvéseinek „veszedelmes” voltát. Leghevesebb ellenzőinek élén Bangha páter ezt írta lapjában: „... meg kell tízszerezni a templomokat, Budapest lakosságát meg lehet menteni elegendő számú templommal”.³³ Szabó Ervin alapgondolata két oldalról is (a demokraták tábora volt a másik) a támadások középpontjába került, pedig akadhatott volna szellemi fegyvertársa a haladó konzervatívok táborába tartozó régi könyvtárosok között is, például Ferenczi Zoltán, Petőfi életrajzírója, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója személyében, aki az új Fővárosi Könyvtár és Szabad Főiskola elleni sajtóharc alatt nem állt ki Szabó Ervin mellett. Pedig Ferenczi Zoltán *A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei* című 1909-ben — tehát a Szabó Ervin által megindított könyvtári mozgalom évében — megjelent kitűnő brosúrájában a bajok gyökerére, iskolaügyünk elmaradottságára mutatott rá, és szókimondó

harcosnak bizonyult. Ő volt a szerzője annak az átiratnak is, amelyben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa a főváros figyelmébe ajánlja egy nagy közművelődési könyvtár létesítését,³⁴ de a klerikálisok Szabó Ervin ellen indított harcának napjaiban nem merészkedett a porondra lépni. Említett brosúrájában Ferenczi századunk első évtizedének iskolastatisztikai adataival mutatja ki, hogy a 3 200 000 tanköteles gyermek közül csak 1 860 000 járt mindennap az elemi iskolába; minden erőfeszítés ellenére leapad az ötödik és hatodik osztályos tanulók száma; hogy milyen nagy a mulasztók, kimaradók száma, s mily csekély az írni-olvasni tudásuk. És ezekből került ki átlag 15 éves korban az a nemzedék, amely kevés kivetellel, soha többet nem tanul, s alkotja ugyanakkor a népességnek kb. 90 százalékát. „Íme — írja —, kétségtelenül a népesség túlnyomó része [kb. 13 millió] életének túlnyomóan nagyobb felében, éppen a valóban emberré-válás időszakában, a művelődés terén teljesen elhagyatva” áll. Ezekhez „rongy-olvasmányon, ponyvaregényen és elbeszélésen, esetleg egyetlen, az ő szájaízén szerkesztett zuglapon kívül, semmi ismeretterjesztő olvasmány el nem jut...”³⁵ Nemcsak a kiindulása helyes, de az is, ahogyan a félf feudális ország iskolaügyét leleplező bírálatába belefűzi az állam által támogatott szabadtanítás helyzetének bírálatát: „... a régiek valahányszor iskolát alapítottak, azonnal megalkották melléje a könyvtárt is, mintegy természetszerűen érezvén, hogy az élőlő tanítását csak az olvasás, tehát önművelés rögzítheti meg! Mégis most mi történt nálunk? A múlt és folyó évben nagy előkészülettel, de nem elégséggessel, Budapesten egy fényes testület letárgyalta a szabadtanítás állami törvényjavaslatát anélkül, hogy abban bárminemű könyvtárról csak szó lett volna is.”³⁶ Felveti a kérdést: ahhoz, hogy ezer felnőttnek előadjunk annyi ismeretet, amennyi egy hasznos könyvben van, vagy szerezzünk nekik élőlőszóval annyi nemes élvezetet, amennyit például Jókai Kárpáthy Zoltánjából meríthetnek, ahhoz hány tanító, hány óra, minő helyiség, mennyi erő, mennyi pénz kellene, hiszen „... kétmillió

gyermek oktatásához több mint 16 ezer iskola és több mint 30 ezer tanító kell, hogy fognók az említett 13 millióból álló népességet, akármily felületesen is, oktatni... hiszen itt a kényszeroktatás már lehetetlen”.³⁷

Szabó Ervin is, Ferenczi Zoltán is a nyugati könyvtárügy közművelődési könyvtármozgalmának tapasztalataiból merítettek, de látták a hibákat, és tanultak egy nagy, a könyvtárügyben egykor vezető nemzet művelődéspolitikájának balfogásából is. Szabó Ervin is, Ferenczi Zoltán is okultak két kitűnő francia könyvtárosnak és művelődéspolitikusnak törekvéseik elindítása évében megjelent munkájából, amelyben ezek fölényes gúnnyal bírálják saját országuk, Európa egyik vezető nemzetének a művelődéspolitikáját. Maurice Pellison, a francia könyvtárügy előharcosa — az egyik — ezt írja: „Mikor körülbelül tíz éve nálunk megkezdődött a tevékenység az iskola utáni oktatás ügyében, az ügy előharcosai nem a közkönyvtárat karolták föl, ezt mellékesnek tartották... Nem hisszük, hogy fáradoznunk kellene a bizonyításban, mert egy pillanatnyi elmélkedés elég rá, hogy a felnőttek számára tartott tanfolyamokból... csak nagyon sovány és lenge eredmény várható, ha nem fejtí tovább és nem szilárdítja meg ezt a személyes olvasás... ahol nincs könyvtár, a felnőttek tanfolyamai semmire sem jók, s ahol megfelelő könyvtár van, e tanfolyamok nagy kár nélkül mellőzhetők.”³⁸ Eugène Morel — a másik előharcos — kétkötetes könyvtártani munkáját így ajánlja nemzetének: „Ez a könyv meg akarná mondani és meggyőződésévé tenni egy hiú nemzetnek, hogy a szabad közkönyvtárak az egyetlen, egy szabad néphez méltó eszközök, hogy az előadások, tanfolyamok, kis egyetemek, körök, vallási, felekezeti vagy célzatos oktatások, gyakran maguk az iskolák is, nem egyebek, mint szalmacséplés, mint a balgaság fontoskodása előtt való parádé. Egyetlen oktatásnak van értéke: az, melyet az ember önmagának ad... A könyvtárak problémája egyértelmű egy nemzet oktatásával, az iskola utáni, azaz a legfontosabb oktatásával. Olvasni annyi, mint szabad emberként cselekedni. Mindezt elmondták egy szá-

zaddal ezelőtt... De ma bírunk jobbat, mint szép szavakat, előttünk a tények. Amerikának és Angliának vannak könyvtárai s a számadatok beszélnek.”³⁹

Egy darabig együtt menetelt az új könyvtárért való harcban Szabó Ervin Ferenczi Zoltánnal, Ballagi Aladárral, Földes Bélával, Alexander Bernáttal s az óvatosan haladó konzervatívok több más képviselőjével, de később, a harc kiélesedésével ezek a fegyvertársak úgy viselkedtek, mintha nem vették volna észre azt az *előre tett lépést*, amely a Szabó Ervin által megfogalmazott könyvtárpolitikában a munkásosztály nagykorúságának elismerésére, az ország sorsa intézésében egyenrangú osztályként való szerepeltetésére törekedett. A haladóknak mutatkozó polgári politikusok egyike sem állt melléje, noha a nagy közművelődési könyvtár az egész népeiséget szolgálta volna. Szabó Ervin a küzdelemben egyedül maradt. Agitatív cikkeit csak a radikálisok napilapjában, a *Világban* helyezhette el.

Megkésve — a könyvtár körüli közgyűlési vita után —, de még a könyvtár elleni támadások pergőtüze idején jelentkezett egy fegyvertárs: Mihalik József, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének egyik vezetője. A Fővárosi Könyvtárról írt elismerő cikkében a gáncsoskodókkal szemben erőteljesen védte Szabó Ervin kezdeményezéseit.⁴⁰

A Szabó Ervin-i örökségbe — amelyre mint szilárd alapra, a Tanácsköztársaság ráépíthette könyvtárpolitikáját — nemcsak Szabó Ervin írásai, előadásai, *cselekedetei* tartoznak. Beletartozik annak a könyvtárosegyüttesnek a munkássága is, amelyet Szabó Ervin maga körül kialakított. Ez a kis munkaközösség a század első évtizedének legjobb külföldi tapasztalataiból merített, tagjai könyvtári tanulmányutakra menve bejárták Nyugat-Európa és Amerika nagy- és kisvárosait, és nemcsak a nagy nemzeti könyvtárak, a tudós könyvtárak ügykezelésével ismerkedtek meg, hanem a közművelődési könyvtárak gyakorlatát tanulmányozták nagyobb figyelemmel, s felfegyverkeztek az új, a kor viszonyai közt

haladónak tekinthető liberális szellemű könyvtártani szakirodalommal. És ez a szellemi fegyvertár nem volt egyoldalúan német-sütemény, mint sok más területén a magyar tudományos életnek. A századforduló utáni első évtized haladó magyar könyvtárosai igen sok tanulságot azon országok könyvtári törekvéseiből és gyakorlatából merítettek, amelyek az írástudatlanság betegségéből már régen kigyógyulva, lomtárba vetették az olvasás korlátozásainak és ellenőrzésének még a szerzetesi könyvtárak történetéből ismert és innen a népkönyvtári gyakorlatba is átment módszereit, s valóban arra törekedtek, hogy minden olvasónak egyenlő jogokat és szabadságot biztosítva, a lakosság nagy tömegeit az általános műveltség szintjére emeljék. Ezt a törekvést — évtizedes szívós könyvtárpropagandával, az igaz — ekkor már siker koronázta Angliában és Amerikában. Néhány városa példájával (Charlottenburg, Elberfeld, Hamburg, Essen) sikeresen eldotta ezt meg Németország is. A tudományos könyvanyaggal is jól felszerelt könyvtárért, az anyaga összeállításában liberális szellemű nyilvános könyvtár gondolatáért az első világháborút megelőző két évtizedben Németország haladó könyvtárosainak még harcolniuk kellett. Harcolniuk kellett a hivatalnokok és akadémikus körök képviselői ellen, akik begombolkozva mondták: „Minek ilyen *drága* könyvtár, amikor Németországnak sok nagy és jó tudományos könyvtára van: elég lesz az ún. népkönyvtár is.” Ez a harc Angliában és Amerikában ekkor már eldőlt, s ez a két ország kialakította volt az olvasószolgálatnak és könyvtártechnikának azokat a módszereit, amelyek alkalmasak arra, hogy a könyvtárba beédesgessék a tanulni vágyók széles tömegeit: a munkásságot és a nem tudós értelmiség nagy részét is. Ezért kísérte figyelemmel a Szabó Ervin körüli könyvtárosscsoport az amerikai és angol szakirodalmat, de figyelt egy német könyvtárosvitára is, a merőben szórakoztató jellegű szépirodalomnak könyvtári módszerekkel történő propagálásáról, szemben azazal a másik törekvéssel, amely pedagógiai alapozású módszerekkel a nemesebb irodalomhoz észrevétlenül akar irányí-

tani. Erre a vitára Szabó Ervin egy kitűnő munkatársa, Dienes László hívta fel egy brosúrában a magyar könyvtárosok figyelmét.⁴¹ Német könyvtárosok, még a haladóbbak is (Ladewig pl.), hajlottak arra, hogy a népkönyvtár maradjon meg a könyvtárrendszer legalsó fokain, első lépcsőfokként a tömegek szellemi felemelkedéséhez, de nem vették észre, hogy ez esetben újra a régi problémák, az olvasópolitika fő-fő problémái vetődnek fel, amelyeket másként oldanak meg egy liberális polgárság által vezetett országban és másként a feudalizmus maradványaival terhelt országban. Ez a fő kérdés: milyen könyveket adjunk az olvasnivágyó lakosság kezébe? Mit propagáljon az ún. népkönyvtár az ismeretterjesztő és a szórakoztató irodalomból, mit és mennyit? Milyen színvonalon és hogyan nyújtsa ezt az ifjúságnak? Nem látták, hogy a kérdés megválaszolása nem kerülhető ki, akármilyen lépcsőzetét alakítják is ki a közművelődési könyvtáraknak. A Szabó Ervin körül kialakult könyvtároscsoport ezért támaszkodott az angol—amerikai könyvtári gyakorlat kiforrottabb eredményeire és módszereire, mert ez a szellemileg „felnőtt” olvasótábor igényeivel számolt. A vita leszűrt eredményei Ladewig: Politik der Bücherei című, akkor igen olvasott munkájában és Walter Hofmann törekvéseiben jelentkeztek, aki a könyvtáros tartalmi munkájának, az olvasószolgálat nevelő feladatainak új módszereit dolgozta ki.

A Szabó Ervin-i tanításokkal teljesen ellentétben állt a műveltségnek — nagyobb vagy kisebb mennyiségű — adagolása. Ez az adagoló szellem a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa által képviselt népkönyvtári politikát jellemezte. Ezt tükrözi az Országos Tanács által kiadott Népkönyvtári címjegyzék is. Ezzel a jegyzékkel állította szembe Madzsar József, Szabó Ervin egyik főmunkatársa, a könyvtár fiókkönyvtári hálózatának szervezője Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára című katalógusát. Madzsar József az angol—amerikai elvek szellemében válogatta össze a főváros fiókkönyvtárai számára ajánlható magyar könyveket. Munkája heves ellenzésre talált a gyámkodó szellemisé-

get feladni nem akaró maradi könyvtárosok és a népkönyvtárak állami gondozóinak körében. E kérdések körül jelentkezett — kellett is, hogy jelentkezzenek — a két könyvtárosscsoport, a hivatalos könyvtárpolitika és a Szabó Ervin-i világnézet ellentéte. Az állami könyvtárpolitika vezérszónoka, a századforduló utáni másfél évtizedben az állami közművelődéspolitikai irányítója, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének elnöke, Wlassics Gyula beszédeiben minduntalan visszatér valamilyen formában a „pártatlanság” elvére. Így a szövetség 1911. évi nagyváradai vándorgyűlésén is kifejti, hogy a könyvtár csak az egyetemes művelődés céljait szolgálhatja, nem szolgálhat mellékcélokat, legyenek azok akár haladók, akár reakciósok, de nyomban leleplezi magát ugyane szónoklatának másik kijelentésében: „... a haladás sohase váljék sötétbe ugrássá vagy éppen a felforgatók terrorizmusává...”⁴² A műveltséget óvatosan adagoló olvasópolitika receptje volt ez.

Az osztályharc kiélesedésével ez a hang egyre parancsolóbb, egyértelműbb. A szövetség 1912. évi közgyűlésén Wlassics már világosabban mondja meg, mit kell érteni állami népművelésen: „A könyvtárvezetők irányítsák, vezessék a könyvtár népművelő feladatát... Az éretlen felforgatók tanai akkor majd visszapattannak a nép józan műveltségének vértjéről. Akkor a nép azt fogja felelni az alapostoloknak, hogy a nagy társadalmi átalakulást nem az osztálygyűlölet, hanem csak a testvériség eszményeinek jegyében lehet létrehozni.”⁴³ Ennek megfelelően készítették el az állami népkönyvtáraknak ajánlott könyvek jegyzékét. A különböző könyvtártípusok könyveinek összeállításánál a jegyzék összeállítója így aggodalmaskodik: „Kevés a népszerűsítő munka, és ami van, az is a művelt nagyközönségnek és nem az alacsonyabb néposztályoknak íródott.”

Madzsar József Mintajegyzéke a fővárosban megszervezett fiókkönyvtárak tartalmi munkájának iránytűje lett. Bevezetésében így felel a pártatlanság hamis prókátorainak: „Pártatlan az, aki az én pártomon van» — és olyan író, aki-

nek pártatlanságát minden oldalról egyaránt elismerik, ritkább a fehér hollónál. De ha még akadna is ilyen könyv, bizonyára nem olvasná senki sem. A nyilvános könyvtáraknak pedig nem lehet az a céljuk, hogy éppen azokról a kérdésekről ne adjanak könyveket, amelyek a ma élő embert a legégetőbben izgatják, abban a naiv hitben, hogy ha az emberek a könyvjegyzékben nem találják, nem is vesznek tudomást azokról a kérdésekről, amelyeket mindenkinek akarata ellenére is fülébe harsognak a napilapok, a röpiratok, a plakátok, a szónoklatok és — last not least — az élet.” A maradi könyvtárosok borzadva látták az ajánlott folyóiratok, a szocialisták, radikálisok és feministák folyóiratainak (*Szocializmus, Szabadgondolat, Huszadik Század, Nő és Társadalom*) felsorolását, a „Szocializmus” és „Anarchizmus” rovatában Marx, Engels, Lafargue, Szabó Ervin, Jászi Oszkár műveit. A bevezetés így fogalmazza meg az akkori osztályviszonyok között haladónak tekinthető álláspontot az ún. „pártatlanság” kérdésében: „...éppen a legaktuálisabb kérdésekben föl kellett venni az ellentétes álláspontokat képviselő könyveket. Az olvasó lássa, mit mondanak ezek, és alkossa meg maga a világnézetét. Felnőtt emberekkel és szabad polgárokkal van dolgunk, akikkel szemben a könyvtár számára egyetlen lehetséges álláspont, hogy csak anyagot ad, de irányt nem. Arra igyekeztünk tehát, hogy az ellenséges irányok lehetőleg képviselve legyenek, amennyiben vannak olyan reprezentatív könyveik, amelyek a saját szempontjukból és a saját tudományuknak mai színvonalán állanak.”⁴⁴

Az olvasás szabadságának szellemében alakította ki Szabó Ervin munkatársi gárdája a könyvtári technikát is. Arra törekedtek, hogy a könyvtár tartalmi munkáját, a könyvtáros előzékeny segítőkészségét a könyvtár használatánál alkalmazott módszerek is segítsék és megkönnyítsék. Felszabadították a kölcsönzés műveletét a bürokratikus eljárások kötelékeitől, egyszerű és gyors kölcsönző eljárás rendszerét dolgozták ki, az el nem engedhető formásokat a minimumra redukálva. A könyvtár központjában bevezetett jótálló rend-

szert meghonosították a fiókkönyvtári szolgálatban is. A központi könyvtárnak már 1909-ben kelt szabályzata is lehetővé tette munkások, ipari alkalmazottak részére a kölcsönzést, ha a szakszervezet értük felelősséget vállal. A főváros dolgozóinak ezrei végre megismerkedhettek az igényeikkel számoló, a csínnal, ízléssel célszerűen berendezett könyvtárral; ezt már a magukénak érezték. A tartalmi munka új formáját felismerték a kiválasztott könyvanyag sokoldalúságán. A Szabó Ervin-i könyvtári törekvésnek ez volt az a lényeges programpontja, amelyet ez a könyvtárosegyüttes elsikkadni soha nem engedett, s amely áthatotta a könyvtári belső munka egészét: elindítani a dolgozókat azon az úton, hogy megvethessék saját műveltségük alapjait.

A milliós főváros az első világháború előtt nem kaphatta meg a hozzá méltó könyvtárpalotát, de megkapta szerényebb külsőségek között azt a könyvtári szolgálatot, amely tartalmában nem volt kisebbrendű a legjobban vezetett nyugati nyilvános könyvtárénál. Az állami könyvtárügy intézőinek, főhivatalnokainak és könyvtárosainak nem a szaktudásán, hanem a világnézetén múlt, hogy ez az olvasópolitika az állami könyvtárhálózatban nem érvényesülhetett. A haladó szellemű könyvtárpolitikát csak azok valósíthatták meg, akik a munkások, a dolgozó osztályok mellett állottak, s mint a Szabó Ervin körében dolgozó könyvtárosok közül többen, a dolgozók társadalmi harcából is kivették a részüket. Hogy hová tartoznak, erről vallomást tettek a haladó szellemű folyóiratok és a munkássajtó hasábjain. Az ország színe előtt akkor világosodott meg hovatartozásuk, amikor a forradalom akarása vagy a forradalom-ellenesség kérdésében kellett színt vallani. A katonai összeomlás pillanatában már csak erről lehetett szó.

Budapesti Könyvtárak — országos Könyvtárak

Reform. élet a Munkaügyi bizottság

A Magyar Köt. — presztizsotart

A Földi — elhatározásai felad. Személyiségi

Városi Könyvtár — közéleti élet — Fiumei út.

Központi Könyvtárak — Városi Könyvtárak

Központi Könyvtárak — Városi Könyvtárak

Központi Könyvtárak — Városi Könyvtárak

Központi Könyvtárak — Városi Könyvtárak

Központi Könyvtárak — Városi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Országos Könyvtárak — Központi Könyvtárak

Városi Könyvtárak — Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Központi Könyvtárak

Az októberi polgári forradalom első heteiben úgy látszott, hogy a forradalom máris sok akadályt hárított el a szabadabb levegőjű művelődéspolitikai útjából. Szabó Ervin ezt a fordulatot már nem érthette meg.

Alig egy-két héttel azután, hogy a Károlyi-kormány kezébe vette az ország ügyeinek intézését, a Fővárosi Könyvtár vezetője, Dienes László — Szabó Ervin utódja — programot adott arról, hogyan készüljön fel a könyvtár a nyilvános közművelődési könyvtárrendszer kiépítésére. Fő feladatként jelölte meg: a személyzet kiképzését, a könyvtári munka elmélyítését és a könyvtár intenzívebb bekapcsolását a főváros kultúréletébe, a könyvtár tervezett fejlesztésére alkalmas közhangulat előkészítését. A személyzet kiképzését azért — olvassuk a könyvtár irattárában megőrzött programban —, mert „ha ma hirtelen lehetővé válna a fiókhálózat létesítése, megfelelően kiképzett személyzet hiányában mi volnánk kénytelenek azt elhalasztani”.⁴⁵

A kultúréletbe való intenzívebb bekapcsolódás elgondolásai között szerepelt a fiókkönyvtárakkal, iskolákkal, intézményekkel és egyesületekkel való barátságos összeműködés megteremtése, a meglevő kapcsolatok ápolása és kifejtése, nevezetesen az iskolai könyvtáraknak a Fővárosi Könyvtár letétállomásaivá való átalakítása. Ezzel a könyvtár befolyást gyakorolhatna az iskolai könyvtárak könyvanyagának összetételére, a kölcsönzés módszereinek átalakítására is. Ilyen együttműködés elvben már létrejött a szociáldemokrata vezetés alatt álló Gyermekebarát Egyesülettel. Szükségesnek látszott a pedagógusoknak a nyilvános könyvtárról való véleményét is helyes irányba terelni, a velük folytatott nyílt eszmecsere útján. Tervbe vette a program könyvtárosok és könyvkedvelők klubjának megalakítását, ahol a könyvtár barátai összegyűlhetnének, s ahol a könyvtárakat és a könyveket a nagyközönség számára ismertető előadásokat tartanák. Tervbe vette egy ifjúsági könyv- és könyvtárbizottság meg-

alakítását is, ahol a tanszemélyzet erre alkalmas tagjaival együttműködnének.

Ez az ifjúsági könyvtárbizottság hamarosan meg is kezdte a munkáját az *Iskolai Reformbizottság* keretében, amely a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének tanítói szakosztályában jött létre. Javaslatait összefoglalta és az Iskolai Reformbizottság elé terjesztette. Kivonatát *Javaslatok az ifjúsági olvasmányok, az osztálykönyvtárak, a nyilvános ifjúsági könyvtárak és tanítói könyvtárak tárgyában* címmel 1919 elején nyomtatásban is kiadta. Értékes előtanulmány volt ez a Tanácsköztársaság kikiáltása után az országos könyvtárügy intézői, a könyvtárügyi megbízottak hivatala számára. Munkálatait a bizottság az iskolai ifjúsági könyvtárak anyagának felülvizsgálatával kezdte el. Összeállította a Megtartandó könyvek jegyzékét és külön a Kiselejtezendő könyvek jegyzékét. A reformbizottság elé terjesztett jelentés elvi bevezetője ma is figyelemre méltó dokumentuma annak az erkölcsi szigornak, amellyel a forradalom könyvtárosai és pedagógusai ezt a kérdést kezelték:

„Az ifjúság kezébe csak jó olvasmányokat szabad adni. Ezeken tanulja meg az olvasást, hogy a könyvek szeretete végigkísérje őt egész életén. A költői tárgyú ifjúsági olvasmány irodalmi remekmű legyen. Ezzel a megállapítással kizárjuk a ma forgalomban levő »ifjúsági irodalom« túlnyomó többségét. A mesterkélt morál, a hamisan értelmezett hazafiság, imperializmus, hősi erények, faji gőg, valláserkölcstobzódása jellemzi ezeket. Az új idők ifjúságát ne mételyezzük meg ilyen könyvekkel. Az irodalmi mértéket úgysem üti meg a javarészük. Irodalmi igényeket kell támasztanunk az ifjúsági olvasmányokkal szemben. Ezeken tanulja meg a gyermek az esztétikai élvezést, a józan kritikát. Ezen fejlődik majd az ízlése s szinte önmagától fogja félredobni mindazt, ami nivótlan, haszontalan, csupán csak időtöltésre való. Ezek az igények általános szociális szempont-

ból is fontosak, mert nem lehet a társadalomra közömbös, hogy a gyermek milyen könyvek hatása alatt áll, honnan meríti világszemléletét, milyen alakok állnak előtte követendő példaként, milyen világításban látja a múltat és a jelent. A közművelődés kérdését is erősen meghatározza az a körülmény, hogy a gyermekek milyen olvasmányokon nevelődnek föl. Sokkal nagyobb gondot kell tehát az olvasmányokra fordítanunk, mint eleddig, amikor kritikátlanság, értetlenség s nem utolsósorban kapitalista üzleti érdek állapította meg a gyermekek olvasmányait. Rá kell nevelnünk az ifjúságot a könyv szeretetére, hogy majd felnőtt korában is szívesen olvasson. A most kialakuló termelési rendben az ember nem lesz többé a munka rabszolgája, sok szabad idő jut majd a társadalom minden tagjának, sok olyan élvezetre nyílik alkalom, ami eddig csak a kiváltságos kisebbségnek állott rendelkezésére. A tömegek fogyasztóképességét az irodalommal szemben is ki kell fejleszteni. Végtelenül nagy a fontossága tehát annak, hogy mit adunk a gyermek kezébe olvasás céljából. A szennyirodalom ellen való küzdelemnek is ez az igazi módja, bár a diktatorikus úton való agyoncsapása még gyorsabban célhoz vezet.”

*

A könyvanyagot felülbíráló bizottság feladatának tekintette, hogy átnézze a „felnőttek” irodalmát, a klasszikusokat, akiknek munkái között bizonyára sok akad, amely — a megfelelő értelmi fokon álló — gyermek kezébe adható, s amely eddig kasztrálva vagy egyáltalában nem jutott el a fiatalokhoz. Tervbe vette, hogy áttanulmányozza a külföldi ifjúsági irodalmat, és az értékeseket megjelöli, hogy azt illetékes helyen lefordíttassák. „Meg kell válogatni — írják ugyanott — az ún. tudományos munkákat is, s ezeket besorozni az ifjúság olvasmányai közé. Szem előtt tartandó ezekenél a helyes tudományos állásponton kívül a megírás módja is. Céljuk az lesz, hogy rászoktassák az ifjúságot a tudomá-

nyos irodalom olvasására és a nyilvános könyvtárak használatára.”

Foglalkozott a könyvtári bizottság az iskolai könyvtárak és közművelődési könyvtárak kapcsolatával is. Alapelgondolásuk és végkövetkeztetésük kétségtelenül helyes volt, reményeik túlzott volta ellenére is. Abból indultak ki, hogy „az iskolai könyvtárnak szervesen be kell kapcsolódnia a tanítás munkájába . . . , mert ha az *együttolvasásra* gondolunk — s ez egyik legjobb módja a helyes olvasásra való ránevelésnek —, kell hogy lehetőleg minden gyerek kezébe jusson könyv”. Minthogy azonban az osztálykönyvtár — a legideálisabb megoldás — horribilis költségei miatt megoldhatatlan, az iskolai könyvtárak mai formájukban megszüntetendők, s helyükbe amerikai rendszerű nagy kerületi központi könyvtárak állítandók fel. Ilyen módon ugyanazt a könyvanyagot a kerületbeli összes iskolák felváltva használhatják. „Ajánlatos volna — írja a bizottság — a központi könyvtárral kapcsolatban egy mintaszerű ifjúsági könyvtárt is felszerelni. Itt nyerhetnék a tanítók könyvtárpedagógiai kiképzésüket.”

A szabaddá tett úton elindulók bizakodása jellemzi a pedagógusok könyvtári bizottságának javaslatait; a jövőben való határtalan hit; a dolgok végiggondolása a forradalmi művelődéspolitikát.

*

Látszat volt csupán, hogy az októberi polgári forradalom kormánya — ha a bátrabb tervezésnek utat nyitott is — lehetővé teszi nagyobb szabású művelődéspolitikai tervek megvalósítását. A széthúzás a koalícióban, a bátortalan és halogató kezdeményezések a földosztásban, forradalmi hadsereg hiányában a régi rend embereire való támaszkodás, a kommunisták elleni harc, az ország jelentékeny részének idegen seregek által való megszállása képtelenné tették arra, hogy megbirkózzék az elvérzett, kifosztott ország száz bajával. Következetes művelődési politika igényét állítottuk fel a függetlenségét visszanyert ország kormányával szemben, de csa-

lódniuk kellett: ezekről a kérdésekről országos fórumokon szó sem esett. A kulturális követeléseket csak a szakszervezetek bizottságaiban vitatták meg. A szilárd programmal jelentkező kommunista párt 1918 november után fokozatosan magához vonta a kompromisszumokra nem hajlókat, azokat, akik képesek voltak elvetni a polgári szempontokat. A kommunista párttal Dienes László vette fel a kapcsolatot. A párt vezetőinek letartóztatása után akcióba lépő második (illegális) központi bizottság tagjaival ez a kapcsolat szorosabbá vált. Az illegális *Vörös Újság* több száma a Fővárosi Könyvtárban készült; Rákos Ferencnek, a *Vörös Újság* főszerkesztőjének munkahelye Dienes László igazgatói szobája volt.⁴⁶ A könyvtárban nem keltett feltűnést a szerkesztőség egyes tagjainak gyakori jelenléte. Alpári Gyula, Bolgár Elek, Révai József és a szerkesztőség más tagjai régi olvasói voltak a könyvtárnak. Ezekben a napokban — konzultációs alkalmakkor — került sor arra, hogy Dienes a jövőendő Tanácsköztársaság könyvtári feladatait is megbeszélje Lukács Györggyel, aki szintén tagja volt a második központi bizottságnak. Ezt a megbeszélést előkészítendő ültünk össze Dienessel a program megbeszélésére. A tanácskozás számára emlékeztető feljegyzéseket készítettem, ez a lap megmaradt az iratok között. Ebből a tanácskozásból eredt a *Függelékben* közölt — még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt keletkezett — három irat: A Könyvtárügyi Program, Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei és Az országos könyvtárügy szervezete.⁴⁷ Ez a három okmány szolgált alapul az április 28-án kiadott, a *Tanácsköztársaság* című hivatalos lap 1919. május 6-i 35. számában megjelent 22. K. N. sz. rendeletnek (a könyvtárak államosításáról, az Országos Könyvtárügyi Tanács és az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet felállításáról), mely vezérfonala lett négy hónapi munkánknak (lásd a *Függelékben*).

Március 30-án a Közoktatásügyi Népbiztosság 70 638/1919. sz. III/b. ü. o. sz. kinevezte Dienes Lászlót a könyvtár-

ügyek megbízottjává, ugyanezen rendelettel kinevezte Közhalmi Bélát a könyvtárügyek helyettes megbízottjává.

Dienes László a Tanácskormány megalakulása napján tagja lett a háromtagú városházi direktóriumnak, így az első hetek szervező munkájában nem vehetett részt. A tanácsi választások után hasonló tisztséget már nem vállalt; minden idejét a könyvtárügy szolgálatába állította.

Az első szabad május elsején adtuk ki *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye* című hivatalos lapunk első számát, mely minden fontosabb népbiztossági rendeletről, intézkedéseinkről tájékoztatta a könyvtárak dolgozóit.

„A múlt hatalmunknak egyik eleme.”

(Toldy Ferenc.)

A forradalmak történetének ismerői nem szokták számonkérni a forradalmak vezérkarától a hagyománytiszteletet, a történelem nem ismerői azonban igen. A legnagyobb elismerés, amelyet nagy ritkán, igazságosan ítélkező konzervatív történészekről — leggyakrabban csak önkéntelen beismerés formájában — várhatunk: annak megállapítása, hogy a proletárforradalom vezérei végrehajtották tömegeik parancsát úgy, ahogy azt a feltörekvő osztály, a népesség többségének szellemi és anyagi jóléte kívánta.

A francia polgári forradalom győztes burzsoáziája felszámolta az ancien régime kultúrintézményeit, feloszlatta az akadémiákat és a 22 egyetemet, birtokba vette ezek könyvtárait, de eltelt egy-két év, s a feloszlátott egyetemek helyébe új főiskolák, új múzeumok, új könyvtárak létesültek, kevesebb, az igaz, de az új vezető osztálynak megfelelőbbek, gazdagabbak, könyvanyaggal, laboratóriumokkal jobban felszereltek.

A régi elveket újra értékelő forradalom tehát a közjó tiszteletbentartásával új tartalommal tölti ki a hagyománytisztelet régi edényét. Párizsban a forradalom kitörésekor tíz nagy könyvtára volt, ezek közül a forradalom csak hármat hagyott meg: a volt királyi könyvtárat, leggazdagabb birtoklóját a francia szellem, a francia nyelv kincseinek, a Mazarin könyvtárat és a Saint-Geneviève könyvtárat. A többinek az anyagából az új egyetemek és főiskolák könyvtárai gaz-

dagodtak. A francia könyvkincs elidegeníthetetlen tulajdona lett a burzsoáziának, és ez ettől a perctől kezdve ennek nemcsak őrzője, de felelős sáfárja is lett.⁴⁸

Ilyen nagy lendületű tudomány- és intézménypolitika végrehajtásához évtizedek kellenek, nem elég a forradalmi stílus. El kellett ezt mondani, mert a letűnt rend történészei — nyugodtan nevezhetjük őket az ellenforradalom történészeinek — bírói székük vélt magasságában nemcsak hogy nem értették meg a forradalmi tartalmú hagyománytisztelést, de tudatosan és szándékosan az általuk megvédett régi rendszerben támadt reformtörekvésekről is meg szoktak fedkezni, pedig ezek sem hagyománytisztelők. Ez történik minden forradalom után, és ez történt a Magyar Tanácsköztársaság alatti könyvtári törekvések megítélésénél is.

De hogyan is állunk a hagyománytiszteléssel nálunk?

A három nagy könyvtár, az 1919-ben 284 éves Egyetemi Könyvtár (az 1635-ben alapított könyvtár 1770-ben lett csak nyilvános), a 117 éves Országos Széchényi Könyvtár és a 93 éves Akadémiai Könyvtár a feudális, illetőleg polgári korszakban is tárgya volt átalakító törekvéseknek anélkül, hogy a hivatalos kormányzat valaha is felülvizsgálta volna az országos nézőpontú tudmánypolitika alapján e három intézmény működését. Ilyesmi az első imperialista háborúig nem fordult elő.

Kovachich Márton György az Egyetemi Könyvtár nyilvánossá válása után négy évvel országos jellegű nyilvános könyvtárrá való fejlesztését sürgeti, *egyesíteni akarja* az esztergomi káptalani könyvtárral, és számára a kötelezpéldány biztosítását kívánja. Tehát olyan egyetemes, összefoglaló jellegű könyvtárat akar, mely egyben nemzeti könyvtár is legyen. A nemzeti könyvtár eszméje azonban csak Széchényi Ferenc ajándékával és ennek Magyar Nemzeti Múzeummá bővítését kimondó 1808. évi VIII. tc.-kel valósul meg. De a tudomány és kultúra minden igényére kiterjeszkedő egyetemes jellegű könyvtár gondolata Széchényi Ferenc második ajándékával újra felmerül.

A történelem felületes szemlélője — ha csak az alapító Széchényi Ferenc adománylevelét nézi — természetesnek fogja találni, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtára hungaricum könyvtárnak indult, azaz olyan könyvtárnak, amely elsősorban és főként a magyarországi és magyar vonatkozású irodalom termékeit hivatott összegyűjteni. Ha azonban az alapítónak az alapítványa ügyét tovább vivő cselekedeteit, igazi alkotó szándékát nézzük, azt kell mondanunk, hogy a Széchényi Könyvtár sáfárjai kényelemszeretetből ragaszkodtak a könyvtár fejlesztésében olyan korlátozásokhoz, amelyeket az alapító később maga adott fel második — újabb alapítványszámba menő — tétével. A történész Fraknói Vilmos Széchényi-életrajzában ezt írja: Egyidőben a „magyar könyvtárral” Széchényi a külföldi irodalmak régi és új termékeinek összeszerzésére is kiterjesztette igyekezetét. Az 1818. évben — 16 évvel az adománylevel kelte után — 9206 kötetből, 6000 db rézmetszetből és térképekből is álló (terjedelemben az első ajándékkal csaknem egyenlően nagy) gyűjteményt ajándékozott az országos intézetnek „oly kikötéssel, hogy mint »segéd-könyvtár« külön kezeltessek oly célból, hogy a nemzeti nyelv és irodalom, történelem és régiségtan művelőit az európai tudományosság kincseinek értékesítésére [értsd: felhasználására. — K. B.] ösztönözve, a nemzeti elfogultság és egyoldalúság veszélyeitől megóvja”. (Kiemelés tőlem. — K. B.) Ezzel a segédkönyvtárral — írja Fraknói — Széchényi „méltó módon tetőzte be művét”.⁴⁹

A Széchényi Könyvtár későbbi állományszervező politikája ennek a feladatnak nem tudott megfelelni; nem lett a nemzet nagy, egyetemes, összefoglaló könyvtára. Kényelemszeretet volt tehát olyan vélt „alapítói korlátozással” takarózni, amelyet Széchényi az Egyetemi Könyvtárra való tekintettel kötött volna ki, amely tőle telhetőleg gyűjtötte a világ-irodalom legfontosabb termékeit, s amellyel eredetileg közös igazgatás alá szánta. A százados bűn beismerését, az alapító

szándékával való szembehelyezkedést sopánkodással kenték el: „Mindenesetre nagy kár, hogy nem fejlesztették ki később olyan egyetemes jellegű nemzeti könyvtárrá, aminővel a nyugati művelt nemzetek mindegyike rendelkezik.”⁵⁰

A nagy általános, összefoglaló könyvtár eszméje a Tanácsköztársaság kikiáltása évében már *korszerűtlen* volt, ezt az ellenforradalom kritikája alaptalanul kérte számon könyvtárügyünk intézőitől.⁵¹ Tehát azt, hogy meg akartuk hagyni, a „hungarica” fogalmát kiterjesztően értelmezve, hungarica könyvtárnak. A nagy egyetemes könyvtár eszméje mellett a világ nagy nemzeteinek egy-egy könyvtára, a British Museum, a párizsi Bibliothèque Nationale és a washingtoni Library of Congress elvben még kitartott, de a gyakorlatba ezt már nem tudták átvinni. Nem bírták a világ szellemi termelésének minden fontos művét megszerezni. A „mindent befogadás” ellenében maguk szabtak korlátokat, kétféleképpen is: tudományos szelekcióval úgy, hogy a gyűjtést a tudomány szempontjából megőrzésre méltónak vélt írásművekre korlátozták, és leszűkítéssel úgy, hogy beszerzéseiknél tekintetbe vették a tudomány nagymérvű specializálódását és az ennek nyomában kialakult szakkönyvtári rendszert. Az országnak századokon át egyetlen nagy általános jellegű tudományos könyvtára, az Egyetemi Könyvtár Kovachichék idejében valóban az európai tudományosság összefoglaló könyvtára volt, s ezt a rangját — a szűkmarkúan kimért anyagiakkal ésszerűen folytatott gyarapítási politikával — a múlt század derekáig fenn tudta tartani, de a tudományok differenciálódásával lemondásokra kényszerült. Gyűjtési gondjait az egyetemen képviselt különböző tudományszakok anyagára korlátozta, de később már ezek fejlődésével sem tudott lépést tartani.⁵²

A Tanácsköztársaság könyvtárügyének vezetői nem is foglalkoztak egy olyan közgyűjteménynek a gondolatával, mely a nemzeti irányú gyűjtés anyagán kívül összefoglalója lenne az egyetemes tudás java termékeinek, de felvetették egy újságikkben a három nagy könyvtár valami módon való

„egyesítésének” kérdését éppen azért, mert az egyetemes, összefoglaló könyvtár gondolata azonfelül, hogy túlhaladott eszme, *kis nemzetek* számára teljesen megvalósíthatatlan. Egyezségről volt tehát szó: érintetlenül hagyni a Széchényi Könyvtár hungaricum könyvtár jellegét, de kialakítani azt a nagy, általános könyvtárat, melyhez hazai vonatkozású kutatói érdekek fűződnek, hiszen történelmileg úgy alakult ki a helyzet, hogy csak *e három nagy könyvtárunk együtt* alkot ilyen nagy egységet.⁵³ Dienes László nyilatkozata ebben a kérdésben a *Vörös Ujság* 1919. május 29-i számában így hangzott:

„A legnehezebb probléma a *Nemzeti Múzeum Könyvtárának elhelyezése*, melynek a múzeum egyéb részeinek már folyamatban levő likvidációjával együttesen kell elintéződnie. A terv szerint *a múzeum épülete egyedül a könyvtárnak maradna, mellyel egyesítenők egy nagy magyar vonatkozású és szellemű tudományos könyvtárrá az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtárat*. Ez azonban egyelőre igen nagy nehézségbe ütközik, és így a közvetlen jövőre kisebb reformokkal kell e tekintetben megelégednünk. Mindenesetre már most *egységes terv alapján fogjuk szervezni könyvbeszerezésünket, katalógusainkat és az egész belső adminisztrációt . . .*”

A kérdés magja tehát az volt, hogy az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár állománypolitikáját kell összehangolni a Széchényi Könyvtár nemzeti anyagot gyűjtő állományszervező munkájával. Foglalkoztunk tehát a proletárdiktatúra idején azzal, hogy az anyagával egymást kölcsönösen kiegészítő Egyetemi és Akadémiai Könyvtár egymással szorosabb kapcsolatba kerüljön.

Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei című irat (lásd a *Függelékben*), melyet a megbízottak munkájuk vezérfonalaként még 1919 március közepén állítottak össze, a lényegét fogja össze azoknak a feladatoknak,

amelyet egy munkásosztályra támaszkodó hatalom könyvtárpolitikája fontosnak ítél.⁵⁴

Mit tartott fontosnak kimondani az alapelvekről szóló irat? Lényegében azt, hogy a közművelődési könyvtárhálózaton kívül egy nagy szakkönyvtár-rendszerre és a nagy nemzeti könyvtárra van szükség, hogy csak ezek egyeteme hozhatja létre azt a magyar igényekhez szabott Universitas Literarumot, amelynek műhelyeiben a kutató mindent megtalál az ország valamely könyvtárában. Az alapelvek főbb pontjai ezek:

„F ő a l a p e l v : mindenki az egész ország területén lehetőleg könnyen és gyorsan hozzájuthasson a közkönyvtárak útján ahhoz a könyvhöz, amelyre szüksége van. A közkönyvtárak útján kielégítendő könyvszükséglet általában kétféle: 1. az általános művelődés és irodalmi műélvezet kielégítésére alkalmas könyvek szükséglete; 2. a tudományos kutató könyvszükséglete. Olyan könyvtárrendszert kell tehát az országban kiépíteni, mely e kétféle szükségletnek eleget tesz . . .

A fő alapelv alkalmazásaként Budapesten kiépítendő:

a) egy kö z m ű v e l ő d é s i k ö n y v t á r h á l ó z a t, egy adminisztratív központtal és kerületenként egy-, két vagy még több könyvtárral . . .

b) egy s z a k k ö n y v t á r r e n d s z e r, mely számolva az adott lehetőségekkel, a tudományos kutatás könyvigényeit van hivatva kielégíteni minden szakon . . .

... Szakkönyvtárrendszerünk felépítésének alapelve, hogy minden fajta könyvtár legyen, amire szükség van, de ne legyen egy felesleges sem . . .”

Az adott könyvtáráépületi viszonyok között ez az alapelv a következőképpen volna alkalmazható:

„1. A mai Nemzeti Múzeum épülete teljesen könyvtári célokra volna átengedendő, s a N e m z e t i M ű -

z e u m K ö n y v t á r a nagy muzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő. A magyar nyelvű s magyar dolgokra vonatkozó nyomtatványok teljes gyűjteménye volna, inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szolgáló dokumentumraktár, mint a jelen élő eszköze. Egyetlen könyvtára volna Budapestnek, mely inkább ő r z i a könyveket, mintsem használtatja.

2. A többi budapesti nagy és kis tudományos könyvtárak szakmák szerint összeolvasztandók, illetőleg az épület és felszerelés által legalkalmasabb centrumok körül csoportosítandók. Így legjobb volna az Egyetemi Könyvtárat az Akadémia Könyvtárával összeolvasztani egy nagy szellemi tudományok könyvtárává (a társadalomtudományok* kivételével), s ha ez azonnal építkezési nehézségek miatt nem is vihető ki, mindenesetre a leg-szorosabb kapcsolatba hozandó a két könyvtár, pontosan előírt munkaprogrammal, oly módon, hogy a két könyvtár tulajdonképpen egy könyvtár legyen, ha a város két pontján marad is elhelyezve.”

Az alapelvek két fő tézise: a) a közművelődési könyvtárak és b) a szakkönyvtárak rendszerének követelménye helyes és a *mára* is érvényesnek tekinthető. Más lapra tartozik az elvek alkalmazása.

Az alapelvek műfaj-jellege hozza magával, hogy nem fejtheti ki, hogyan, miért merült fel a két könyvtár összevonásának a gondolata. Nem beszélhetett a gyűjtőpolitikában érvényesült rivalizálásról, a véletlennek nevezett tervszerűtlenségről, ami a tudósok hagyatékához való hozzájutásban nagy szerephez jutott, a szerzeményezés ésszerűtlen párhuzamosságáról, az egymástól való elszigeteltségről. Az alapelvek egy adott történelmi helyzet okmánya, s Magyarország könyvtárügyének ismerője kénytelen elismerni, hogy az itt említett visszás jelenségek akkor kezdtek csökkenni, amikor az

* Értsd: közgazdasági tudományok. — K. B.

Akadémiai Könyvtár — a század első két évtizedében — csökkentette vagy csökkenteni volt kénytelen szerzeményezését.

Az alapelvek megfontolt voltát jellemzi, hogy „*a legjobb volna*” fordulattal él, amikor a két könyvtár összeolvasztásáról beszél, és nyomban behelyettesíti a két könyvtár „*legszorosabb kapcsolatba hozásával*”, „*pontosan előírt (közös) munkaprogrammal*”. A megbízottak tudatában voltak a terv kivitelének szinte leküzdhetetlen nehézségeivel, de szilárdan meg voltak arról győződve, hogy az adott helyzeten változtatni kell. A közös „munkaprogram” lényegében a két könyvtár munkájának összehangolását jelenti, erre utal az alapelvek utolsó szakaszában az „*összkatalógus*” elkészítésének terve:

„A könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás, katalógusok stb.) egységesítése mellett felállítandó volna egy *összkatalógus*, mely az összes budapesti könyvtárakban található könyvek címeit egy egységes rendszerű katalógusban egyesítené, s amely *összkatalógus* minden nagyobb könyvtárban megvolna egy példányban. E mellé szervezendő egy központi könyvtári és bibliográfiai felvilágosító iroda...”

Szó van az alapelvekben arról is, hogy a Nemzeti Múzeum épületét teljesen könyvtári célokra kellene biztosítani. A könyvtár megfelelő elhelyezésének a megoldását a múltban is, a Tanácsköztársaság idején is, a könyvtárral egy fedél alatt levő múzeumi osztályok növekedésével, átcsoportosításával járó problémák bonyolították. A XIX. század elején egyetemes érdeklődésű múzeumként alapított Magyar Nemzeti Múzeum túlnőtt az alapításakor megszabott kereteken. Az eredetileg csak két, 1814-ben három osztályra (könyvtár, régiségtár, természeti tár) tagolódó intézet 1870-ben már nyolc osztályból áll (könyvtár, érem- és régiségtár, képtár, néprajzi tár, állat-, növény- és ásványtár, kézműtani gyűjte-

mény). A következő harminc év alatt e szakosztályok sorra önálló intézetekké fejlődtek. A tagolódásnak ez a folyamata bontotta akkor szakmúzeumokra a British Museum, a Vatikán, Bécs, Itália egyes gyűjteményeit is. Az Országos Széchényi Könyvtár négy osztályra (nyomtatvány-, hírlap-, kézirat- és levéltárra), a régiségtár is további háromra oszlik, a képtárban és ásványtárban is egy-egy alosztály jött létre. A Nemzeti Múzeum így adminisztratív kötelékekkel egybekapcsolt szakmúzeumok csoportjává alakult át.

A múzeumpolitika természetesen támogatta ezeket a tudományok fejlődésével együttthaladó törekvéseket, de az egyes táruk kiválása (1881-ben: az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnak átadott anyag, 1885-ben a Történeti Képcsarnokba helyezett arcképgyűjteménye a képtárnak, 1903-ban az újonnan létesült Országos Magyar Szépművészeti Múzeumba olvasztott képtár) nem oldotta meg a helyhiányt, nem juttatott terjeszkedésre területet az Országos Széchényi Könyvtárnak. Ezek a „kitelepítési mozgalmak” — ha egyes táruk problémáit meg is oldották — nem oldották meg a Nemzeti Múzeum szervezetében megmaradt és önállósult táruk problémáit. A „kitelepítési mozgalomnak” voltak szép tervei, így a Tisza István kormányzata alatt született nagy terve Sebestyén Gyulának. Ez a terv a stockholmi Skansen Múzeum mintájára — de annál sokkal tökéletesebb együttesben — akart a Lágymányoson és a vele szomszédos területeken létrehozni egy múzeumparkot, „benne a magyarság és a hazai nemzetiségek építkezésének, gazdasági életének, földművelésének, iparának, állat- és növényvilágának, földtani és vízrajzi sajátosságainak múzeumával, a szétszórt ipartörténeti, várostörténeti, néprajzi, állat- és növénytani, ásvány- és őslénytani múzeumok anyagával”. A régiségtárból nagyarányú művelődéstörténeti Nemzeti Múzeumot kívánt volna kifejleszteni a modern muzeológia módszereivel. A Nemzeti Múzeum jelenlegi palotáját a könyvtárból alakítandó nagy nemzeti könyvtárnak vagy államkönyvtárnak szánta a terv.⁵⁵ Sebestyén tervét annak idején Fejérpataky

László, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója két igazgatói ülésen is tárgyalta. A nagyvonalú tervet az első világháború harmadik évében már kirajzolódó bukás jó időre eltemette.

Ezek a múzeumi tervezgetések formáltak valóságos darázsfészekké a Nemzeti Múzeumot. És ebbe a darázsfészekbe nyúlt bele a Tanácsköztársaság kormánya által kinevezett múzeumi direktórium is, elkülöníteni akarván a történeti gyűjteményeket a természettudományiaktól. Tervezetük további intézkedése lett volna „a könyvtár kiválasztása a múzeum testéből”.⁵⁶ Ennek a feladatnak a végrehajtását a múzeumi direktórium a könyvtári megbízottak figyelmébe ajánlotta. A proletariátus élethalálharca idején ilyen nagyszabású terv végrehajtását kilátástalannak tartottuk.

Foglalkoznunk kellett azonban a múzeumi átcsoportosításokkal való kísérletezések során olyan igények elhárításával, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának „művészi érdekességű” darabjaira vetettek szemet. Az igény a Szépművészeti Múzeum részéről merült fel. Megtoldotta ezt 1915. évi letételeinek visszakövetelésével is. Szertelen kívánság volt ez. Valóban helyes megjegyzést tett e napokban egy múzeumi szakember: „Vajon van-e a világon csak egy Corvin-kódex is, mely nem a könyvtárnak, hanem valamely szépművészeti múzeumnak van a birtokában? És ha történetesen átkerülnének e legnagyobb művészi érdekességű kódexek a Szépművészeti Múzeumba, nem történhetnék-e meg, hogy holnap az Iparművészeti Múzeum ostromolná értük a Szépművészeti Múzeumot azzal az elfogadható érveléssel, hogy vannak Corvin-kódexek, amelyek kötése nemcsak a szövegnél, hanem a míniálásnál is sokkal értékesebb.”⁵⁷

Levéltárosok és könyvtárosok régi vitája: hol van a helye a hagyományos gyűjtési szokások szerint nagy könyvtárainkban is őrzött irattári anyagnak — ez sem maradhatott ki a vitákban gazdag három és fél hónap eseménynaplójából. Általánosan elfogadott levéltártani elveket figyelembe véve, levéltáron valamely hatóság vagy közéleti funkciót betöltő

Határozati javaslat.

Budapest főiskoláinak egybegyűlt diáksága megállapítja, hogy az egyetemi könyvtárak jelenlegi viszonyai nem elégítik ki a diákság tudományos szükségleteit.

A fennálló bajok orvoslására a következő intézkedéseket tartja szükségesnek:

1. A könyvtárhelyiségek az egész nap folyamán megszakítás nélkül esti 10 óráig nyitva legyenek. Ennek megfelelőleg a személyzet száma növeltesék.

2. A kikölcsönzés módja a maitól eltérőleg szabályoztassék a következőképen:

a) A kikölcsönzés igazolás alapján pénz- és indexletét nélkül történjék.

b) A visszavadás sanctiója: A félévvégi egzisztálás különbeni megtagadása.

c) A kikölcsönzött könyvek száma a tudományos kérdés szükségéhez képest állapíttassék meg.

3. A könyvtár vásár- és ünnepnapokon is nyitva tartassék.

4. Az olvasóterem sürgősen kibővíttessék, illetőleg új könyvtárpárat emeltessék.

5. A szaktanárok által előterjesztendő tudományos művek haladéktalanul beszerzendők.

6. Az összes szakfolyóiratok nyílt helyen tartassanak, úgy hogy azokat minden könyvtárlátogató szabadon használhassa.

7. Mindezen költségek fedezésére az itei költségvetésbe megfelelő összeg állíttassék.

egyén hivatalos működéséből keletkező iratok tömegét értjük. A köztörténeti kutatás azonban az állami levéltár, a helyi hatóságok, egyházi testületek és hatóságok, külföldi levéltárak csoportjain kívül igényt tart a családi és birtokkezelési levéltárakra is, különösen, ha a család tagjai a történelemben szerephez jutottak. „Némely nagy család... levéltára — írja Szekfü Gyula — ... érték dolgában rögtön a nagy hivatali levéltárak után következik.”⁵⁸ E családi levéltárak használata azonban a mindenkori tulajdonos kénye-kedvétől függött.

A kapitalista államokban is szükségessé vált, hogy a műemlék-törvények mintájára intézkedésekkel biztosítsák a családi levéltárakban folytatandó kutatást. A levéltárak szocialista szellemű átszervezése egy lépéssel tovább ment, és az 1919. május 15-én kelt 33. K. N. sz. rendelet „a történettudományi kutatás előmozdítása, valamint a forráskiadások egységes irányítása érdekében” elrendelte, hogy a tudományos értékű levéltári anyag a lehetőséghez képest központosíttassék. A rendelet 5. §-a egyben arról is intézkedett, hogy: „A Nemzeti Múzeum, az Akadémia, az Egyetemi Könyvtár és ezekhez hasonló kultúrintézetek levéltárai az Országos Levéltárba bekebeleztetnek.”

Az Országos Széchényi Könyvtár több mint száz év óta az Árpád-korig visszanyúló magyar családi levéltáraknak meghitt letéteményese volt: letétként száznál több családi levéltárat őrzött. Anyaguk kezelése kifogástalan rendben történt. igaz, hogy a tartalmi osztályozás, illetőleg csoportosítás hiányában (időrendi alapon kezeltetett) tudományos használatuk nehézkes volt.

A rendelet minden másnak fölébe helyezett szempontja a bárhol fellelhető vagy megőrzött levéltári anyag használhatóvá tétele volt, amibe beleértendő a levéltári anyag *kezelésének korszerűsítése és egységesítése*, de tisztázatlan maradt a történészek, levéltárosok és könyvtárosok régi vitapontja: hogy valamely családi levéltár „gyűjtemény-e” vagy „magánhatóság működéséből előállott irattár”. Könyvtáraink

elsietettnek találták a rendeletet, mert e könyvtárakban a kutatás lehetősége biztosítottnak látszott, viszont a rendelet 4. §-ában körülírt „kijelölendő történeti becsű vagy egyéb tudományos értékű családi és egyéb magánlevéltárak” kataszterével a rendelet adós maradt. E levéltárakat még nem is tudta átvenni az Országos Levéltár, mert új épülete még nem készült el teljesen. Az adott történelmi helyzetben azonban éppen a nem könyvtárakban őrzött — a 4. §-ban körülírt — levéltárak biztonságba helyezése lett volna a sürgős. A rendelet kiadása után a könyvtári megbízottaknak a levéltári ügyek megbízottjával közösen tett előterjesztése ugyan a levéltárak elvi átadását jelenti, de kifejti nézeteit a rendelet végrehajtása tekintetében. A levéltárak egyelőre helyükön maradtak.⁵⁹

Barátságos meggyőzéssel sikerült elhárítani, hogy az Országos Széchényi Könyvtár állományából a magyar munkásmozgalmi emlékeket őrző anyagokat leválasszák. A Munkásmozgalmi Múzeum — később Proletármúzeum — szervezési, gyűjtési munkálataival egy 1919 áprilisában kiadott kormányzótanácsi határozat Diner-Dénes Józsefet, a marxista író, Krejcsi Rezsőt, az Iparkamara volt főtitkárát, a marxizmus irodalmának jeles gyűjtőjét és Révész Mihályt, a *Népszava* munkatársát bízta meg. A két első megbízott röviddel a rendelet megjelenése után külföldi megbízást kapott, a szervezés munkáját egyedül Révész intézte, aki e munkakörén kívül a kormányzótanács jegyzője is volt. Nagy elfoglaltságával magyarázható, hogy fiatal munkatársai az ő nevében egyszerűen a Széchényi Könyvtár munkásmozgalmi anyagának átadását követelték. A könyvtár a megbízottak hivatalának védelmét kérte. A megbízottak Révész Mihályhoz intézett levele kifejtette a kérés teljesítésének törvénybe és a tudományos kutatás érdekeibe ütköző voltát. A levél vétele után a Proletármúzeum kérésétől elállt.

Feljegyzésre érdemes, s a Közoktatásügyi Népbiztosság művészeti és múzeumi megbízottainak mozgékonyására jellemző adat, hogy még április elején közös felhívást intéztek

a közönséghez és a könyvtárakhoz a forradalom emlékeinek (jelvények, zászlók, képek, fényképek, szobrok, röpiratok, kéziratok, a forradalom eseményeihez fűződő tárgyak) összegyűjtésére. Ezt a felhívást *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye*, a könyvtárügyi megbízottak hivatalos lapjának első száma is közzétette. A felhívásnak a sajtóban történt közlése után 1919. április 12-én Révész Mihály hozzánk intézett levelben siet közölni, hogy az így gyűjtendő „anyag feltétlenül a Proletármúzeum gyűjteményéhez tartozik, s addig is, míg a Proletármúzeum szervezési munkálatai annyira előrehaladnak, hogy a gyűjtés munkáját átvehetjük, a Proletármúzeum kéri az elvtársakat, hogy a gyűjtést továbbra is folytatni szíveskedjenek.”⁶⁰

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR

Az Egyetemi Könyvtár volt a nagy tudományos könyvtárak leglátogatottabbja, a tanulás és kutatás legfontosabb műhelye. Régi anyagának egyetemes jellege és a fejlesztés jó hagyományainak ápolása a múlt század utolsó harmadáig nagy vonzóerőt gyakorolt olvasóira. A forradalom előtti évtized sajtója mégis ennek a könyvtárnak a problémáival foglalkozott a legtöbbet, diákolvasói ennek a könyvtárnak a bajait beszélték meg nyilvános gyűlésen a legindulatosabban. A növekvő igényeket a könyvtár nem tudta kielégíteni, elsősorban a kormányzat szűkmarkúsága miatt. Vezetőinek panasztát nem erősítette fel az egyetem tanácsa sem. Az egyetemi hallgatók — s ezzel párhuzamosan — az olvasók száma nőtt, de a könyvtárosok létszáma nem emelkedett. A tudományos irodalom növekedésével a szerzeményezés lehetőségei nem tarthattak lépést. Elhelyezése, helyiségeinek száma — enyhén szólva — teljesen elégtelen volt.

1911. november 17-én a galileisták egybehívták Budapest főiskoláinak diákságát a Gólyavárba az egyetemi könyvtárak ki nem elégítő szolgáltatásai és viszonyai ügyében. Kö-

veteléseiket röplapon is terjesztették. A hét pont egy kivételével a könyvtárhasználat új, liberálisabb rendjét sürgeti. Hogy a forradalomig nem sok változás esett a felpanaszolt állapotokon, azt az alább ismertetendő memorandumok is elárulják.

Az októberi polgári kormány kormánybiztosként Jászi Oszkárt delegálta az egyetem élére. Felszólítására a könyvtár dolgozói memorandumba foglalták a szolgáltatások megjavítását célzó teendőket. Ebben az emlékiratban sűrítve együtt olvasható több, régen elhangzott panasz és kívánság, és felelet a nyilvánosság előtt feltárt panaszokra: 1. az olvasás és tanulás lehetőségeinek akadályai; 2. a rendszeresség hiánya a tudományos fejlesztésben; 3. az elhelyezésre, helyiségviszonyokra vonatkozó kívánságok; 4. a könyvtári belső munka korszerűbb megszervezésének hiányai; 5. a könyvtár tisztviselőinek magatartására vonatkozó panaszok.

A memorandum védekező része kifejti, hogy a könyvtár helyiségviszonyai miatt nem tölthet be egy időben *kettős* feladatot: nem lehet egyszerre tankönyvtár, valamint professzorok és hallgatók kutatóműhelye. Az emlékiratnak ez a védekezése tökéletesen helytálló volt. A könyvtári megbízottak hozzá is láttak tankönyvekkel kellően felszerelt diákolvasótermek megszervezéséhez. Egy több száz személyes diákolvasót a Podmaniczky utca 45. számú házban, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy volt otthonában rendeztek be. Ferenczi Zoltán, a könyvtár igazgatója a könyvtár kollektívája által összeállított emlékirat minden pontjával egyetértett, a dolgozók magatartását illető panaszok jogosságát azonban kétségbe vonta.

1919 április végén a könyvtári megbízottak *végrehajtható reformokra* vonatkozó javaslatokat kértek a könyvtár vezetésétől. A felszólításra Ferenczi Zoltán és Hóman Bálint aláírásával május 11-i kelettel érkezett terjedelmes válasz. Az előterjesztés első hat pontja technikai jellegű kívánságokat tartalmaz. Az irat jóval fontosabb többi pontja a könyvtár szolgáltatásainak megjavításával foglalkozik. Nem

tagadható, hogy a bajokat helyesen ismerték fel. A könyvtárhasználat új rendje (7. pont) meg akarja szüntetni a könyvekre való hosszas várakozást. A javaslat szerint a könyvrendelések előző nap este 6 óráig adhatók be, melyet az olvasók a kapun kívül és az egyetem több helyén felállítandó gyűjtőszekrényekbe dobhatnak be. A rendelt könyvek másnap délből 2 órától kezdve a kölcsönzőben rendelkezésre állanak. Tájékoztató tábla (8. pont) fogja közölni az olvasó- és kutatóközönséggel, hogy egy-egy szakkérdésben a könyvtár mely előadója szolgál felvilágosítással. Az olvasók panaszait a vezetőség de. 9—2 óra között hallgatja meg. Kéri a memorandum szakelőadók kinevezését (9. pont). „Kívánatos — írja —, hogy az Egyetemi Könyvtár tudományos jellegére való tekintettel minden tudományszak szakképzett tisztviselőjével rendelkezzenek.” Ezek feladata a szakirodalom figyelemmel kísérése, javaslattevés szakkönyvek beszerzésére és felvilágosítás nyújtása. A könyvtár vezetősége ígéri, hogy legközelebb kimutatást fog beterjeszteni azokról a tudományszakokról, amelyeknek előadója nincsen. Azt javasolják, hogy „ilyen szakképzett egyének hirdetés vagy pályázat útján kerestessenek”.

Az emlékirat legérdekesebb része az Egyetemi Könyvtár szakrendszeréről szól (10. pont). „Az Egyetemi Könyvtár szakrendszere — írják — gyakorlati célokat nem szolgál, könyvtártani szempontból tehát értéktelen. Ezt vagy új, a tudomány mai állásának megfelelő szakrendszerrel kell pótolni, vagy legalább egy jó reálkatalógussal kiegészíteni, hogy a kor kívánalmainak megfelelhessen. E meggyőződéstől áthatva elhatároztuk az Egyetemi Könyvtár szakrendszerének gyökeres átdolgozását. Jól tudjuk, hogy nagy fába vágjuk fejszénket, mert a szakrendszer átdolgozásával együtt jár az egész könyvállomány új szakozása és számozása, új szakszerű felállítása, az összetartozó könyvek (kötetek, részek) egyesítése, továbbá új szakcímtár szerkesztése, a betűrendes címtár revíziója és átszámozása, végül az olvasó- és kutatóközönség használatára szolgáló külön betűrendes címtár

készítése. Mindez több évre szóló terjedelmes munka, melynek teljes programját és részletes költségvetését legközelebb fel fogjuk terjeszteni. Az Egyetemi Könyvtár vezetősége. Látta Ferenczi s. k., Hóman s. k.”⁶¹

A könyvtár vezetősége kétségkívül olyan lelkiismeretességgel foglalkozott a reform ügyével, ahogy ez az ország legrégebb tudományos könyvtárához méltó. De mi *végrehajtható* reformokra — lehetőleg gyorsan végrehajtható reformokra — vonatkozó javaslatokat kértünk, és legalább egy évtizedre szóló reformterv körvonalait kaptuk. Kevesebb több lett volna, hiszen a vesztes háborút végigszenvedő, leszegényedett, az imperialista hatalmak által létében fenyegetett ország kormánya nem vállalhatta nagyszabású reformok költségeit. Beértük volna az olvasók számára könnyen hozzáférhető betűrendes katalógus megalkotásával, az olvasótermi segédkönyvtár alapos revíziójával és új katalógusának elkészítésével, alapos raktárrevízióval, együtt azzal, amit a könyvtárhasználat (a kölcsönzés) új rendjéről s a szakelődőkre támaszkodó felvilágosító szolgálat bevezetéséről elfogadható módon javasoltak a memorandumban. A tervezet egészét mégis jó jelnek tekintettük: az Egyetemi Könyvtár vezetői elvben szakítottak az elavult szakrendszerrel, gyakorlatban az ósdi szabályzatokkal, a nehézkes kölcsönzési rendszerrel. Egy lépést jelentett ez az egészségesebb könyvtári élet kialakulása útján, hiszen a szakelődők kollektív munkája felvetette volna a tudomány érdekeit szolgáló céltudatos fejlesztés, tehát nagy könyvtáraink együttműködésének szükségét.

A könyvtár vezetősége érezte is, hogy túllőtt a célon, hogy amire vállalkoztak, hatalmas feladat. Tizenegy napra rá (május 22-i kelettel) újabb felterjesztést készítettek az új címtár és szakrendszer ügyében. Ezt írták: „Az új szakrendszer és címtár helyes megoldása elválaszthatatlanul egybe kapcsolódik a könyvtáráépület kibővítésének feladatával. Éppen ezért a reformmunkálatok terveinek kidolgozását arra az időre halasztottuk, amikor a kormány részéről hatá-

rozott ígéretet kapunk arra nézve, hogy az elhelyezés kérdése a szomszédos házak hozzákapcsolása által végleg megoldáshoz jut.” — Ez természetesen meglepő fordulat, amit még érdekesebbé tesz a felterjesztés következő pár sora: „Mivel azonban a Közoktatásügyi Népbiztosság csoportvezetőjétől (Kármán Tódortól, akivel a könyvtár megbízottai május 11-i javaslatukat megbeszélték) azt a határozott utasítást kaptuk, hogy a közönség részére egy, a jelenlegi betűrendes törzskatalógustól különálló betűrendes címtár elkészítését haladéktalanul kezdjük meg, már most foglalkoznunk kell az általános (raktár) revízió, az új szakrendszer és új címtárak kérdésével.” Akkori könyvtári viszonyainkra — a könyvtáraink közötti kapcsolat teljes hiányára — jellemző, hogy az Egyetemi Könyvtár tudós könyvtárosai nem vettek tudomást arról, hogy a Fővárosi Könyvtár már 1911-ben bevezette a tizedes osztályozási rendszert, s hogy e rendszer bevezetője két füzetben nyomtatásban már 1912-ben megjelent. Szót sem ejtettek róla, nem vitatkoztak rajta. Belebecsátkoztak volna inkább egy öt—tíz évig tartó tanácskozásba, amivel egy új szakrendszer kidolgozása jár, szóval: egy reménytelen vállalkozásba.

A továbbiakban kifejtik, hogy a katalógusreform kétféleképpen történhetik: 1. Lemásoltatják a régi törzskatalógust, de ennek 1899 előtti címleírásai hiányosak és hibásak. 2. Helyesebb volna a másik eljárás: teljesen új katalógusok (új betűrendes törzskatalógus, olvasók használatára szolgáló betűrendes katalógus, új szakrendszer alapján új szakkatalógus és helycímtár) készítése, a könyvek kézbevétele alapján. (Számításuk szerint 30 ember naponta egyenként 30 művet katalogizálva két és fél év alatt készülne el vele.) Ez a munka is ésszerűtlen volna általános raktárrevízió nélkül. De — teszik hozzá újból — „tökéletes megoldás csak a könyvtár új elhelyezésével képzelhető el.”⁶²

Pedig az előterjesztés további javaslataiból kiderül, hogy igen fontos előmunkálatok elvégezhetők a helyiségkérdés megoldása nélkül is, és már ezek is alkalmasak vol-

nának arra, hogy az elavult katalógusrendszer felfrissüljön. Például elkészíthető az olvasók számára az 1899 után szerkesztett anyag betűrendes katalógusának másolata, mert ennek az anyagnak a címleírása a szakszerű követelményeknek megfelel, sőt készíthetők erről az anyagról rövid címleírású cédulák nyomdai úton (féloldali nyomással) több példányban, az új tárgyszó-katalógus, az új helykatalógus és a majdani új szakrendszer szerinti szakkatalógus számára. Mindenképpen végrehajtható az általános raktárrevízió, ennek eredményeképpen a hiányjegyzék és a pótlándók listája, a folyóiratok katalógusa, végül a majdan megszülető új szakkatalógus jelzetei ideiglenesen rávezethetők a régi törzscédulákra addig, míg a könyvek szakok szerinti új felállítása a kibővített épületben lehetségessé válik. Az újrafeldolgozás munkálatai lecsökkenthetők továbbá úgy is, hogy elsősorban a könyvtár leghasználtabb szakjai (államtudomány, jog, történelem, filozófia, esztétika, modern filológia) kerüljenek sorra. Látnivaló, hogy többrendbeli előmunkálat megkezdhető lett volna költséges befektetés nélkül addig is, amíg az új szakrendszer dolgában egymás közt megegyezésre jutnak. Ehelyett úgy állították fel a tételt, hogy az előmunkálatokat megelőzve biztosíttassék számukra a 30 főiskolai, illetve részben középiskolai képzettségű munkaerő, akiket négy hét alatt betanítanak, 9 segédmunkás, megfelelő dolgozóhelyiségek, az íróanyag (600 000 törzscédulához szükséges 18—20 000 ív finom hollandi merített papír, 600 000 nyomdai úton előállítandó cédula papírja, naplók, 2000 tok, 1 800 000 kartonlap, 1800 fiókos szekrény). Mindez előre, kellő előkészítés, kidolgozott tervek, szabályzatok nélkül. A munkálatok megkezdését július 1-ére helyezték kilátásba, amennyiben az itt elsorolt előfeltételek sürgősen biztosíttatnak, a szükséges összegek kiutalására felhatalmazást nyernek, s az említett 18—20 000 ív famentes hollandi papírt megkapják.

Az „előfeltételek” legsúlyosabbika nem is a valóban nem csekély számba menő irodai felszerelés, hanem az épület kérdése volt. Megoldási módnak nemcsak azt ajánlották,

hogy a jelenlegi épület átépíttessék. Kibővítés céljából kérték hozzá a ferencrendiek házának a könyvtár felé eső részét, a Reáltanoda utcai szomszédos, valamint az állam tulajdonában levő Szép utcai szomszédos ház kisajátítását. Ez példátlanul költséges lett volna. Ilyen nagyméretű átalakításokat könnyen megvalósítható, az olvasók és kutatók szempontjából azonban mérhetetlenül fontos belső reformok előfeltételéül megszabni a reformok minden módon való elodázási szándékának látszatát keltette fel. Vesztese e magatartásnak a magyar tudományos élet maradt. A rákövetkező két és fél évtized alatt — a felszabadulásig — katalógus-reformról szó sem esett a könyvtárban. A különböző memorandumokban tett ígéretek közül mindössze a könyvtár olvasótermi segédkönyvtára címjegyzékének orvostudományi része került el; imprimált és cenzúrázott példányát július 18-án mutatták be a Szellemi Termékek Országos Tanácsának a papír kiutalása céljából. Ez a katalógus meg is jelent.

Visszatérve a raktárrevízióra, meg kell jegyezni, hogy ezt a revíziót a katalógusreformtól függetlenül is el lehetett volna kezdeni. Az ebből a munkálatból eredő hiánylista a hátralékos, különösen hanyag kölcsönzőknél évek, sőt évtizedek óta megbújt keresett könyv- és kéziratanyag visszaszerzését tette volna lehetővé. A könyvtárügyi megbízottak szigorú rendelete a hátralékos olvasók ellen (1919. április 2. Megjelent *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye*, 1919. május 1-i 1. számában), mely a napisajtóban is megjelent, nagy segítséget nyújtott ehhez a könyvtáraknak. Nem érdekes, hogy a budapesti kegyesrendi központi könyvtár vezetője éppen e rendelet kiadása napján adta vissza az Egyetemi Könyvtárnak a magyar történelem és egyháztörténelem (sok azóta elpusztult) okmányának másolatát tartalmazó híres Hevenesy-féle gyűjtemény hat kéziratot kötetét? Ezek a kötetek kölcsönzés útján kerültek sok évvel azelőtt a kegyesrendiek könyvtárába, ahol „tévedésből” könyvtárunk bélyegzőjével is lebélyegeztettek.⁶³

A Tanácsköztársaság kormánya a régi Akadémia működését felfüggesztette. A megbízottak ennél fogva az Akadémia újjáalakításáig tartózkodtak mélyreható reformok kezdeményezésétől. A főtitkári tiszteket ebben az időben Heinrich Gusztáv akadémikus, irodalomtörténész töltötte be, könyvtárosa a kiváló bibliográfus Hellebrant Árpád volt, az összekötő tisztjét a megbízottak hivatala és az Akadémiai Könyvtár között Trócsányi Zoltán látta el. Az Akadémiai Könyvtár helyének kijelölése, funkciójának korszerűbb kialakítása nagy gondot okozott. A közel száz éves Akadémiai Könyvtár régi anyaga egyetemes jellegű. Könyvkincseinek változatos-sága másik két nagy könyvtárunkénál hasonlíthatatlanul sokszínűbb. A történész Teleki József 30 000 kötetes könyvtára (a törzsanyag), Kresznerics akadémikus könyvritkaságokból álló gyűjteménye, Marczibányi Livius földrajzi könyvtára, a három Batthyány középkori és újkori kézíratainak gyűjteménye, a bibliográfus Sándor István régi magyar könyvtára, a Weszerle és Jancsó Imre könyvtár ősnymtatványai, Bugát Pál finn kézíratai, Pulszky Ferenc archeológiai könyvtára, Hadik Gusztáv térképgyűjteménye, Szilágyi Dániel és Kaufmann Dávid keleti kézíratai, Katona Lajos irodalomtörténész könyvtára, Hernádi Mór román filológiai anyaga, Duka Tivadar indiai irodalmi, szanszkrit és tibeti nyelvtudományi gyűjteménye, Siskovits Tamás, a matematikus Kürschák József könyvtárai, Vámbéry Ármin hagyatékából 700 keleti kézirat, Kugler János jogtudományi könyvtára, Herman Ottó levelezése és a Kossuth könyvtár megvásárlására vonatkozó levelezés, s végül, de nem utolsónak Ráth György rendkívüli értékű, unikumokban gazdag régi magyar könyvtára — mind, mind vagy a gyűjtő aján-dékaként, vagy egy-egy mecénás áldozatkészsége folytán jutott a könyvtár birtokába. Változatosabb lista alig képzel-hető el.⁶⁴ Ilyen szerteágazó irányú gyűjtemény tervszerű továbbfejlesztéséről természetesen szó sem lehetett. Céltuda-

tos könyvbeszerzés tekintetében a három nagy könyvtár között az Akadémiai Könyvtár állott a leggyengébben. Merész tervezetnek a kis személyzettel, szűk helyen, összezsúfolt könyvanyaggal dolgozó könyvtárban aligha lehetett helye. Mindössze arról lehetett szó, hogy a pazar kincseket feltáró munkán javítsunk, vagy pontosabban: hogy a feltáró munka egyáltalában megkezdődjék. Terveinknek egyik közelebb megvalósítható pontja volt: tágabbra nyitni a könyvtár kapuit. Távolabbi célunk: megvalósítani az Egyetemi Könyvtárral való szorosabb együttműködés módjait, előkészíteni az eszmei egyesítés műszerét: a két könyvtár egymást sokban kiegészítő anyagának közös katalógusát.

A kaput tágabbra csak teljesen rendezett, nem nagy hátralékkal birkózó könyvtár nyithatja. Aki belenézett az Akadémiai Könyvtárnak a forradalmat megelőző 25 évi történetébe, meg kellett győződjön arról, hogy a könyvtár a rendezést (teljes leltározás, a betűrendes és a szakkatalógus céduláinak elkészítése stb.) az elmúlt negyed század folyamán a létszám-minimum alatt álló személyzettel el sem végezhetette. Roppant értékes kéziratárának rendezését csak 1905-ben kezdte el, és 1919-ig be nem fejezhetette; a nyomtatványok feldolgozásában hihetetlenül nagy hátraléakai voltak. A könyvtár alaposabb rendezését Heller Ágost, a rendkívül szorgalmas és lelkiismeretes fizikus-könyvtáros, a 90-es évek közepén kezdte el. A főtitkár 1901-ben Heller Ágost munkájáról szólva azt jelenti, hogy „hat évvel ezelőtt még a könyvtár katalógusa nagyon hiányos volt. Nagy osztályok, mint a teológia, a keleti és szláv irodalmi osztályok, teljesen rendezés és lajstromozás nélkül voltak. A Trattner-házból az Akadémia palotájába költözéskor hatalmas könyvhalmoz keletkezett.” 1900-ban 53 szakcsoportban 62 238 mű⁶⁵ volt rendezett állapotban, katalógusokban feltárva. A feldolgozás csigalassúsággal folyt.

Húsz év után — ha a tényleges helyzetet feltáróan őszinte lett volna a jelentés — még mindig azt jelenthette volna a főtitkár, hogy a katalógus hiányos, mert az elmúlt

két évtizedben (1900-tól 1919-ig) a rendezett szakokban — mint feldolgozott gyarapodás — csak 51 084 mű került, pedig a könyvtár *tényleges gyarapodása* ez idő alatt (vétél, kötelespéldány-juttatás, ajándék és csere útján) 186 520 művet tett ki. A gyarapodás feldolgozása tekintetében ekkora lemaradást egyetlen nagyobb könyvtárunknál sem találtunk. A vétel útján szerzett könyvanyag (az évi gyarapodás 5 százaléka), az ajándékozás és az akadémiákkal, valamint a tudományos társulatokkal való élénk csere eredményeképpen előálló gyarapodás (2, illetőleg 8 százalék) feldolgozásával még valahogy lépést tartottak, de nem birkóztak meg a kötelespéldányok feldolgozásával, ez pedig 85 százalékát tette ki a könyvtárba évente beáramló anyagnak. Csodálkozva olvassuk viszont a könyvtári beszámolókból, hogy feldolgozták az iskolai könyveket, ami valóban nem akadémiai könyvtári feladat.

A könyvtári forgalom a még így is rendelkezésre álló nagy és értékes anyag ellenére is (1919-ben 112 822 volt a rendezett szakok körébe tartozó művek állománya) igen alacsony volt: az olvasók száma húsz év átlagában évente 4800, a kölcsönzőké 164.

A kéziratár forgalmáról csak a rendezés elkezdése utáni negyedik esztendőben (1909) kapunk adatokat a könyvtári beszámolóban. Szembetűnő, hogy a kéziratok anyag feldolgozásában való előrehaladással párhuzamosan stabilizálódott a kéziratárat használó kutatók és intézmények száma. Értékes hagyatékok voltaképpen a kéziratár 1905-ben megkezdett rendezése során kerültek napfényre. 1905-ben a Knauz- és Chassin-hagyaték, 1907-ben a Hunfalvy- és Budenz-levelezés és a keleti kéziratok lajstromozása fejeződött be, utóbbit Kégl Sándor levelezőtag néhány éven át szívességből végezte. Rendezetlen könyvtárban mindig akad felfedezni való. Akadt bőven az Akadémiai Könyvtárban is. 1918-ban a kéziratár őre (Mészöly Gedeon) a rendezés eredményeként tette ismertté a legrégibb magyar végrendeletet (1524) és a legrégibb magyar ritmikus ráolvasást (1514—1516),

megtalálta a legrégibb szerelmi tárgyú drámát (1647) és Istvánffy Miklós latin költeményeit, de ezeket és sok más rejtett kincset a feldolgozó munka már jóval korábban feltárhatta volna.

A szigorúan vett levéltári anyag az Akadémia igazgatótanácsának hozzájárulásával már 1901-ben átadatott az Országos Levéltárnak. Így kerültek át Budára a kéziratárban őrzött régi kancelláriai és belügyminiszteri irományok. Fájdalomdíjul az Akadémia néhány esztendeig évi 2000 koronát kapott a kormánytól. Az Akadémia ezt a pénzt diplomatariumok és monumenták vásárlására fordította. A megvásárolt művekről évente jegyzékben számol be az *Akadémiai Értesítő*, a könyvtáros pedig — Heller utódja, Hellebrant Árpád — könyvben foglalja össze ezt a forrásgyűjteményt.⁶⁶

Az Akadémiai Könyvtár irattárának 1919-ből megmaradt anyagában nyomát sem találjuk a reformokra való felkészülésnek. Találtunk benne Heinrich Gusztáv kezeirásával kutatók részére kiállított engedélyeket, mert a kéziratárban való kutatás engedélyezését az elfoglalt főtitkár magának tartotta fenn. Így kapott engedélyt a kutatásra Hatvany Lajos a Kertbeny-levelek, Szabó Dezső tanár és író a Festetics-családra vonatkozó kézirati anyag tanulmányozására és felhasználására. A könyvtár újjászervezésére vonatkozó feljegyzéseknek az irattárban nyoma sincs, pedig átszervezésre vonatkozó javaslatokat a megbízottak az Akadémiai Könyvtártól is kértek. Trócsányi Zoltán a javaslatok elkészítésére két hónapi időt kért; betérjesztésüket a nyári szünet utánra ígérte.

A könyvtár használhatóságának fokozásáról addig is, amíg a nagyszabású reformok ideje elérkezik, nem mondtak le a megbízottak. Erről három intézkedés is tanúskodik. Július 7-én utasították az Akadémia Könyvtárát, hogy kölcsönzési rendjét idomítsa az Egyetemi Könyvtárban meghonosított új könyvtárhasználat rendelkezéseihez, július 14-én pedig arra hívják fel a könyvtár vezetőségét, hogy a nyári szünet alatt se szüneteljen a kölcsönzés, erre a célra

ügyeletes szolgálat bevezetését kívánják. Július 25-én újból arra kéri fel a könyvtár vezetőségét, hogy a könyvtár használatának fokozása érdekében teendő intézkedésekről (nyilvántartás, használat új rendje, reference-szolgálat és a könyvtár anyagi és személyi szükségleteiről) terjesszenek fel javaslatokat.

Készséggel állt a könyvtár a megbízottak rendelkezésére akkor, amikor a könyvtár birtokában levő duplum-anyag jegyzékét és a nélkülözhető duplumok beszolgáltatását kérték. „A több ezer kötetre rúgó duplum-anyagot — írták —, melyekről katalógust a csekély számú könyvtári személyzet nem készíthetett, ha elvitelük iránt intézkedés történik. azonnal átszolgáltatjuk.” Arról is küldtek értesítést a megbízottaknak, hogy Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárából is vannak még átengedhető példányaik.⁶⁷

Az Akadémiai és az Egyetemi Könyvtár tervezett együttműködésének előkészítésére a megbízottak Balogh József tanárt nevezték ki. Balogh József feladata lett volna, hogy javaslatot készítsen a két könyvtár szerzeményezésének egybehangolásáról, gyűjtőköreik elhatárolásáról s végül katalógusaik egyesítéséről. Munkahelyeül az Egyetemi Könyvtár jelöltetett ki. Balogh József azonban visszaélt a bizalommal, szolgálatát húzódozva kezdte el, szabadságkérését minduntalan megújította. A Tanácsköztársaság leverése után nyomban titkára lett annak az országos bizottságnak, mely a fehérterror kezére dolgozva összegyűjtötte a Tanácsköztársaságra vonatkozó adatokat. E bizottság hosszú nevének akkoriban szállóigyszerű rövidítése TAGYOB⁶⁸ volt.

IV. AZ ÁLLAMI NÉPKÖNYVTÁRÜGY A FORRADALMAK ELŐTT

Az úri Magyarország egyik könyvtári „alapelve”: „A népkönyvtárak számára már a megalakulás előtt biztosíttassék az előljáróság, a papság és az esetleges uradalom gyámolítása.”

(*Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa: Népkönyvtárak szervezésének alapelvei. 1908.*)

A proletárforradalom előestéjén már húsz éve múlt annak, hogy a félféudális kormány korábbi kísérletek után létrehozta a népkönyvtárak és a közművelődést szolgáló múzeumok felügyeletének rendszerét, megalkotván 1897-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, 1898-ban pedig „legfelsőbb elhatározásból” az Országos Tanács végrehajtó szervét, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét. Ha a múltban államilag támogatott népkönyvtárak rendszeréről beszélünk, maradjunk csak meg a „népkönyvtár” elnevezésnél, megkülönböztetvén a közművelődési könyvtártól, attól a modern könyvtártípustól, amelynek megteremtésére és elterjesztésére a proletárforradalom vezetői törekedtek.

Az állami népkönyvtár-akciónak voltak jeles társadalmi hagyományai, csak nem éppen azok az „úri kaszinók”, amelyeket úgy szoktak emlegetni a konzervatív történészek, mintha ezek a XIX. század utolsó negyedében megsokasodó népkönyvtár-egyesületek, művelődési egyesületek „mintájául” szolgáltak volna. A legrégibb úri kaszinók egyikének 1941-ben megjelent, a kaszinó százéves fennállására kiadott emlékkönyvében lapozgatva meghökkenve állapítjuk meg, hogy a közel 200 lapos nagy könyvben összefoglaló jelentést a könyvtárról és használatáról, vagy általában a kaszinó „kultúrmunkájáról” nem kapunk, és a Simontsits Elemér által 1905-ben a kaszinónak ajándékozott jelentékeny könyv-

tár nem kapott több helyet, mint a dáridókkal végződő „szerdai vacsorák”, s hogy a gazdasági válság éveiben, mikor a kaszinó „kénytelen volt beszüntetni minden félig-meddig nélkülözhető kényelmi igényét”, az új könyvek és hírlapok beszerzését szüntette be.⁶⁹

Az a népkönyvtár-mozgalom, amely Magyarországon az uralkodó osztály kezdeményezésére, a múlt század 70—80-as éveiben kezdett kibontakozni, nem mindig „csupa jószándékkal”, valóban „az alsóbb néposztályok szélesebb rétegei” művelődési igényeinek kielégítésére volt szánva. De maga ez a „gyámolítandó” réteg — és ez volt az értékes hagyomány — ugyancsak toborzott híveket a rendszeres olvasásnak. Nem megyünk vissza messzire e mozgalmak gyökereinek felkutatásában. Egyik elindítója a kiegyezés utáni könyvtári törekvéseknek az Olaszországból hazatért Türr István tábornok 1868-ban elindított mozgalma volt, népoktatási körök, közművelődési egyesületek alakítására. Eötvös József közoktatásügyi miniszter a felbuzdulást látva felszólította Türr Istvánt, szervezze meg az országos mozgalmat: népoktatási körök alakítására híván fel a megyei és városi törvényhatóságokat. Tervük szerint olvasótermeket is felállítottak volna. A megalakult Központi Népoktatási Kör vezetőségében ott volt Deák Ferenc, Jókai Mór, Irányi Dániel, Horváth Mihály, Kemény Zsigmond, Hunfalvy Pál. Nyilvánvaló, hogy ez a fényes neveket, elfoglalt közéleti embereket egybefoglaló kör nem volt cselekvőképes. Eötvös, aki tagja volt a vezetőségnek, hamarosan felismerte, hogy nem birkóznak meg a vállalt feladattal. Utódja, Trefort Ágoston javaslatára 1873-ban a törvényhozás állami feladattá nyilvánítja a felnőttek oktatásának ügyét, s a népoktatási körök ügyvitelét a tanfelügyelőségekre bízta. Igaz, hogy ezzel a vidéki népoktatási körök kapcsolata a központtal megszűnt, de a treforti bürokrácia mégis csak pótolta az amúgy is ellanyhult társadalmi mozgalmat. 1878. július 11-én Pest vármegye közigazgatási bizottsága alkot szabályrendeletet arról, hogy iskolai és népkönyvtárak létesítése céljából minden község harminc

éven át oly összeget vegyen fel e célra költségvetésébe, mely a lakosok és birtokosok által fizetett állami egyenesadó egy százaléka ötödrészenek feleljen meg. Hasonló határozatot hozott tíz más vármegye is. A közoktatásügyi miniszter is ismételten sürgeti a tanfelügyelőknél a népkönyvtárügy gondozását. 1882-ben a közoktatásügyi miniszter körlevelet intéz a megyék útján a községekhez: alakítsanak könyvgyűjteményeket. A szó itt-ott megfogán, de az ajándékként „gyűjtött” anyag vallásos iratkákkal vegyes volt. A községek „áldozatkészsége” a népkönyvtárügy fejlesztése érdekében a későbbi években is siralmas. 1885-ben Trefort újabb törvénnyel kísérelte meg, hogy a népkönyvtár-mozgalom számára a társadalmi akcióknál realisabb alapot teremtsen. A törvény minden iskolában tanítói és ifjúsági könyvtár felállítását rendelte el. Az oktatást kívánta szolgálni elsősorban, de a törvényt követő évtizedekben — egészen a forradalom kitöréséig — ezek az iskolák nyújtottak fedezet a falusi és tanyai apró népkönyvtáraknak, amelyekkel a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége telehintette az országot. Az iskolák adtak hajlékot a földművelésügyi miniszter gazdasági jellegű könyvanyagot tartalmazó törpe könyvtári egységeinek is. A Magyar Minerva (a magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyvének a forradalom előtt megjelent utolsó) V. kötetében együtt találjuk a forradalom előtti Magyarország népkönyvtárainak adatait. Ezeket az egyenként 15 rovatból álló táblázatokat senki sem dolgozta fel, az adatok összesítését, összehasonlítását a szerkesztők nem végezték el, tanulságait nem vonták le. Kitűnik belőlük, hogy az ismertetett 2026 népkönyvtárból 1208 iskolában, többnyire népiskolában volt elhelyezve, s így — ha ez okból a használatuknak korlátot szabott is az iskola rendje — a kallódástól úgy menekültek meg, hogy a tanító az iskolai könyvtárral együtt ezeket is megvédte, sőt tőle telhetően kezelte is.

A Türr István-féle mozgalom kései visszhangjaként alakultak meg a múlt század utolsó 15 évében a hosszúnevű

közművelődési egyesületek, hogy társadalmi erővel szervezzenek népkönyvtárakat. Anyagi alapjukat az esztendő egy napján megrendezett utcai gyűjtés fedezte. Hazafias címkékük mögött a magyarosítás szándéka húzódott meg; ezt már a nevükben árulkodó „erdélyrészi”, „felvidéki” stb. jelzők is elárulták. Az elsők egyike, a legismertebb az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egylet (EMKE) mintájára alakult meg a dunántúli (DKE), a felvidéki (FMKE) és a dél-magyarországi (DMKE) közművelődési egyesület.

Az úri társadalom „áldozatkészségéből” merített anyagi erejük azonban a feladathoz mérten csekély volt, és állami segélyért könyörögtek, hogy cégérük fényét megtarthassák. Maga az ellenforradalom egy tanulmányírója állapítja meg működésükről, hogy a jelen század első évtizedeiben az állami akció táplálta fel sorra ezeket a szárnyaszegett hangzatos programú egyesületeket, ezt írván: az utolsó években kizárólag állami segélyből tevékenykedtek.

Az úri osztály akciói: se kaszinói, se közművelődési egyletei nem szolgálhattak példaképül a létéért viaskodó munkásosztálynak. Munkások számára szolgáló könyvtár létesítésére nem gondolt semmiféle hangzatos nevű egyesület, csak a menhelyeket fenntartó, kenyérosztó jótékony egyesületek. Ezekből viszont a tanult munkásság nem kért.

Hogyan nyilatkozik meg a 70-es években megindult kultúrmozgalmak időszakában a magyar munkásosztály művelődési vágya? A gyér adatok, amelyek e kor kulturális helyzetét itt-ott megvilágítják, arról tanúskodnak, hogy a munkásság egyleteiben önállóan akarta kialakítani szellemi kultúráját. Bizonyító példa erre az Általános Munkássegylet, a magyar munkásság első önálló politikai szerve 1868-ban jóváhagyott alapszabályának első három pontja:

„1. §.

Az egylet célja: a munkásosztálynak szellemi gyarapodása, nem különben anyagi érdekeinek megóvása s előre segítése...

A kitűzött cél elérésére a következő eszközök szolgálnak:

- A) 1. tanítás a reálszakmákban, s nyelvekben,
 2. könnyen érthető modorban tudományos előadások,
 3. hasznos művekből álló könyvtár s oly időszakos folyóiratok és nyomtatványok beszerzése, melyekből a munkás a munkavásár és egyéb iparkérdésekre vonatkozó kimutatásokat s felvilágosításokat magának megszerezhet...’’*

Ezek a pontok másképp hangzanak, mint az úri kaszinók alapszabályai. Ott az első mondatokban nem a művelődés eszközeinek ápolásáról esik szó.

De mennyi és milyen volt az a könyvtári anyag, amelyet az ipari és kereskedelmi dolgozók, a munkásosztály mondhatott a magáénak, hány könyvtárat alakított ki a saját tevékenységével a városi munkásság e néhány évtized alatt? Erre közvetlen és egyenes feleletet a Magyar Minerva 1912—1913. évi statisztikája nem ad. A szakszervezetek, bányászegyesületek, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak egyleti könyvtárainak adatait valósággal ki kell bogarászni a különböző úri kaszinók, katolikus körök, társalgóegyletek, polgári olvasóköri, társaskörök tömkelegéből, amelyeket a statisztika V. táblázata foglalt egybe „*Társadalmi és egyesületi könyvtárak*” cím alatt. Ennek a táblázatnak a tüzetes átvizsgálása után arra a megdöbbentő eredményre jutunk, hogy az ipari munkások, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak, altisztek tulajdonában összesen 41 könyvtár volt, 62 833 kötetnyi állománnyal.

Semmi okunk arra, hogy kétségbe vonjuk: a forrásul felhasznált statisztika összeállítói minden lehetőt elkövettek,

* Az eredetit lásd az Országos Levéltárban.

hogy kimutatásuk teljes legyen. A táblázatban felsorolt többi (475) könyvtár 716 842 kötete a kaszinói, olvasóköri polgárság és kisiparosság könyvtári készlete s nem az ipari, közlekedési dolgozóké is. A társadalmi egyesületek kezén levő könyvtárak között csak egyetlen jelentékeny könyvtárat találunk, amelyet a dolgozó rétegek (az értelmiség java és a munkásosztály tudásra szomjas része) magáénak vallhatott: a Természettudományi Társulatét (32 381 kötet). A kép komorságán ez már keveset változtat, valamint az sem, hogy az úri Magyarország 47 munkásgimnáziumának összesen 12 871 kötet jutott, egyre: 273 kötet.

A szakszervezeti könyvtárak — köztük néhány jobban gondozott — meg tudták kedveltetni az olvasást, fel tudták kelteni a műveltség utáni vágyat. A szabadtanítás pécsi kongresszusán egy munkásküldött felszólalásából tudjuk meg, hogy az ipari és mezőgazdasági szakegyesületek 1906-ban 174 592 koronát fordítottak szaklapokra, könyvtárra és oktatásra.⁷⁰

A falusiak kulturális helyzete természetesen más képet mutatott, mint a városokban, a városok környékén lakó munkásságé.

Az állam segítő kezére itt is szükség lett volna, hiszen a vidék egy-két jó könyvtárral rendelkező városa, kultúrcentruma nem törődött *környéke* kulturális igényeivel, tudomást sem vett róla. A DKE vezetőségében helyet foglaló Széll Kálmán, a liberális párt oszlopos tagja nyilván e szervezetek tehetetlenségét látva szorgalmazta Országos Múzeumi és Könyvtárbizottság létesítését (1894), és ez a bizottság készítette elő a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának létesítését törvényhozási úton (1897), s „legfelsőbb elhatározásból” (1898-ban) a végrehajtó és ellenőrző szervet, az Országos Főfelügyelőséget. Hogy milyen gyenge anyagi erőkkal látott hozzá ez a két, „a közélet tekintélyes egyéniségeiből” álló intézmény a nagy, országos feladatokhoz, annak megítéléséhez legyen elegendő az az adat, hogy az első három évben az Országos Tanács és a Főfelügyelőség közös

javadalmazása összesen 45 000 koronát tett ki, ezen osztozkodtak a tudományos és nem tudományos jellegű gyűjtemények. (A magyar állam háztartásában ugyanebben a három évben — 1897 és 1899 között — ménesekre és méntelepekre 3 806 779 koronát költöttek, lóversenyek támogatására 89 505 koronát „áldoztak”.)

Jelentős akciókra az alamiznaszerű évi 15 000 koronából természetesen nem futotta. De elégtelen volt ez a támogatás akkor is, amikor a népkönyvtári célra fordítható összeg az utolsó békeévben (1913) 142 000 koronára emelkedett. (A ménesekre és méntelepekre fordított összeg ekkor már a 7 426 518 koronánál tartott.)⁷¹

Az első négy évben az Országos Tanács munkája csak abból állt, hogy szétosztotta a segélyeket a nagyobb kultúregyesületek népkönyvtári akciójának támogatására. Ezek szinte már csak ebből éltek, de senki nem vizsgálta meg, mennyit fordítanak belőle reprezentációra és adminisztrációra, s mennyit könyvbeszerzésre. A támogatás növekedése után (1902-től kezdve) kezdte meg saját könyvtári akcióját a tanács 2000, 1000, 500, 400, 300 korona értékű, egy-egy szekrénnel felszerelt törpekönyvtár szétküldésével. Tizenkét év mérlege azt mutatja, hogy 376 új népkönyvtárat és 268 vándorkönyvtárat telepítettek, de ezek között csak 53 volt a nagyobb, maximálisan 800 kötetből álló, 2000 korona értékű könyvtár. Az apró segélyek szétosztásának rendszere továbbra is fennmaradt, de állandó segélyt csak a számottevő egyletek és néhány nagyobb városi könyvtár kapott, a legfontosabb feladatra, *rendszeres gyarapításukra*, felfrissítésükre az állami akció pénztárából már nem futotta. Ez a gondoskodás a fenntartó egyletekre, körökre, községekre maradt. A sorsukra hagyott kis könyvtárak anyagának egy része elavult, a jó könyvek nagyobb része agyonhasználódott, tönkrement. Az első imperialista háború Magyarországnak népiskolákban, községházak előszobáiban, jegyzői irodákban, pipafüstös gazdakörökben, hitelszövetkezeti helyiségekben, plébániákban, olykor vendéglőkben megbúvó kétezer egy-

néhány könyvtárának 680 000 könyve unatkozva várta olvasóját.

A forradalmak előtti Magyarország államilag támogatott népkönyvtárainak összesen 221 000 olvasója egy évben (1912—1913-ban) egyenként alig öt könyvet olvasott. Könnyű elképzelni ennek az adatnak az alapján, hogy az 1 072 700 kölcsönzés javarésze néhány száz keresett könyvre, arra a száznál is kevesebb kedvelt író műveire esett, amelyeket nem lehetett kihagyni a mintajegyzékekből.

Vissza kell térnünk arra az adatunkra, hogy a 2026 államilag támogatott népkönyvtárnak több mint a fele népiskolákban, tanonciskolákban, tanyai iskolákban kapott ott-hont, ami nemcsak védelmet, de többnyire — a lehetőségekhez mérten — gondozottságot is jelentett, mert kezelőjük tanító volt. A 2026 könyvtár gondozója között 1208 a sokszor csak ingyen dolgozó vagy nevetségesen csekély tiszteletdíjjal jutalmazott pedagógus, akinek iskolai és sokféle társadalmi elfoglaltsága mellett ez a könyvtárosság a harmadik vagy negyedik elfoglaltsága volt. És a statisztika mégis azt mutatja, hogy a könyvtári forgalom ott vált élénkebbé, ahol a tanító a könyvtáros, és nem a jegyző, a plébános, a takarékpénztári könyvelő, a kisbíró vagy egy iparos. *Ami forgalmi eredményt az államilag úgy-ahogy segélyezett népkönyvtárügy felmutathatott, azt a tanítóknak köszönhetette, akik ugyan engedelmes szolgákat neveltek a földesuraknak és tőkéseknek, de vállalták — bizonyára szívesebben — azt a feladatot is, hogy betűvetésre tanítsák az írástudatlan felnőtteket, és szellemi örömhöz juttassák a betűre szomjazókat.*⁷²

Az állami népkönyvtári akció nem épített a falusi olvasómozgalom régi formáira, az olvasóházakra, olvasókörökre. A földmunkásmozgalom ismerői nem csodálkozhatnak azon, hogy a művelődésnek ezek a valódi tűzhelyei az úri Magyarországon felülről nem számíthattak segítségre. Magukra hagyatottságukban ezek az olvasókörök — a földmunkásság egyetlen kulturális és társadalmi szervezetei —

a kiélesedő osztályharcok éveiben harci fedezékekké váltak. Tömeges alapításuk idején — 1869—1870-ben — még nem a társadalmi harc szervezetei, hanem a tanulás, a kulturális, az emberi felemelkedés békés alkalmai. A viharsarok megyéiben (Békés, Csongrád, Csanád) 1866—1878 között 62 olvasókör alakult; belügyminiszteri jóváhagyással működő, számontartott egyesületek voltak ezek. Hódmezővásárhelyen 1869—1890 között 57 olvasókör alakult, léteztek azonban engedélyezés nélkül működő olvasókörök is. Ezek a körök a falu társadalmi életének központjaivá váltak. Orosházán egy időben az olvasókörök taglétszáma meghaladta a 4000-et is.⁷³

A mozgalom az 1890-es években, a földmunkások bérharcainak éveiben tetőzött. 1894. április 21-én a hódmezővásárhelyi csendőrség házkutatást tartott a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok egyletében, amely 1894 tavaszán már közel 2000 tagot számlált. A házkutatás során az egylet helyiségéből könyveket és röpiratokat vittek el. Másnap az egyesület elnöke, Szántó Kovács János, három vezetőségi taggal megjelent a városházán, követelve a lefoglalt könyvek visszaadását — de letartóztatták őket. A tömeg követelte Szántó Kovács és társai szabadonbocsátását. Amikor a hatóság ezt megtagadta, a botokkal, karókkal és kövekkel felfegyverzett mezőgazdasági munkások és szegényparasztok megrohanták a csendőrség épületét. A csendőrség sortűzet adott ugyan, de mégis kénytelen volt megfutamodni. Csak a segítségül hívott katonaság tudta a tömeget szétszlatni. Egy halott és számos sebesült áldozat hirdette a tüntetők elszántságát. A kormány az Alföldön kihirdette az ostromállapotot.⁷⁴

A szegényparasztság tudott harcolni a maga egyletéért is, a maga könyveiért is. Azoknak az íróknak a könyveit gyűjtötték, akiket a magukénak tekintettek. Ki tudja, hányan harcoltak volna békésebb eszközökkel a János véteért, Az apostolért, Toldiért, ha reményük lehetett volna, hogy ezekhez hozzájutnak.

Az ostromállapot az Alföldön nem tudta elfojtani a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok mozgalmát, és 1897 elején, az aratási szerződések megkötése körül különösen kiéleződött az osztályharc. A helyzet megérett egy nagy, általános, szegényparaszti felkelés kirobbanására. A szocialista iratok terjedését nem tudták megakadályozni, s ezt igen bajos is ellenőrizni — írta a *Szegedi Napló* 1897. február 28-án —, hiszen „minden kunyhóban az általános mezői munkásszövetség lapjának és iratainak egy-egy kiadóhivatala van”. Véres aratás volt az 1897. évi, az egész országban mindenütt fegyveres összeütközésekre került sor, és nemcsak a sztrájkolók, hanem a csendőrség és a katonaság oldalán is voltak halottak. Az egész országban kihirdették az ostromállapotot, s „a rendszabályok oly szigorúak voltak, hogy a mezőgazdasági munkásoknak és szegényparasztoknak nem volt szabad a faluban egymást megszólítaniok”. Ez eseményeket követte a mezőgazdasági dolgozók ellen hozott „rabszolgatörvény” meghozatala és gyors életbeléptetése, mely hosszú időre megbénította a falvak életét. 1898-ban kemény belügyminiszteri intézkedések vetettek véget a falusi olvasóköroeknek.

A falusi könyvtárügy érdekében szétpermetezett olajcseppeket ezeknek az eseményeknek a fényében kell látnunk. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának életbeléptetéséről szóló rendeletet a véres aratásztrájkok évében, 1897-ben hozták (december 10-én), az Országos Főfelügyelőségről szólót 1898-ban, és 1898-tól kezdve vette programjába a Földművelésügyi Minisztérium az ún. „gazdasági” népkönyvtárak szervezését. Ha megnézzük a Kiss Jenő tanulmányában felsorolt községek könyvtári adatait a Magyar Minerva említett táblázataiban, ahol a népkönyvtárak alapítási éveinek is van rovatuk, se Orosháza, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Gyula, Békés, Szarvas, Mezőberény, Szentés, Öcsöd, Békésszentandrás, Csongrád, se Makó községek rovatában nem találunk régi, *múlt századi alapítású*, olvasóköroben elhelyezett, államilag segélyezett népkönyv-

tárat, pedig mind e községekben, városokban volt, nem is egy. A táblázatokban felsoroltak új alapítású (1904—1906 után létesített), többnyire vándorkönyvtárak. A régiak eltűntek, a táblázatokban még a községük neve sem szerepel. Eltűntek Balmazújváros, Battonya, Endrőd, Szegvár, Dorozsma, Szeghalom, Vésztő olvasókörei, s velük együtt eltűnt egy könyvtári hagyomány, amelyre elterjedése első éveiben jó lett volna figyelemmel lenni. Figyelni az „olvasás általi önművelődés” és a „haladás iránti részvét” vágyára, ahogy ezt alapszabály-tervezeteik megfogalmazták. Nem kell különösebb történetírói éleslátás ahhoz, hogy megállapítsuk a nyilvánvaló összefüggést az 1898. évi belügyminiszteri rendelet (amely a századforduló előtt megállította a földmunkások harci szervezetté vált olvasóköreinek szervezését), az 1897. évi aratósztrájkok és az 1897-ben meghozott törvény között, mely létrehozta a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, és bevezette az állami segélyezés rendszerével a társadalmi alapítású népkönyvtárak ellenőrzését. De hogy az állami felügyelet el is sorvasztotta a társadalmi kezdeményezést, azt a Minerva hivatalos könyvtári statisztikája a napnál világosabban bizonyítja.

A század elején kialakult állami népkönyvtári szervezet mindenképpen ellentmondásos alakulatnak mondható. Felső irányítója a Közoktatásügyi Minisztérium volt, de a vidékre lenyúló indákat a jegyzői, főszolgabírói és alispáni hivatalokban elmetszették. Az ezerholdasok állama szívesen tetszelgett magának a nyugati fejlődéssel lépést tartó kultúr-állam szerepében, és hagyta, hogy a Wlassics Gyulák és Ferenczi Zoltánok, akik messzebbre látóan a magyar népkönyvtárügy fejlettebb formáját szerették volna kialakítani, fórumaikon: a Könyvtárak és Múzeumok Országos Tanácsában és a Főfelügyelőségben, a Múzeumok és Könyvtárak Szövetségében szép szónoklatokat tartsanak és terveket kövacsoljanak, de a falusi közigazgatás, melynek az 1907. évi (rabszolgatörvénynek nevezett) mezőgazdasági cselédtörvényt kellett végrehajtania a „gazdaközönség védelme érde-

kében”, másként látta kulturális feladatait, mint Wlasicsék. A kormány népkönyvtár-csírákat szórt szét a falvakban, de ezek gondozását rábízta arra a kis értelmiségi telepre (jegyző, tanító, pap), amely a falu minden életmegnyilvánulását irányította. A hivatalon kívüli teendők tömkelegében, ami mind rábízott például a jegyzőre, a gazdaközösség „hű helyi érdekképviselőjére”, a könyvtár gondozása és a könyvek csatasorba állítása végtelenül kicsi erőt jelentett, de evvel a kis erővel is gondosan számoltak. Egy hivatalos kiadvány: Lestyánszky—Lekky Magyar mezőgazdasági közigazgatás című munkája pontosan megszabja a falusi könyvtár hatósugarát. A falu cézárjainak ez a vezérfonala a „munkásügyi tennivalókról” szólva, pontosan kijelöli sok minden intézmény közt a falura menesztett könyvtár és könyv szerepét is. Mik ezek a tennivalók? Összehozni azokat, akik „egymásra vannak utalva”; a gazdát és munkást, és céltudatosan úgy járni el, hogy a két osztály érintkezésében „elmosódjanak a köztük felmerült ellentétek”. E célra alkalmasak — mondja a vezérfonal — az olvasókörök, földművelő egyletek, szövetkezetek, továbbá a régi népies ünnepélyek (aratóünnep). Akármilyen mintaszerűen látja is el a hivatását a jegyző — így a vezérfonal —, akármilyen pontos minden jelentése, nyilvántartása, se mint ember, se mint hazafi, se mint köztisztviselő, nem tette meg kötelességét, ha legfőbb tennivalóját, a néppel, az urak pártján való foglalkozást nem végzi jól. Ne csak akkor foglalkozzék a néppel, amikor már külső jelenségek mutatják hangulata megváltozását. Rendezzen téli felolvasásokat, keressen ki valami okos könyvet és olvasás közben tanítson, tartson könyvtárat a nép számára, de ügyeljen, hogy az oda nem illő könyv be ne tévedjen és éppen ezért *a könyvtárat maga kezelje*. Terjessze a *Néplapot*, melyet a földművelésügyi miniszter ad ki hat nyelven, és legyen gondja arra, hogy a címére érkező röpiratokat házról házra kézbesítsék, és ugyancsak e cél érdekében alakítson ifjúsági egyletet, ifjúsági olvasó- vagy dalkört.⁷⁵

A magyar falu elesettségét a feudális és félf feudális korszakban mi sem jelzi jobban, mint az, hogy könyvtárügye nem is volt. Azok az olvasóköri kezdeményezések, amelyekről az előbb írtunk, nem falvakban, hanem az alföldi *falu-városokban* jelentkeztek, de alig-alig hatoltak le a faluba. Hódmezővásárhelyen például (1869-ben), ahol — mint írtuk — olvasókörök szép számmal alakultak, többségüket kislétszámú csoportok tartották fenn; jövedelmük alig futotta a helyiség bérére, a legszűkösebb bútorzat beszerzésére, és könyvtáruk csak néhány elnyűtt kötetből állott. A falun és a tanyákon ez a „mozgalom” nem vert gyökeret. Az elesett magyar falu ilyen mozgalmat maga kitermelni, könyvtárakat, olvasókört táplálni — néhány szórványos kísérlettől eltekintve — nem tudott. Ahol imitt-amott jelentkeztek ilyen kezdeményezések, azokat üldözték. A két párhuzamos állami akció — a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa által vezetett és a Földművelésügyi Minisztérium által szervezett falusi könyvtárakció — szinte elfoglalta a teret más könyvtári tevékenység elől. Ha tehát 1904 előtt elvétve akadt is olvasókör-mozgalom, 1904 után ez már alig volt elképzelhető. A magyar falut a múlt században megindult papírozón elkerülte, a nyomtatott betű nem alakított ki művelt réteget. A füzetes rémregények, rablóregények, kalandregények a falu-városok olvasóinak ízlését mérgezhatték, de a falunak csak a naptárak és a vásári ponyva jutott. A ponyva „nemesítésével”, Petőfi, Arany, Garay műveinek a ponyvára való kiadásával csak a 70-es években próbálkoztak — nem nagy eredménnyel. Az állami akció nem a falunak írt valódi népkönyvet, nem a nép életéből sarjadjó irodalmat akarta terjeszteni (ilyen nem is igen volt), hanem a faluba lehatolt szocialista sajtót akarta semlegesíteni.

Négyesy László, a század elejének kitűnő irodalomtörténésze mondta a szabadtanítás pécsi kongresszusán: „Népünk még Petőfit sem ismeri úgy, mint kellene; annál kevésbé ismeri Vörösmartyt, Aranyt, Eötvöst, Madáchot... Aranyra nézve örök kár, hogy az a magyar nép, melyből

származott és amelynek írt, őt nem ismeri, s hogy ő abban az időben, amikor hatnia legjobban kellett és lehetett volna, az 50-es és 60-as években nem juthatott el a néphez, s nemcsak Toldija nem, hanem remek balladáí se. Arany költészete megmaradt a műveltebb körök élvezetének, mialatt a nép Tatár Péter verseit olvasta...’’⁷⁶

Az olvasókörok népe ismerte Petőfit és Aranyt, de megbűnhődött érte.

Az állami népkönyvtár-akció második évtizedében az összegyűjtött adatok — a nem egészen megbízható statisztikai adatszolgáltatás ellenére is — felismerhetővé tették az akció hiányait és féleredményeit. Ezt maguk az akció szakember-intézői — ha későn is — felismerték. 1907-ben 357 segélyezett könyvtár 464 043 kötetet kölcsönzött ki, 1911-ben 872 könyvtár 725 210 kötetet. *A kötetek száma emelkedett, de az egy könyvtárra eső átlagos forgalom állandóan csökkent*; az átlag 1907-ben 1299 kötet, 1911-ben már csak 805,5 kötet. A csökkenést nem elegendő azzal magyarázni, hogy több könyvtár nem szolgáltatott adatokat, vagy hogy a statisztika pontosabb; az igazi okot a könyvanyag felfrissítésének hiányában, a kiolvasottságban kell keresnünk. Szabatosabban: a döntő ok az új könyvekkel való rendszeres gyarapítás elmaradása. Az állami akciót még ezekben az években is jellemezte a nemzetiségi vidékekre telepített népkönyvtárak kilátástalan favorizálása. Még ha az akció a felismert hiány pótlásaképpen tíz, egymást kölcsönösen kiegészítő vándorkönyvtárral sietett is segítségükre, a szászok jól felszerelt ingyenes könyvtáraival nem vehették fel a versenyt, s a szász példát a románok (Astra) is utánozták. A rendszeres gyarapítás szempontjából éppígy gondozatlanok maradtak a földművelésügyi minisztérium által szétszótott könyvtárak, melyek kihelyezése ugyancsak 1898 óta folyt. Ez a falusi akció 100—300 kötetes törpekönyvtárakat juttatott a vidékre népszerűnek szánt, de olvasatlanul maradt mezőgazdasági könyvekből, desztillált szépirodalomból; 1912-ben 3000-nél valamivel többet, katalógussal, kölcsönző naplóval,

de a megőrzést szolgáló szekrényt a községnek kellett vennie, amire a minisztérium sokszor csak tíz koronányi segílyt adott. Vonzóerejük mélyen alatta maradt az állami népkönyvtárak anyagának.⁷⁷

Közvetlenül az első imperialista világháború előtti években derengett fel az állami akció intézőiben az a felismerés, hogy a népkönyvtárakra fordítható pénzeket koncentráltabban kellene felhasználni és nem elaprózni. Hogy jobb volna néhány városban, a legélénkebb könyvtári forgalmat felmutatókban, a legértékesebb könyvanyaggal — tudományosokkal is — rendelkezőkben jelentős könyvtárral közművelődési házakat építeni, építésüket állami segílyel támogatni, hogy kisugárzó központjai lehessenek a környékükre kiterjedő népkönyvtári hálózatnak. Ez az akció határozottan városi jellegű volt, több helyütt a régebben fennálló helyi múzeummal kapcsolatos, értékes könyvanyaggal rendelkező városi könyvtárakat vette célba. Mindjárt kezdetben sikereket mutatott fel, azért is, mert erőteljes helyi kezdeményezésekre építhetett. 1913-ban megépült állami építkezési segílyel a marosvásárhelyi közművelődési ház, nagy előadóteremmel és jelentős, újonnan beszerzett könyvanyaggal, a komáromi közművelődési egyesület kultúrháza (szép barokk épület), benne az értékes Kulcsár- és Ghiczy-gyűjteményekkel, a vármegyei könyvtár régebbi anyagával, s a század eleje óta gyűjtött új könyvanyaggal. 1914-ben avatták fel a békéscsabai közművelődési házat tízévi erőfeszítés eredményeképpen. Az aradi közművelődési intézetet a hajdani Kölcsey Egyesület könyvei s még három családi könyvtár értékes könyvgyűjteménye is gazdagította.⁷⁸

Ezek az eredmények szinte mozgalommá erősödtek. Kecskemét közművelődési ház építésére készülődött, Székesfehérvár 150 000 korona államsegélyt kért kultúrház építésére. Zombor és Miskolc is elkészült a kultúrpalota tervével, Pécs telket keresett a megépítendő palota számára. A kultúrház hatóköre könyvtárral a centrumában nagyobb — ez a felismerés hatott a mozgalomra, s ha a háború katasztrófája

rá nem szakad az országra, az állami akció — már ami a szakszerűséget illeti — jobb utakra térül.

1916-ban, a háború csapásai alatt az a felismerés, hogy a segélyek elaprózása csak vegetatív életet tud biztosítani a könyvtáraknak, már a reformok alapelve lesz. Mihalik József egy 1916. évi cikksorozatában így fogalmazta meg a követendő helyes programot: „*az arra valóban érdemes, élet- és fejlődésképes intézetek fejlesztését*”⁷⁹ lehetővé kell tenni, s az állam és társadalom erősebb összefogásával a tudományos könyvtárakat be kell kapcsolni a közművelődésbe. Ime a megkésettén felállított helyes elvek. Kijelölték a közművelődési könyvtárakká fejlesztendő tudományos jellegű gyűjteményeket. Szemügyre vették azokat a városi könyvtárakat, vagy könyvtárral kapcsolatos városi és megyeközponti múzeumokat, amelyeknek a fejlesztése elsősorban kívánatos. 57 könyvtárat szemeltek ki, de jellemzi ezt a tervet — mert csak terv maradt a háború utánra —, hogy az iparvárosok, munkáslakta peremvárosokkal bíró településeink fontosabbjai hiányzanak a könyvtárfejlesztés programjából. Hiányzik mindegyik Győr, melynek városi közkönyvtára jelentékeny anyaggal rendelkezett, s megfelelő kiépítés után fiókkönyvtáraival behálózhatta volna a város centruma köré épült munkáslakta peremvárosokat. Pozsony könyvtárai közül a programban a Toldy Kör könyvtárát találjuk, noha a városi közkönyvtár anyaga jelentősebb. A könyvtár vezetősége a könyvtárat kultúrpalotává kiépítendő minden hivatalos utat bejárt, de a közoktatásügyi miniszter 1912 májusában azt az óhaját fejezte ki, hogy az egyetemi könyvtárnak szánt városi közkönyvtár ügye választassék el a múzeumétól, s a kultúrpalota számára előirányzott 600 000 korona felét ajánlja fel a város az egyetemi könyvtár céljaira. Pécs környéke is több figyelmet érdemelt volna a tervezetben; a helyi kezdeményezés nem talált kellő visszhangra. 1914 októberében a pécsi Frankl-család ingatlant és készpénzt ajánlott fel a közművelődési ház céljaira. Ezzel az építkezés megkezdése biztosítottnak látszott, ha a kilátásba helyezett állami építkezési hozzájárú-

lásra számítani lehetett volna. A háború bekövetkezte ezt a tervet is keresztülhúzta. Csak a kép teljessége kedvéért írjuk meg, hogy a palota a két háború között sem épült fel.

A tervezet adatait áttekintve lehetetlen fel nem ismerni, hogy éppen a munkáslakta városok könyvtárainak fejlesztése szorult háttérbe. Találunk az 57 kiemelendő könyvtár között reménytelenül elhanyagolt kis könyvtárakat, s mellettük — rangsorolás nélkül, mintha itt egyenlő súlyú könyvtárakról lenne szó — nagy kölcsönzőforgalmú városi könyvtárakat: a nagykanizsait 31 200 kötetes, a hódmezővásárhelyit 28 000 kötetes, a mezőtúrit 12 000 kötetes kölcsönző forgalommal. Helyesen mérlegelve azt, hogy e teljesítmények milyen munkakörülmények között születtek meg, a közművelődési házban részesítendő rangsorában az elsők között lett volna a helyük. Igaz, hogy olvasók java része munkás és paraszt.

1914 őszén, a háborús téboly hónapjaiban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és a Főfelügyelőség a népkönyvtárügy segélyezésére megállapított 142 000 koronából 132 000 koronát, a tudományos gyűjtemények támogatására szánt 307 500 koronából 160 000 koronát ajánlott *vissza* — a háború céljára — az államkincstárnak. A népkönyvtáraknak szánt összegből megmaradt 10 000 koronát hadikórházak könyvtárainak ellátására fordították. A következő évben az államkasszából egy fillér sem jutott könyvtárak segélyezésére, se új nép- és vándorkönyvtárak létesítésére, se közművelődési egyesületek támogatására, állománygyarapításra, még jutalmakra sem. A főfelügyelőség hatáskörébe tartozó 88 intézményből 1915-ben 15 már nem is válaszolt a főfelügyelőség kérdéseire: a könyvtárosok, múzeumi örök hadba vonultak, építkezéseiket (Balassagyarmat, Nagyvárad, Pozsony, Rimaszombat) félbehagyták, több helyütt még múzeumi, könyvtári helyiségeket is át kellett adni a katonaságnak. A gyűjtés munkája abbamaradt, a meglevő értékek biztonságba helyezése lett a fő gond. Az olvasók száma minde-

nőtt megcsappant, csak a marosvásárhelyi közművelődési ház jelenti, hogy forgalma növekszik.⁸⁰

Az állami akció fölött a háborús halál készítgette szemfödelét.

Nagyban és egészben az 1913-tól kezdve jelentkező közművelődési ház-mozgalom, és az a törekvés, hogy a városi gyűjtemények egy csoportja fejlesztés szempontjából megkülönböztetett gondoskodást érdemel, az első világháború előtti könyvtári munka kevés megbecsülendő hagyományainak egyike. Építőköveit a forradalmi könyvtárpolitika is fel tudta használni.

DR. TODORESZKU GYULA
ÉS NEJE
HORVÁTH ARANKA
RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRA

AZ ALAPÍTÓ ÓHAJTÁSA SZERINT AZ 1919. ÉVI DECEMBER
HO 4-ÉN KÉLT OKIRAT ALTAI. A MAGY. NEMZETI MÚZEUM
KÖNYVTÁRÁNAK ADOMÁNYOZTA

Özy. dr. TODORESZKU GYULÁNÉ

ÖSSZEALLITOTTA

AKANTISZ VIKTOR

AZ ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
KÖNYVMŰVÉSZETI KIADÓJA

BUDAPEST

A STEPHANEUM NYOMDA R. T. NYOMÁSA

1922.

Dr. Todoreszku Gyula Régi Magyar Könyvtára katalógusá-
nak címlapja. A nagyértékű gyűjtemény az Országos Sze-
chényi Könyvtár tulajdonában van

V. A VIDÉKI KÖNYVTÁRÜGY A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ALATT

„... Minden könyvtár mindenkié legyen.”
(Dienes László: Vörös Újság. 1919. május 4.)

Új pályát építeni a fejlődésében elakadt állami népkönyvtárügy számára egy imperialista hadak által megrohant, a nagy háború iszapjából még ki sem mosakodott országban, szétnézni a vidék kis szellemi központjaiban, megkeresni a háború alatt elsorvasztott korábbi jó kezdeményezések nyomait, sudárba szöktetni őket, ahol még maradt rá erő, megnézni a helyszínen, mi maradt meg a háború előtti könyvtárakciók építőköveiből egy olyan országban, ahol tönkrement a vasút, és mozgó anyagának nagy részét az átvonuló hadak megtizedelték, elrabolták — lehetetlen vállalkozás volt. A tanácshatalom fennállásának első heteiben már háborút viselt, fennmaradásáért küzdött. Élet és halál parancsa: mindent a győzelemért! És ebben a nehéz helyzetben mégis jutott erő a sokszor kisemmizett vidék könyvtárügyével való törődésre is. A könyvszomjúság az elalélt országban sokkal kízóbban jelentkezett, mint ahogy vártuk, különösen ott, ahol már ízelítőt kaptak az olvasás örömeiből, és ott, ahol ettől most elzárva éltek.

A Közoktatásügyi Népbiztosság már április 2-án kiadott egy rendeletet a vidéki könyvtárak megfelelőbb elhelyezésének az ügyében, felhíván a munkás- és katonatanácsokat arra, hogy a megyei, járási székhelyeken meg nem felelő módon, proletárolvasók számára hozzáférhetetlen helyiségben levő könyvtárak részére megfelelőbbet rekviráljanak.⁸¹ Erre a bátorításra azért volt szükség, hogy a helyi

szervek elsőbbséget szerezhessenek könyvtári célra alkalmas helyiségek szerzésében. A visszhang a vidéki sajtóban igen élénk volt. Újra napirendre kerültek a háború következtében megghiúsult tervek. Így például Kecskeméten, ahol a közművelődési ház terve Kada Elek, a város neves polgármesterének a halála után elakadt. A kecskeméti direktórium, amelynek élén olvasó emberek álltak (Sinkó Ervin, a már akkor is neves író, Tóth László könyvkiadó), még a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 28-i alaprendelete előtt — amely a munkás- és katonatanácsok kebelében működő művelődési osztályok keretén belül könyvtári alosztály felállításáról intézkedik, s a könyvtárak átszervezésének jogát a felállítandó Országos Tanácsra, illetőleg egyelőre a könyvtárügyi megbízottakra ruházza — igen helytálló lépést tett március 29-én, egy hónappal a rendelet kelte előtt:

184/D/1919.

A kecskeméti református kollégiumnak

A direktórium kéri, hogy a könyvtáros közbenjöttével szíveskedjék a Kollégium könyvtárát mielőbb megnyitni és közkönyvtárrá alakíthatóvá tenni, s ebben a tekintetben érintkezésbe lépni Szilády városi könyvtárigazgató elvtárssal, akit a direktórium a könyvtár megnyitásának ügyével megbízott.

*A direktórium tagjai*⁸²

A kecskemétiiek elgondolása az volt: nem adják fel a közművelődési ház tervét, de addig is, amíg ez megvalósul, az olvasók számára szélesre tárják két értékes tudományos könyvtáruk kapuját: a Kollégiumét és a városi múzeum könyvtárát, s minthogy ez utóbbinak az olvasóterme technikai okokból nem volt megnyitható, elrendelték, hogy vásárnaponként kölcsönzőórákat vezessenek be. Ezekről ad hírt a *Kecskeméti Lapok*ban Bíró Sándor direktóriumi tag cikke:

„Most tesszük meg — írja — az első lépéseket azon az úton, amelyen benső lelki kontaktust akarunk teremteni munkástevéreink és a művelődés legáltalánosabb eszköze, a könyvtár között... A kecskeméti művelődési osztály igen fontos feladatának tartja, hogy meglevő nagy és értékes könyvtárainkat hozzáférhetővé tegye a proletariátus részére”... A közművelődési házról pedig azt írja, hogy az egyelőre a piaristák rendházában nyerne elhelyezést a kultúrpalota felépítéséig. A megszűnt vagy felszámolás állapotában levő kecskeméti jogakadémia, az úri kaszinó, a polgári kör könyvei és a 48-as népkönyvtár, valamint a Pestről érkező könyvanyag egészítenék ki az állományát. „Ezek mellett — írja tovább — gondoskodni fogunk arról is, hogy a puszták lakossága is folyton friss könyvekhez jusson... Figyelemmel leszünk az ifjúság érdekeire is, külön ifjúsági könyvtár és olvasótermek létesítése által.”

A helyi tanácstagok, később a művelődési osztályok dolgozói — minthogy a könyvtári megbízottak az akkori viszonyok között helyszíni szemlét ritkán tartottak — azokra a rövid tájékoztatásokra támaszkodhattak csak, amelyeket a megbízottak az alaprendeletet követően szétküldtek. Azonkívül kezükben volt *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye* című hivatalos lapunk. Ez nem lehetett elég — aminthogy nem is volt elegendő — ahhoz, hogy könyvtárak átszervezését végrehajtsák, hogy egy-egy város könyvtárügyét rendbehozzák, közművelődésének az ügyét új alapokra helyezték. Ezek a hónapok még nem lehettek az alkotó munkától terhesek. Amit lelkes, erélyes, forradalmi stílus szerint dolgozó helyi emberek csináltak, szükséges tett volt. A saját erejében bízó hitet adta vissza a háborúban végleg kisemmizett és elhagyott népnek.

Nem akarjuk fenntartás nélkül dicsérni a helyi kezdeményezők munkáját, csak krónikát írni róluk, mert derék munkát végeztek, s a proletárforradalom veresége után nehéz sors várt rájuk.

P á p á n dr. Török Mihály, a helyi könyvtárügyi megbí-

zott, a megbízottak április 4-én kelt irata alapján fogott hozzá a pápai református főiskola modern nyilvános könyvtárrá való átszervezéséhez. A megbízottak utasítása a pápai munkás- és katonatanácshoz úgy szólt, hogy a főiskola díszterme olvasóteremmé alakíttassék át, a könyvtár anyagáról — meghagyva benne a „mai idők műveltségének megfelelő” műveket — modern cédulakatalógust készíttessen, a városban nem működő egyletek könyvtárait leltároztassa, könyveiket szállíttassa a főiskola könyvtárába, az iskolai ifjúsági könyvtárakból pedig selejtezze ki „a felekezeti propagandát szolgáló” irodalmat. Török Mihály a rendelkezéseket gyorsan és erélyesen hajtotta végre. Május—június havi működéséről szóló beszámolójában jelenti, hogy kiválogatták és összeállították a kézikönyvtár anyagát, elkészítették annak cédulakatalógusát, a dísztermet — 3 új állvánnyal, 5 asztallal, 50 újonnan beszerezett székekkel — felszerelve átadták a közhasználatnak. 1500 olvasó használta mindjárt az első négy hét alatt a könyvtárat, ezek között 871 tanuló. A Magyar Minerva nem árulja el erről a könyvtárról, hogy mekkora volt a forradalom előtti forgalma. Ha ez is nagyértékű gyűjteményéhez méltó lett volna, nyilván elbüszkélkedik vele. A hatályban maradt régi szabályzat szerint „az olvasótermet [nem a dísztermi 50 új üléssel] a tanárokon kívül a város minden intelligens lakosa használhatja, s e célból naponként du. 2—4 óra között nyitva áll.”⁸³ (Tudjuk, mit jelent a megkülönböztető „*intelligens*” jelző, és azt is, hogy munkásembernek du. 2—4 óra között nem állt módjában könyvtárba járni.)

A pápai kollégium könyvtárába beszállították 11 felszámolt egyesület könyvtárát, összesen 4635 kötetet; az irgalmasrend, a kaszinó, a Lloyd, az ipartestület és a Vöröskereszt könyvtárát, de munkásegyletek, iparos-ifjak és a pártiroda könyvtárát is, hogy a kis (sokszor százon aluli kötetszámú), életképtelen könyvtárak funkcióját jól vezetett központi könyvtár vegye át. Új szépirodalmi könyvek vásárlására Török Mihály Pápa tanácsától 7950 koronát, a Közoktatásügyi Népbiztosságtól 50 000 koronát kapott.

A kollégiumi könyvtárak az új rendben is az ifjúságé és a tanári karé maradtak. A könyvtárügyi megbízottaknak nem volt céljuk elvonni az iskolai, főiskolai, kollégiumi könyvtárakat eredeti funkciójuktól. Mindig a helyi körülményekhez alkalmazták állásfoglalásukat. Ahol egy városnak egyetlenegy jelentékeny vagy legnagyobb könyvtára főiskolai, iskolai könyvtár, és ez eléggé általános jellegű könyvanyagot birtokolt, ott a közhasználatra adás indokolt volt. Hasonló okokból nem adtunk sematikus utasítást egyházi könyvtárak átvétele, beolvasztása tekintetében sem.

Győrt dr. Polgár Imre ügyvéd vállalta a tanács művelődési osztályának bizalmából a könyvtárak ügyeinek intézését. Polgár Imre kitűnő marxista képzettségű munkása volt a diktatúrának, s az idő követelményei szerint kellő határozottsággal látta el feladatát. Május 30-án jelentette a könyvtárügyi megbízottaknak, hogy elrendelte a városi könyvtár cédulakatalógusának elkészítését, s e munkához bibliográfiai segédkönyveket kért. Ilyen kéréssel gyakran keresték fel leveleikkel a vidék könyvtárosai a megbízottakat, ezért kiadtak egy körlevelet a nagy könyvtárakhoz, szolgáltassák be fölös példányban levő bibliográfiai segédeszközeiket a hiányt szenvedő könyvtárak megsegítése céljából. Javasolta Polgár Imre, hogy a Győri Kereskedelmi és Ipar-kamara értékes könyvtára olvasztassék be a városi könyvtárba. Ehhez a hozzájárulást megkapta. A megbízottaknak arra a felhívására, hogy vegye át az Ipari és Polgári Kör, a Győri Olvasóegylet és a Katolikus Kör könyvtárát is, igen helyesen azt válaszolta, hogy e kis kötetszámú könyvtárak agyonhasznált regényekből, múlt századbeli beszélyekből állnak, s nem érdemes velük foglalkozni. Fenntartásokkal élt az egyházi könyvtárak, a nagy értékeket tartalmazó püspöki Papnevelő Intézet és a szintén jelentős Benedekrendi Főgimnáziumi Könyvtár átvétele tekintetében is. Óvatosságát e könyvtárak teológiai anyaga és muzeális értékei indokolták. Az enemű — s különben is tanító célú könyvtárak — ügyében a megbízottak nyugodtabb időkre akarták halasztani a dön-

tést. Polgár Imrének azt az utasítást adták, hogy az egyesületek használható anyagát s a Kereskedelmi és Iparkamara, valamint az Ügyvédi Kamara könyvtárát egyesítse a Városi Könyvtárral, de egyelőre érintetlenül hagyandók az iskolai és egyházi könyvtárak. Polgár Imrének a könyvtári szakrendszert felvető kérdésére válaszolva, a megbízottak azt a tájékoztatást adták, hogy „az egész országban egységesen a tizedes osztályozási rendszer lesz érvényben; táblázatai sajtó alatt vannak, de addig is rendelkezésére bocsátják a Szabó Ervin Könyvtárban használt mutató másolatát”.

A kaposvári könyvtárügy intézését dr. Neubauer Ferenc ügyvéd vállalta el, akinek nevét a *Huszdik Században* megjelent társadalomtudományi cikkei révén a fővárosban is ismerték. Pesti tartózkodásai idején szorgalmas látogatója volt Szabó Ervin Városi Könyvtárának. Kaposvárrott már nem volt szükség arra, hogy a város legjelentékenyebb gyűjteményét, az állami főgimnázium könyvtárát egyesítsük a város közművelődési könyvtárával, a megyei könyvtárral; a két könyvtár egyesítése már 1866-ban megtörtént. Az egyesített könyvtár érvényben álló szabályzata szerint 10 korona biztosíték lefizetése ellenében kölcsönzött könyveket, „ismert egyéneknek” azonban egyszerű elismervény ellenében is. A társadalmi megkülönböztetés enyhítettebb formában tehát itt is érvényesült. A kaposvári direktórium beküldte a feloszlatott kaposvári Nemzeti Kaszinó, a Katolikus Kör és a Hivatalnokok Társasköre könyvtárainak jegyzékét, s ezek anyagát a Kaposvári Szabadkőműves Páholy és Festetits Vilmos elhagyott toponári kastélyának a könyveivel együtt (összesen 15 000 kötetet) Neubauer Ferenc a megyei könyvtár részére átvette.⁸⁴

Zalaegerszeg könyvtárak tekintetében kevésbé volt kedvező helyzetben. Az állami főgimnázium és a felsőkereskedelmi iskola könyvtárai meghagyandók voltak, különben sem tartalmaztak jelentős gyűjteményeket. Az új könyvtár szervezése mégis megindult a kaszinó és a gazdasági egyesület (összesen 3500 kötetszámú) könyvtárának köz-

tulajdonba vételével, és annak a pénzösszegnek a felhasználásával, amelyet a megbízottak Zalaegerszeg számára biztosítottak.

Az E g r i Érseki Líceum híres Esterházy könyvtárát és képtárát hivatalosan még nem vették köztulajdonba, amikor a Heves megyei munkás- és katonatanács művelődési osztálya már azt a javaslatot tette, hogy a nagy líceumi könyvtár és képtár mint közművelődési intézmény, szerveztessék át. Úgy fest a dolog, mintha itt a művelődési osztály nyitott kapukat döngetne. Ennek az 1793-ban keletkezett, 62 000-nél több kötetből álló, ritkaságokban gazdag könyvtárnak az olvasóterme addig is nyitva állott, és mindenki használhatta. Hogy milyen volt a könyvforgalom, azt a Minerva V. kötete eltitkolja — lehet, hogy okkal. Mindenesetre érvényben maradt a szabályzatnak az a kikötése, hogy „megbízható egyének térítvény ellenében kölcsön is kaphatnak könyvet”. A Tanácsköztársaság első hónapjaiban nem lehetett feladatunk, hogy márról holnapra új könyvtárpalotákat varázsoljunk elő, hanem az, hogy olyan szellemi kincstárak, mint az Esterházy könyvtár is, minden érdeklődő számára hozzáférhetővé váljanak.

D e b r e c e n t hamarosan megszállták az imperialista betolakodók; könyvtárszervezésekre nem kerülhetett sor. A tanácshatalom első napjaiban Cs. Varga Antal múzeumi őr, a még szerveződőben levő debreceni egyetemi könyvtár vezetője tett javaslatot debreceni és más köztulajdonba veendő könyvtárak átvételére, hogy azokból az akkor még kis kötet-számú egyetemi könyvtár állományát gyarapíthassa. Kérte például a keszthelyi Festetics könyvtár Debrecenbe való áthelyezését. Erről természetesen nem lehetett szó.

A munkás- és katonatanácsoktól kiinduló intézkedések a felülről kapott biztatás folytán ott érték el a legtöbb eredményt, ahol a munkásosztály és parasztság kisemmizettsége a szellemi javakból a legkirívóbb volt. A 15 000 lakosú A b o n y község (Pest megye) — hiába állott a könyvtárak címjegyzékének élén — nem rendelkezett sem községi, sem államilag segélyezett könyvtárral. Csak az úri kaszinóban és

a polgárok olvasókörében sínylődtek könyvtárocskák. Abony munkás- és katonatanácsának művelődési osztálya 1919. július 26-án gyors intézkedésekről tesz jelentést; az egyik szálló épületét munkásházzá alakíttatja át, benne városi könyvtárat szervez olvasóteremmel. Könyveket, friss irodalmat kér szeptemberre, az átalakítás befejezésére, mert a köztulajdonba vett három egyesületi könyvtár anyaga „késes értékű” művekből áll. Kettő közülük 1838-ban alapított régi könyvtár: a kaszinóé és a polgári olvasóköré. Az előbbinek az anyaga 2000 kötet körül járt, utóbbi adatairól nem beszél a könyvtári statisztika. A katolikus olvasókör anyaga jelentéktelen. Ennyi könyv állt mindössze az abonyi egyleti tagok rendelkezésére. De ez is csak az egyletieknek.

A közel 25 000 lélekszámú O r o s h á z a az állami akció kevésbé kegyelt helyei közé tartozott. Tanyáin vagy nyolc, egyenként 500 korona értékű könyvtárat találhattunk, s a tanyai tanítók dicséretes munkája következtében évente megforgott az olvasók kezén vagy 2000 kötet, de a népes községnek nem volt könyvtára, csak az úri kaszinó és a polgári olvasókör tagjai számára állt rendelkezésre egy-egy könyvtár, a kettőben összesen 5000 kötettel. Orosháza munkás- és katonatanácsa már az áprilisi rendelkezések alapján lefoglalta ezeket a könyvtárakat, megkezdte egy könyvtárhelyiségül kiszemelt épület átalakítását, gondoskodott a szükséges nyomtatványokról. Jelentésében azonban panaszt tett a könyvanyag csekély volta és még csekélyebb változatossága miatt. Sok volt a kettős-hármas példány a legismertebb Jókai, Mikszáth, Vas Gereben művekből; alig akadt a könyvtárakban használható ismeretterjesztő mű. „Nem lehetne-e — szolt a kérdés — a már kilátásba helyezett és hőn várt szociális kollekción kívül valamely lefoglalt fővárosi könyvtár műveit is megkapni?” Ezt a felkiáltást, a könyv utáni szomjúság panasza-szavát ismertük, sokszor hangzott fel vidékről, de a gyötrő papírínség napjaiban nem állt módunkban segíteni. Csak a termelés megindulása, a keresett jó könyvek újra való nyomatása segített volna a helyzeten.

Nyugtalanító, de egyben biztató is volt az a hangulat, amit a megbízottak vidéki leveleinek olvasása keltett. Kihal-
latszott belőlük a ki nem mondott, de jól érthető vád a sok
évtizedes könyvkiadási politika ellen, amely az igényes ol-
vasás java termékeit nem tudta elegendő számban termelni;
az állami könyvtárpolitika ellen, mely cseppenként adagolva
a desztillált irodalmat, életképtelen könyvtárakat szórt szét,
és nem tudta elérni, hogy népes helységekben községi könyv-
tár létesüljön. És vád az úri osztály és a polgárság ellen,
amely könyvtáralapításaiban is elkülönült. Biztató volt azon-
ban az a határozottság, mellyel a munkás- és katonatanácsok
művelődési osztályai feladatukhoz nyúltak, az az igényesség,
amely a kaszinói és polgári olvasóköri könyvanyag rostálá-
sában, kritikájában jelentkezett. Csak nagy anyagi áldozatok-
kal lehetett volna megközelítőleg is kielégíteni minden igényt.
Könyveket kért például az albertfalvi munkás- és katonatanács,
a felsőgallai vas- és fémmunkás szakszervezet, a török-
bálinti munkás- és katonatanács, az ácsi cukorgyár, az eger-
csehi kőszénbánya. Prónaifalva földműveseinek csoportja
könyveinek bekötésére kért segílyt. A felsorolás egy irattári
napló másolata kellene hogy legyen.

Több kérést nyomban teljesíteni lehetett. Így 500 köte-
tes szakkönyvekből álló könyvtárat kapott a n a g y k a n i -
z s a i egészségügyi szakszervezet. V e s z p r é m b e n a V á r o s i
Alkalmazottak Országos Szövetségének egészségügyi
szakosztálya több más helybeli szakszervezettel közös könyv-
tára részére kapott könyvküldeményt. A 8000 lakosú K ö r -
m e n d e n a postások, vasutasok, közalkalmazottak egyesít-
tett szakszervezete vette kezelésbe közös használatra a ka-
szinó könyvtárát. A k u n s z e n t m i k l ó s i egyesített szak-
szervezet is jelentette, hogy átvette a kaszinó 1140 kötetes
könyvtárát.

Biztató jelnek látszott, hogy a dolgozók szakszervezetei
éppen a vidéken, ahol a legnagyobb volt a veszélye annak,
hogy törpe és életképtelen könyvtárak keletkeznek, megér-
tették a megbízottak törekvését, azt, hogy harcolni kell az

erők és a könyvtári anyag szétforgácsolása ellen. A *Tanácsköztársaság Könyvtárügye* A könyvtári kisüzem és nagyüzem című vezércikkében (1919. július. 4. sz.) a vidéki helyi könyvtárproblémákra is kitért, és helyes útmutatást adott:

„... Kisebb városban vagy községben a könyvtárak egyesítésére kell törekedni. Ez a cél úgy érhető el, ha a különböző egyleti, szakszervezeti és pártszervezeti könyvtárakat közös helyen egyesítik és a helyi munkástanács művelődési osztályának irányítása alá bocsátják. Nagyobb helyeken a város különböző pontjain azután könyvkölcsönző állomásokat lehet létesíteni.

A könyvtárak ilyen összeolvasztása ellen egyes szervezetek fel fognak szólalni. Ezeket a következő néhány észrevétel bizonyosan meg fogja győzni. A Tanácsköztársaság nagy kultúrmunkája, a sok felolvasás és tanfolyam jól felszerelt könyvtárakat igényel, jobban felszerelteket, mint amilyenek a régi szakszervezeti és egyéb könyvtárak. Ilyen könyvtárakat a párt- vagy szakszervezet külön a maga erejéből nem tud fenntartani. Az pedig csak világos, hogy egy község vagy város összmunkássága többet produkálhat ezen a téren, mint egyes szakszervezetek vagy pártszervezetek sovány pénztárai. Csak kicsinyes szempontokból lehet tehát sok törpekönyvtár fenntartását többre becsülni, mint egy nagy könyvtárét. Az ellenállás igen sok esetben a tulajdonhoz való fanatikus és indokolatlan ragaszkodásból ered, és pedig éppen a nagyobb könyvgyűjtemények részéről, mert vonakodnak gazdag könyvkincseiket a kevésbé tehetősekkel megosztani. Sokan azonban a könyvtárak egyesítésében csupán kényelmük ellen intézett merényletet látnak. Pedig éppen ez nem áll. Mert nagyobb helyeken, ahol a könyvtár élénk forgalmára lehet számítani, természetes, hogy több kölcsönzőállomásról fog a központi könyvtár gondoskodni, már csak azért is, hogy egy község vagy város minden könyve a dolgozók összességének rendelkezésére bocsáttassék.

Ha az egyesítés ellen leküzdhetetlen akadályok (pl. megfelelő helyiségek hiánya) mutatkoznak, akkor a célt más úton kell és lehet megközelíteni. *Együttműködés megteremtésével!* A helyi munkástanács művelődési osztálya kartellszerű megállapodást létesít a könyvtártulajdonos szervezetek között és kimondja, hogy az egyezségekre lépő szervezetek összes tagjai bármely más, az egyezségben részt vevő könyvtárat használhatnak. Másodszor: a könyvtár egyesítése helyett megteremti a *katalógusok egyesítését*, úgy, hogy valamennyi könyvtár könyveinek címét az egyes könyvtárak *betűjelével* egy *központi cédulakatalógusba* sorozza be, természetesen úgy, hogy a könyvek könyvtári jele, helyszáma a régi marad. Ezen a módon valamennyi könyvtár látogatója az összes többi könyvtárban feltalálható könyvekről tájékozást nyer. Ezt az intézkedést egészítse ki a könyvtárak egymás közti kölcsönzéseinek rendszeresítése, olyképp, hogy a kölcsönző a másik könyvtárban található könyvet *másnap* abban a könyvtárban kaphassa meg, ahol azt kereste, amelyik lakóhelyéhez legközelebb áll.

Ezen a módon a helység összes könyvei a dolgozók összessége számára könnyen hozzáférhetővé vannak téve anélkül, hogy ártalmas harcot felidéztünk volna, anélkül, hogy az egyes könyvtárak életét megbolygattuk, nehezen megmozgatható könyvgyűjteményeket felforgattunk volna. És mégis, óriási lépést tettünk vele az egyesítés felé, mert a vele elért jó tapasztalatok hamarosan megérlelik az egységes kölcsönző fiókokkal felszerelt központi könyvtár tervét.

A helyi viszonyokkal ösmerős elvtársak helyes tapintattal bizonyára jól megválasztják azt az utat, mely a célhoz visz.”

Ebben a törekvésünkben szövetségesünk volt a Szakszervezeti Tanács is.⁸⁵

Egyes esetekben biztatni kellett a munkás- és katonatanácsokat bátrabb fellépésre. Maglód tanácsát fel kellett szó-

lítani arra, hogy a kaszinó épületét és könyvtárát alakítsák át közművelődési házzá. Dabrony, Devecser, Lepsény, Várpalota direktóriumai is tanácsunkra járt el hasonlóan.

Ahol a város vagy község a front közepébe vagy közélébe került, ott a gondok másfelé jártak, s a könyvtárépítés tervei lekerültek a napirendről. A *Szolnoki Munkás* 1919. évi egyik áprilisi száma arról tudósított, hogy a 30 000 lélekszámú város munkás- és katonatanácsa elhatározta — városi könyvtár híján —, hogy Szabó Ervinről elnevezett, az ő elvei szerint kiépített nyilvános városi könyvtárat állít fel. A harcok középpontjába került város munkássága azonban nem tudott ennek a határozatnak eleget tenni. Nem is kapott Szolnok könyvtárat, csak a felszabadulás után.

„Nincs Múlt, amíg a könyvek élnek.”

(E. G. Bulwer-Lytton.)

A proletárdiktatúra kikiáltása előtt Dienes Lászlóval szerkesztett, majd a kikiáltás után a Közoktatásügyi Népbiztosság vezetőivel is megbeszélt Könyvtárügyi Program egyes pontjai heteken belül paragrafusokba formálódhattak ugyan, de intézmények átalakítása nem volt könnyű feladat.

A társadalom átszervezése, gazdaságának új alapokra fektetése együtt kell hogy haladjon a művelődés forradalmával, a tájékoztatás, a felvilágosítás nagy feladatainak megoldásával. Az elnyomó osztályok intézményeinek megszüntetése vagy átvétele együtt kell hogy haladjon a minden rangú és fokozatú oktató- és nevelőmunkával foglalkozó intézmények hatókörének kiterjesztésével. Ezt pontosan tudtuk. De soha olyan messzinek nem tűnt fel az út a forradalom előtti hetekben kiformált tervektől a megvalósításig, mint a hatalom átvételének első napjaiban, amikor egy évezredes társadalom alapjaiban rendült meg. Az elképzelések összezsugorodni látszottak a feltornyosuló új és sürgős feladatok előtt.

A régi rend intézményeinek lebontása, az új rend igényeinek megfelelő átalakítása már az első napokban, sőt az első órákban szükségessé tette a kéziratokban, könyvekben megőrzött szellemi értékek védelmét, biztonságba helyezését, megmentését; szükségessé tette azt, hogy a megszüntető, korlátozó, az új intézményeket teremtő rendelkezések végrehajtásánál a nemzeti művelődés hagyatékát megőrző könyvtárak érdekei csorbát ne szenvedjenek. Annak a történelmi

leckének a tanulságait kellett gyakorlatban alkalmaznunk, amelyet a nagy francia polgári forradalom eseményei kínáltak számunkra. A régi rend zászlótartói és sereghajtói, bitorlott vagyonok hizlalói nemcsak munkaeszközök és vagyontárgyak, de szellemi kincsek őrzői is voltak. A forradalmi változás napjaiban nemcsak az uralkodó osztályok hídfőállásai és hatalmukat védő intézmények omlottak össze, de összeomlottak birtokok, nagy vagyonok is. Uradalmak és kastélyok urainak lába alól kicsúszott a föld: kisajátítottak a nemzet javára. A nagy vagyonok uraival együtt sok esetben otthagyták a földet, kastélyt a tiszttartók, ispánok és vagyonőrök; a felbomlott megőrző szervezet funkcióját átvették a munkás- és katonatanácsok. A forradalom nevelő iskoláján át nem ment tanácsokat figyelmeztetni kellett új feladataikra, hogy ne csak megőrzői, de hű sáfárjai is legyenek a szellemi kincseknek.

A Közoktatásügyi Népbiztosság felhatalmazása alapján a könyvtárügyi megbízottak már a kinevezésük előtti napon táviratban szólítottak fel számos munkás- és katonatanácsot, felhíva figyelmüket a hatókörük területén kastélyokban levő netán elhagyott könyvtárak megóvására, ha szükséges, őrizetbe vételére. A nemzeti vagyon védelmét szolgálta az első rendeletek egyike is (K. N. 1. sz. 1919. március 29.) a köztulajdonba vett vagy szakszervezetek céljaira rekvirált polgári egyesületi helyiségekben talált könyvgyűjtemények kötelező bejelentéséről. Az első rendeletet április 2-án a Közoktatásügyi Népbiztosság újabb figyelmeztető rendelete követte, felszólítva a vidéki munkás- és katonatanácsokat arra, hogy a felszabadult polgári egyletek helyiségeiben, magánpalotákban, szakegyleti vagy más célra rekvirált helyiségekben elhagyatva talált és őrizetbe vett könyvgyűjteményeket *jelent-
sék be*. De a Közoktatásügyi Népbiztosság a mentésen túl építő feladatot is rótt a munkás- és katonatanácsokra. Felhívta őket arra is, hogy amennyiben a megyei vagy járási székhelyen olyan közkönyvtár volna, amely meg nem felelő, proletárolvasók számára *alkalmatlan helyiségben van elhelyezve*, addig is, míg részletesebb utasítást nem kapnak, meg-

felelő helyiséget rekviráljanak, és ténykedésüket jelentsék a könyvtárügyi megbízottaknak. Lényegében e rendeleteket egészíti ki az április 28-án kelt harmadik könyvvédelmi rendelet is, a veszélyeztetett magánkönyvtárakról és eladó magánkönyvtárak kényszerfelajánlásáról (lásd a *Függelékben*). Ez utóbbi rendelet már tovább ment egy lépéssel. Célja már nemcsak az volt, hogy megőrizze, megvédje azt az értékes könyvanyagot, amit a feudális és kapitalista rend ránhagyott; a *könyvpiacot* is ellenőrzés alá vetette, hogy a forradalmi nyugalanság napjaiban áruba bocsátott, mozgó állapotba került, a csempészés lehetőségének kitett könyvanyagot is megmenthessük létesítendő könyvtáraink számára.

Ezekre a védelmi rendeletekre valóban nagy szükség volt. Meg kellett őrizni azt a könyvanyagot, mely a polgári intézmények felszámolásával átmenetileg gondozatlan maradt; meg kellett akadályozni, hogy a felszabadított helyiségekbe költöző különböző szervek egyéni elgondolásuk szerint rendelkezzenek a nemzet tulajdonába kerülő könyvanyaggal. Jóhiszemű túlkapásoknak és gondatlanságból eredő veszteségeknek kellett elejét venni. Az volt a cél, hogy a birtokba veendő könyvtárak a szocializálás pillanatában teljes egészükben, lehetőleg hiánytalanul jussanak a proletárállam kezére, és addig, amíg végleges helyükön be nem kerülnek a nemzet szellemi életének vérkeringésébe, a helyükön maradjanak.

A forradalmaknak nincsen receptjük, csak tanulságuk. Voltak tanulságai számunkra a francia forradalomnak is, de a mi proletárforradalmunk a mélyreható változások ellenére is fegyelmezettebb menetű volt. Gyors intézkedéseket, lefoglalásokat, őrizetről való gondoskodást követelt, de nagy könyvtárakat nem mozdított ki a helyükből, még a burzsoázia érdekképviselőiteinek nagyobbacska könyvtárait is érintetlenül hagyta, csak kezelésüket vette ki az ipar kapitányainak és tisztartóinak a kezéből. Sőt, talált formát a sűrű lakásrekvirálások napjaiban még a magánkönyvtárak megvédésére, helyükön való megtartására is, hacsak a tulajdonos, gyűjteményét őrizetlenül hagyva, nem menekült el az országból.

Nem mozgattunk milliós könyvtömegeket (mint a francia polgári forradalom könyvtárosai), melyeket a forradalomhoz átpártolt Abbé Grégoire 12 millió kötetre becsült. Központi raktárat létesítettünk (a később ismertetendő Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepét), de ebből a raktárból nem szivárogtak el könyvek, hogy az antikvár-piacot évtizedeken át hizlalják, mint Párizs hat letéti könyvtárából (depôts littéraire-jéből). Nem lehettek nagy terveink a biztonságba helyezett könyvanyaggal, mint Grégoire-éknak — nem akarthattunk belőlük valami központi katalógusfélét csinálni —, megálmodva a hatalmas könyvanyag láttán a francia könyv nagy katalógusát. Ilyesféle tervezgetéshez a könyvanyag nem volt elég nagy és jelentős. Az egyházi könyvtárak állományához (a tudományos könyvanyag 60 százaléka az egyházak kezén volt!) még nem nyúlt a tanács hatalom. Nemzeti irodalmunk emlékeinek csaknem felét Erdély és Felvidék régi könyvtárai őrizték.

Nem tanultunk meg mindent a történelemből. Nem szerveztük meg a vagyonmentést. A megtámadott országrészek állandóan ingadozó frontján belül vagy kívül a Vörös Hadseregbe osztott komisszáriusoknak (nem polgároknak) kellett volna megvédeniük a papi kézen vagy kastélyokban levő műkincseket. Csuvara Mihály kormánybiztos és Szeghalmy Gyula művelődésügyi biztos 1919. július 4-én Rimaszombatról táviratozzák, hogy Gömör megye szocializálás alá eső kastélyaiban tekintélyes számú festmény (a németalföldi iskola kiváló darabjai; Szinyei, Neogrády festmények), Zsolnay művek és régi könyvek vannak felhalmozva. A kastélyok lakatlanok, a régi birtokosok csehországi területen igyekeznek értékeiket biztonságba helyezni; „... tekintettel arra — így a távirat —, hogy ... frontunk ingadozó, s emiatt a műtárgyak sorsa veszélyeztetve látszik: határozott rendelkezést és névre szóló felhatalmazást kérünk arra, hogy mindazokat a műtárgyakat, könyv- és archívumi dolgokat, melyeket értékesnek ítélünk, leltározzuk, vagonozzuk, s ... Budapestre szállíttassuk”.⁸⁶ A Vörös Hadsereg nem hódító szándékú hadsereg volt,

EMMER • KORNÉI • KÖNYVTÁRÁBÓI

QUAE • SURSUM • QUÆSIVI

Az Emmer Kornél könyvtár exlibrisze. Conrad Gyula grafikus-növész munkája a gyűjtő hagyatékában fennmaradt vázlat alapján

szervezetéből hiányzott a vagyronmentő osztag, márpedig csak katonai paranccsal és nem Pestről várt felhatalmazással lehetett volna mentő munkát végezni.

A KÖNYVTÁRÉHSÉG

A jószándék túlzásainak leküzdése, a forradalmas világ könyvtárosai könyvéhségének fékezése volt különösen nehéz feladatunk. Ebben a birkózásban egyszer-másszor alulmaradtunk. Mi könyvtárrendszerben gondolkoztunk, s ezt a felrajzolt tervet fenyegette áthúzgálással a minden oldalról feltámadt könyvtáréhség. Helyeseltük, hogy a szakegyletek lefoglalják a polgári egyesületek (kaszinók, legényegyletek) helyiségeit és könyvtárait, de jegyzéket is kértünk a könyvekről, hogy selejtezhessünk. Néha vitába szálltunk szakegyletekkel, pártszervezetekkel, ha olyan polgári egyesület helyiségébe költöztek, ahol *szakkönyvtár* volt olyan könyvanyaggal, mely számukra nem sokat jelentett. Nehezen lehetett ezt a feltámadt könyvtáréhséget józan keretek közé szorítani, a meggondolatlan ambíciók kielégítését fékezni. Nem akartuk a vidéki muzeális értékű könyvanyagot Budapestre koncentrálni, de hadakoztunk olyan vidéki lokálpatriótákkal is, akik egy másik város könyvtárával szerettek volna gazdagodni. Az akkor még szervezés alatt álló debreceni egyetemi könyvtár vezetője például a keszthelyi Festetics könyvtárra tartott igényt.

Nem szorulhatott azonban háttérbe az indulásnál a döntő teendő. A veszendő magánkönyvtárak biztonságba helyezésén, gazdátlanná vált egyesületi könyvtárak átvételén kívül: hasznos és jó könyveket szerezni megalkotandó közművelődési könyvtáraink számára. Mi is rostáltunk és válogattunk, mint a francia polgári forradalom könyvtárosai, de nem kellett megbirkóznunk a teológiai és jogi művek hegyóriásaival, mint a francia kollégáknak, akik e szakkönyvektől szabadulandó — Domergue javaslatára — úgy határoztak, hogy a

teológiai és jogi szakmunkák fölös példányait (egyet-kettőt mindegyikből megtartva párizsi könyvtáraknak) eladják a francia köztársaság ellenségeinek: Angliának, Spanyolországnak, „fizessék meg arannyal és hadd menjenek rajta tönkre”, vagyis: hadd fertőzze őket a reakciós, elavult irodalom.⁸⁷

A mi leendő közművelődési könyvtáraink számára alkalmas könyvanyag csak igen kis részben volt felfedezhető a polgárság egyesületi könyvtáraiban, *tömegében* a kapitalista kiadók és szortimenterek kezén volt. Az elhagyott és biztonságba helyezett magánkönyvtárakban kétségtelenül volt sok hasznos és jó könyv. Ez az anyag azonban — értéke ellenére — alig jöhetett számba, hiszen „a hasznos és jó könyvekből” nekünk *sok példányra* volt szükségünk. Ezt a mennyiséget a kiadók raktáraiban őrizték, s nem egyletek, kaszinók könyvtáraiban és kis könyvgyűjtők otthonában.

A könyvtárszervezés indításához, gyors végrehajtásához éppen ez hiányzott: a jelentős és nagy, közművelődési könyvtáraknak szükséges *könyvkészlet*. Ez lefékezte volna a türelmetlenkedőket, de ilyen jelentős könyvkészlet még nem állott rendelkezésünkre, ezt elő kellett teremtenünk.

A kiadott védelmi rendeletek a jelentések, levelek, kérdések áradatát indították a könyvtárügyi megbízottak hivatalába. Könnyű és népszerű feladat lett volna, ha beleegyezzünk, hogy a lefoglalt polgári egyesületekben talált, modern könyvtárba nem való könyvanyaggal, ajánlkozó „könyvtárosokkal” fiókkönyvtárakat nyissanak — egy-egy utcában akár kettőt is. Ahová életerős, könyvtári múlttal rendelkező szakszervezet költözött be, ott ilyenfajta szigornak nem lett volna helye. Ám könyvtár céljára lefoglalható helyiségek csak a belvárosban voltak. Tehát távol a dolgozók munkahelyétől. Csak egy szakszervezet (a fodrászoké) tartotta jónak belvárosi helyiség lefoglalását. A további elgondolás amúgy is az volt, hogy a kerületi fiókkönyvtárak létesítése után a szakszervezeti könyvtárak a fiókkönyvtárak állomásai legyenek. Mindezek megvalósítására azonban csak részben került sor.

A kiadott figyelmeztetések, táviratok, rendeletek természetesen a helyi tanácsokra bízta, hol milyen rendelkezéseket tegyenek. Nyújtsanak védelmet az értékes könyvtárnak, ha tulajdonosa itthon maradt, vegyék őrizet alá, ha a tulajdonos elhagyta kastélyát s értékeit meg kell menteni a köz számára, vagy — amennyiben feloszlott polgári egyesület (kaszinó, katolikus legényegylet) könyvtáráról van szó — gondoskodjanak arról, hogy a helyiséget birtokba vevő szakegyesület vegye gondjaiba a könyvtárat, s alkossa meg köréje művelődési otthonát. A rendeletek minden esetben *jelentést* követeltek, s a felhasználás módjára nézve utasítást kellett kérni.

A beérkezett jelentésekből látnivaló volt, hogy a helyi tanácsok általában helyesen intézték könyvtári vonatkozású feladataikat. Kivételes esetekben szükség mutatkozott helyszíni ellenőrzésre és a megbízottak közbenjárására, vagy arra, hogy a könyvtárügyi megbízottak magasabb kormánysszervek védelmét kérjék. A védelmi intézkedés nem maradt el, ha erőszakos foglalás híre a tudomásunkra jutott.

A veszélyeztetett magán- és egyesületi könyvtárak megvédéséről nem egy esetben jegyzék kíséretében kaptak jelentést a könyvtárügyi megbízottak. Ilyen esetekben a megbízottak megkérdezték a helyi tanácsot, nincs-e szándékukban a lefoglalt könyvanyag felhasználásával községi könyvtárat alakítani. Ez megtörtént például Lajtaújfalun, ahonnan a helyi tanács jelentette, hogy a Batthyány-kastélyban 3000 kötetes könyvtárat találtak. Lovászpatonáról is jelentette a helyi tanács, hogy őrizetbe vette az Esterházy-palota könyvtárát, irattárát és herbáriumát. Szécsény község tanácsa is jelezte, hogy az 5154 kötetből és 175 füzetből álló Gross könyvtár és a 2180 kötetből és 800 füzetből álló Pintér-féle könyvtár leltározását megkezdték, de nem nyúltak hozzá a Velics-féle könyvtárhoz, mert nem látták veszélyeztetve. Zákányról azt az értesítést küldték, hogy a Zichy Ödön kastélyában levő

néhány száz kötetes könyvtár biztonságban van. Tápiószentmárton munkás- és katonatanácsa szükségesnek látta a Magyar-Kossa-féle könyvtár őrizetbe vételét. A fóti Károlyi László kastély könyvtárának védelmére a megbízottak még márciusban felhívták a helyi tanács figyelmét. A hatalmas kastély benépesítése szükségessé tette a figyelmeztetés megújítását. Május 31-én részletes jelentést kértek a könyvtár helyzetéről, úgyszintén a rákoskeresztúri Vigyázó-kastélyban elhelyezett értékes könyvtárról és irattárról. A Wimpfen Siegfried ercsi kastélyának veszélyeztetettségéről szóló jelentés beérkezése után a megbízottak dr. Kovács Ödön osztályvezetőt küldték ki a helyszínre, a szükséges intézkedések megtételére. Festetics Brunó dunaharaszti kastélyának könyvtáráról pontos leltár készítését kérték. Felsőbb kormány szervhez fordultak védelemért a megbízottak a nagy-cenki Széchenyi-kastély könyvtára ügyében, mert a kastélyt a szécsényi direktórium foglalta le, s ez a foglalás — a kommunista párt levele szerint — nem volt megnyugtató. A lengyeltóti helyi tanács is már március 29-én kapott távirati figyelmeztetést. A kastély könyvtárára és a kastély urára, a tudós bibliográfus Apponyi Sándorra a megbízottak különös tekintettel voltak, s figyelmeztették a tanácsot, hogy Apponyi Sándor munkájának nyugalmit biztosítsák. A helyi tanács a felszólítás után jelentette is, hogy Apponyi a kastélyban tartózkodik és zavartalanul munkálkodik. Nagyértékű gyűjteménye ma az Országos Széchenyi Könyvtár felbecsülhetetlen kincse.

A helyi tanácsoknak küldött utasítások egyben figyelmeztetők is voltak: a dolgozók szervezetei éljenek az alkalmammal, vegyék birtokba a volt uralkodó osztály szellemi kincstárát és használják fel értelmesen. A rendelet a már működő könyvtárak megfelelőbb elhelyezéséről is intézkedett. Nagyon sok községben addig is, míg a vidéki szervező munka kibontakozhatott, megértették ezt, és ennek megfelelően cselekedtek. Körmenden négy szakszervezeti csoport (postás, vasutas, tanító és magánalkalmazott) vette át közös

könyvtárként a kaszinó könyvtárát. Kunszentmiklóson és Maglódon is a szakszervezet vette át a kaszinó helyiségét és könyvtárát. Az átvétel után beterjesztették a lefoglalt könyvtárak jegyzékét. Így jártak el Lepsényben, Dabronyban, így Devecser, Káptalanfa, Várpalota községek és Keszthely, valamint Kaposvár városi tanácsai, illetőleg helyi könyvtári megbízottai. Orosháza munkás- és katonatanácsa, átvéve a város egyesületi könyvtárait, panaszolja, hogy az összegyűjtött könyvanyag csekély, ismeretterjesztő művekre volna szükség. Ott volna — jelentették — a mágócsi Károlyi-kastély 1000 kötetes könyvtára, de az uradalmi intéző bizottság leltározat, és nem engedi meg a kastélyba való belépést.

A könyvben szegény vidék és a kielégítetlen könyvhétség panaszai szüntelenül érkeztek. Az öt évig tartó háború alatt feléledt az olvasószomj. A sürgető kérések teljesítésével nem lehetett várni az országos szervezés megindításáig; különösen akkor nem, ha a kérő testület a könyvküldemény könyvtárszerű kezeléséért kezeskedett.

A veszélyeztetett magánkönyvtárakról és az eladó könyvtárak kényszerfelajánlásáról szóló 23. K. N. sz. április 28-i rendelet a végrehajtott vagy szándékolt lakásrekvirálások miatt okozott sok közbenjárással járó munkát. Volt a rendeletnek egy pontja (5. §), mely találgatásokra, belemagyarázgatásokra adott alkalmat.

A tanács hatalom nem kívánta otthonukban háborgatni a régi rendhez tartozókat, az itthonmaradtakat, ha az új rendbe be kívántak illeszkedni, vagy azzal szembehelyezkedni nem akartak. Meg kellett védeni a nagyobb, sokszor jelentős, olykor országos érdekű magánkönyvtárak háborítatlanságát akkor is, ha tulajdonosuk — jogos lakásigényét meghaladóan — több szobát foglalt le. A rendelet itt „gyűjtőkről” beszél, akiknek a szobáit a lakásrekvirálás alól mentesíteni kell, ha azok a könyvtárügyi megbízottak írásával igazolják, hogy könyvtárukat „közcélra átengedték”. A közcélra való átengedés a megbízottak gyakorlata szerint kutatási célra szolgáló használat biztosítását jelentette. A mentesítő irat a tulajdo-

nost tette meg a könyvtár őrzőjévé, könyvtári napok (órák) tartásának kötelezettségével. Ebbeli gyakorlatunkkal egybehangzó volt a Forradalmi Kormányzótanács július 14-i határozata. A Közoktatásügyi Népbiztosság előterjesztésére a kormányzótanács úgy intézkedett, hogy „a tényleges produktív munkát folytató írók, tudósok és művészek dolgozószobái a rekvirálás alól a közoktatásügyi népbiztos javaslata alapján mentesíttessenek”.⁸⁸ A kormányzótanács utasította a Központi Lakásbizottságot, hogy ilyen értelemben járjon el. Mi az elismert *tudós gyűjtők* tevékenységét alkotó munkának tekintettük.

A TODORESZKU-GYŰJTEMÉNY

A kialakult gyakorlat tette lehetővé olyan nagyértékű, nemzeti kincsnek számító gyűjtemény védelmét, amilyen a bácskai nábob, dr. Todoreszku Gyula páratlanul gazdag hungaricum-gyűjteménye, az enemű magángyűjtemények egyik legnagyobbika volt. Lakásának jó részét a gyűjtemény foglalta le. Todoreszku könyvtárának épségét a megbízottak biztosítani tudták. A könyvtár az alapító 1919. évi december hó 4-én kelt okirata értelmében a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába ment át, és ma mint „Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára”, az Országos Széchényi Könyvtár egyik büszkesége. Todoreszku gyűjteményét annak ellenére, hogy gyűjtése némely aranszeméről lapokban tudósítások jelentek meg, vagy hogy egy, az Akadémián elhangzott előadásban említették, *egészében* kevesen ismerték igazán. 1883-ban kiadott első katalógusát, mely a régi magyar könyvek ártörténete szempontjából alkalmas érdekes egybevetésre, még kevesebben ismerhették. A gyűjtemény igazi jelentőségét, tudós gyűjtőjének személyét első ízben két cikkből álló sorozat ismertette a nagyobb nyilvánossággal a *Könyvtári Szemlében* 1914-ben.⁸⁹ Példaadó gyűjtemény: nem örökség, hanem egy tudós gyűjtőmunkájá-

nak a gyümölcse. Jelentőségét, művelődéstörténeti szerepét tán az jellemzi igazán, hogy 1000 — már ismert — „rég Magyar” könyvre 100 olyan nyomtatvány esett, amit Todoreshku kutatott ki antikváriumok zugaiból vagy régi könyvek bőrkötései mögül. Győzelmes versenytársa volt Ráth György híres gyűjteményének, melyről sokszor elhangzott a dicséret, hogy „ilyet még egyet aligha hoz valaki egybe”. A gyűjtemény 1914-ben kelt leírása idején 1042 régi magyarországi nyomtatvány közül Ráthnál 527, Todoreshkunál 565 volt a magyar nyelvű. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának ez idő tájt nyilvántartott 500—600-ra becsült hiányzó nyomtatványa közül 100 Todoreshku Gyula tulajdonában volt. A gyűjtemény új katalógusa 1922-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke VII. köteteként jelent meg.⁹⁰ Előszavának írója, Melich János, az Országos Széchényi Könyvtár akkori igazgatója, nem emlékezik meg a gyűjtemény sorsáról a Tanácsköztársaság idején. A kötet életrajzi bevezetőjében Akantisz Viktor elmondja, hogy ez a közélet dolgaitól visszavonultan élő dúsgazdag ember harminc éven át szedegette össze a magyar kultúra múltjának építőköveit. Egyike volt az alkotó szándékú gyűjtőknek, aki saját maga berendezte könyvklubján fáradhatatlanul restaurálta, kiegészítette, pusztulástól mentegette a magyar könyvkincsek fennmaradt, sokszor egyetlen példányait. Ez a túl érzékeny, a forradalmi változással szemben értetlenül álló ember megszokott, nyugodt életrendjében megbolygatva, egész élete művét veszélyeztetve látta; elméje elborult, s néhány hónappal a tanács hatalom veresége után meghalt. Akantisz azt írja, hogy „Sok utánjárással ugyan sikerült neki [Todoreshkunak] könyveit megmentenie...”⁹¹ de azt a tényt, hogy a nagy értékű gyűjteményt a tanács hatalom megbízottai megvédték (amit kötelességüknek tudtak), a katalógus készítői nem tartották fontosnak megemlíteni. Csak Todoreshku felesége, Horváth Aranka ismerte ezt el egy, Az *Est*-ben közzölt nyilatkozatában.⁹²

Todoreshku, a tudós gyűjtő megtalálta volna a helyét az

új társadalmi rendet építők sorában is. Nem ő volt az egyetlen azok sorában, akik nem értették meg, hogy a rendelet 5. §-a védő szándékból született, nem ismerték fel a részükre biztosított előnyt, amely a védelem hasznos és közérdekű formája volt, s amellyel a megbízottak valóban el is érték, hogy a proletárdiktatúra alatt egyetlen igazolt gyűjtőt, egyetlen igazi tudóst nem fosztottak meg könyveitől, ha azokat el nem hagyta. De éltek vele sokan, és nem volt szükség a védelem olyan formájára, amelyet egy ügyvéd javasolt, aki „teendő” végrendeletében szabad válogatási jogot kívánt biztosítani a Szabó Ervin Könyvtárnak, ha könyvtárszobáját a rekvirálás alól mentesítik. A védelemnek a rendelet biztosította módja, hogy a mentesítő írás a kutatás céljára való felhasználás felajánlása esetén a könyvtárat tulajdonosa élvezetében meghagyta, de őrizetére is bízta, tehát szabályellenes elidegenítés ellen is óvta, hatásosnak bizonyult. Így mentessé tették könyvtáraikat gyűjtők és egyszerű könyvkedvelők is, például: Baracs Károly vasútigazgató, a Goethe-irodalom ismert gyűjtője, Neményi Ambrusné, az ismert publicista özvegye, Tomor Ernő, Léderer Rudolf, Gyertyánffy István, Révai Ödön, Kohner Adolf, Teleki Pál.

A proletárdiktatúra első napjaiban, a megbízottak kinevezése előtt előfordulhatott, hogy a tanács hatalom túlbuzgó hívei megtéveszthették a hatóságot egyes könyvtárakat fenyegető veszély eltúlzásával, s külön felhatalmazást is kieszközöltek „védő” intézkedésekre. A budapesti Egyetemi Könyvtár egyik tisztviselője, Waldbauer Ilona, ilyen külön felhatalmazás alapján vette zár alá április 2-án Kornfeld Móric régi magyar anyagot tartalmazó könyvtárát, és be akarta szállíttatni az Egyetemi Könyvtárba. Dienes László április 3-án megakadályozta ennek végrehajtását, mert megállapította, hogy a könyvtár nincsen veszélyeztetve és a helyén maradhat, ha tulajdonosa otthonát el nem hagyja. Elhamarkodott intézkedéseket nemegyszer sikerült jóténni. Az otthonába visszatérő dr. Farkas László dabi földbirtokos orvos például visszakapta a megbízottak rendelkezése folytán a dabi

direktórium által jogtalanul lefoglalt orvosi könyveit. Más volt a helyzet, ha egy egész magánpalotát valamilyen hatóság lefoglalt. A budai Karácsonyi-palotát a Hadügyi Népbiztonság vette igénybe, s a benne talált könyvtár átvételére felszólította a megbízottakat. A megbízottak május 31-én levélben fordultak a „máltai lovag” Karácsonyihoz, közölje szándékait: elszállíttatja-e egyébként jelentéktelen értékű könyvtárát? A levélre a vidéken tartózkodó gróftól másfélhavi késéssel érkezett válasz — rendelkezés közlése nélkül. A könyvtár így került a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepére. (A gyűjtőtelepre egyébként néhány ezer olyan könyv is került, amit az elhagyott, elcserélt vagy kiürített lakásokban otthagytak; ezeket a lakásbiztosság dolgozói gyűjtötték össze.)

Aki a forradalmi Budapest könyvgyűjtő-világában otthonos volt, antikváriumokban sokat járt, az ismert antikváriumsokkal hol jó, hol rossz lábon állt, az nagyjából tudta, kik a könyvgyűjtők, s így az említett névsort felette hiányosnak találhatja. Hiányos is, mert sokan háborítatlanul gyönyörködhetek könyvtárukban, zavartalanul búvárkodhattak. Nem fordult a megbízottakhoz, mert nem volt panasa: Batthyány Gyula festőművész, Bay Sándor földbirtokos, Bedő Rudolf, Benczur Gyuláné, Chorin Ferenc bankigazgató, Edvi-Illés Aladár festőművész, főiskolai igazgató, Eisler Mihály József író, Ernst Lajos, Glück Frigyes szállodatulajdonos (szakácskönyvgyűjtő), Hatvany Lajos író, Heltai Jenő író, Kallós Oszkár, Horánszky Lajos irodalomtörténész, Hoselitz Gyula táblai tanácselnök, Kismartony Henrik, a Kereskedelmi Bank titkára, Krejcsi Rezső, Marenchich Ottó, a Hungária és a Ritz szállók vezérigazgatója, Magyar Simon ügyvéd, Mezei Lajos bankigazgató, Pap Dávid ügyvéd, Ságody Gyula ügyvéd, Székács Antal üvegnagykereskedő, Szomory Dezső író, dr. Wohl Aladár ügyvéd és sokan még a könyvgyűjtők sorából.

Több bajlódást és gondot okozott az Emmer könyvtár ügye, mint amennyit maga a könyvtár megérdemelt. Irattári anyagát külön dobozban őrzik az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára. A nem kortárs kutató nehezen hámozná ki belőle, mi történt a valóságban, de az egymást meghazudtoló iratok képet adnak arról, milyen zavaros ügyek rabolták el gyakran a megbízottak idejét.

Emmer Kornél, a neves jogász 1902-ben feleségével közösen végrendelkezett tekintélyes vagyonáról (egy, a Margit rakpart 8. sz. alatti nagyértékű palotáról — melynek belső kiképzése a magyar iparművészet és képzőművészet alkotókészségét dicséri —, egyben rendelkezett két más ingatlanáról is) olyképpen, hogy a Margit rakparti palotát azzal a rendeltetéssel adományozza a *magyar államnak*, hogy abban az ókori irodalom és kultúra, különösen a bölcsészet, továbbá a reneszánszkor tanulmányok művelésére szánt tudományos intézet alapíttassék. A másik két ingatlan közül a Költő u. 19. sz. alatti nyaraló és három és félholdas park a Svábhegyen (ma: Szabadsághegy) a Margit rakparti palotában létesítendő tudományos intézettel kapcsolatos üdülő legyen, a Rákóczi út 10. sz. bérházból és a Margit rakparti palota bérbeadott részéből származó jövedelmek pedig fordíttassanak az említett kulturális célra. Dr. Waldbauer Ilona, az Egyetemi Könyvtár tisztviselője — az iratok szerint — Ferenczi Zoltántól, az Egyetemi Könyvtár igazgatójától szerzett tudomást az alapítványról, abban a formában, hogy Emmer Kornélné néhai férje könyvtárát az Egyetemi Könyvtárra hagyományozta. W. I. 1919. március 28-án az állítólag veszélyeztetett Kornfeld könyvtár biztonságba helyezését sürgetendő kieszközölt a népbiztosságnál egy felhatalmazást olyan tartalommal, hogy budapesti magánosok és különböző jogi személyek tulajdonában levő könyvtárak biztosítása ügyében a könyvtári megbízottakkal együttműködve járjon el. E felhatalmazás alapján lépett tehát fel az Emmer könyvtár ügyében is. Az e napok-

ban — a proletárdiktatúra első tíz napja volt ez — rendkívül elfoglalt Dienes Lászlóval nem tudott kapcsolatot találni és — mint ezt a közoktatásügyi népbiztoshoz intézett első jelentésében (1919. március 30-án) írja — utólagos jóváhagyás reményében felkereste Emmer Kornélnét, aki közölte vele, hogy „néhai férjével végrendeletileg nemcsak a könyvtárat, hanem a Margit rakpart 8. sz. alatti házukat, ennek teljes berendezését és minden ingó és ingatlan vagyonukat az államra, közelebbről kulturális célokra hagyta, minek bizonyságként szolgálhat a III. ker. előjáráságnál letett, közjegyzőileg hitelesített, körülbelül az 1902. évről keltezett végrendeletük.” Emmer Kornélné az idézett jelentés szerint általa (W. I. által) közli a népbiztossággal, hogy végrendeletükkel ellentétben nem mindkettőjük elhalálozása után, hanem már most az államnak, illetve az Egyetemi Könyvtárnak a rendelkezésére kívánja bocsátani vagyonát. W. I. közli még, hogy a könyvtár körülbelül 5000 darabból (nyomtatványok, iratcsomagok) és irattárból áll az épület első emeletén három könyvtárilag berendezett teremben, és azt a javaslatot teszi, hogy az épület (tekintettel a lakáskorlátozásokra) a legsürgősebben foglaltassék le a Közoktatásügyi Népbiztosság, közelebbről a könyvtárügy céljaira. Április hó folyamán Emmer Kornélné is három beadványban kérte a népbiztosságot arra, hogy hozzon döntést alapítványi vagyona ügyében. Két első beadványa éppúgy, mint W. I. idézett jelentése, nem járult hozzá a jogi helyzet teljes tisztázásához. Április 2-i beadványában például azt írja, hogy férje a Margit rakparti palotát a benne elhelyezett könyvtárral az Egyetemi Könyvtárnak szánta. Április 16-i beadványában „közoktatási alapítványi célra szánt vagyona” likvidálását kéri. Csak a harmadik, április 19-én kelt kérvénye ismerteti teljes hűséggel a hagyományozók eredeti szándékát, azt ti., hogy a tulajdonukat képező ingatlanokat a magyar államnak hagyományozzák a bevezetésben leírt rendeltetéssel. A Közoktatásügyi Népbiztosságon dr. Gönczi Jenő csoportvezető foglalkozott az üggyel. Április 9-én elrendelte a hagyaték likvidálását, és megbízta W. I.-t,

hogy a likvidálásban közreműködjék.⁹³ A likvidálásra a népbiztosság Fáber Oszkár vallásügyi politikai megbízottat kérte fel, azzal a megokolással, hogy „bár nem vallási, mégis kulturális célra hagyott alapítványról van szó, amely éppúgy, mint az egyházi vagyonok nagy része, a Közoktatásügyi Népbiztosság vagyonaként fog felhasználtatni”. A likvidáló eljárást Fáber Oszkár május 12-én zárta le, s az egész vagyont, a könyvtár kivételével (melyre nézve külön intézkedés történt), végleges döntés hiányában a Fővárosi Munkás- és Katonatanács gazdasági hivatalának adta át, fenntartva azt, hogy az *elvi* átvevő a Közoktatásügyi Népbiztosság. Emmer Kornélnét a likvidálás után a népbiztosság a Margit rakparti ház és a Költő u. 19. sz. nyaraló gondnoki teendőinek ellátásával bízta meg. A Rákóczi úti bérház kezelését az illetékes kerületi munkás- és katonatanács vette át.

A könyvtár maga, melynek ügyében — mint említettük — közben intézkedés történt, az Egyetemi Könyvtárhoz csatoltatott. A hozzávetőleges leltározás adatai szerint 1900 műből állott, körülbelül 5000 kötetben. A tudományos művek száma 1505, az idegen nyelvű szépirodalmi művek száma 1469. A tudományos művek nagyobb része jogtudományi, a szépirodalmiak német nyelvűek. A könyvtár szakszerű kezelésére dr. Hóman Bálint, az Egyetemi Könyvtár tisztviselője kapott megbízást. A palotát a Közoktatásügyi Népbiztosság tudósok munkahelyének szánta. A gondozott kis könyvtár részére a megbízottak Conrad Gyula grafikusművésszel exlibrist készíttettek, jelezni akarván azt, hogy a tanács hatalom a nép tulajdonába átment minden könyvet megbecsül és megőrzi az adományozó emlékét, akkor is, ha a gyűjtött anyag beolvad egy nagy könyvtár anyagába. Az exlibris és a róla készült matrica elkészült, de sajnos, nem került be a könyvekbe.

Az olvasó azonban ne higgye, hogy ezzel minden gondunk elsimult. W. I., nyilván azért, mert elégedetlen volt amiatt, hogy a Margit rakparti palota felhasználására vonatkozóan végleges döntés nem született, hamarosan új tervvel

állt elő. A palotát felajánlotta a zenei direktóriumnak. Május 14-i újabb jelentésében — hivatkozva egy elveszett jelentésére — azt írja, hogy „az összes illetékes fórumokkal, nevezetesen Emmer Kornélnéval, Bartók Bélával, mint egy létesítendő Zenetudományi Intézet vezetőjével, dr. Reinitz Bélával, mint a zenei ügyek megbízottjával és dr. Léderer Rudolf zenetudományi könyvgyűjtővel való egyértelmű eredményre vezető megbeszélések után azt javasoltam, hogy amíg a palota a végrendeletben megjelölt rendeltetésének eleget fog tehetni, a Közoktatásügyi Népbiztosság helyezze ott el az Általános Zenetudományi Intézetet és Könyvtárat.” Ezt a tervet — írja tovább jelentésében W. I. — egy április 29-én megtartott értekezlet elfogadta. — Reinitz Béla, a zenei direktórium elnöke azonban csak a múzeumi és könyvtári megbízottak ellenjegyzése mellett volt hajlandó a javaslatot a népbiztossághoz továbbítani. A könyvtárügyi megbízottak hozzájárulásukat megtagadták, mert a javaslat szerint a Léderer-féle zenei szakkönyvtárhoz, mint törzsanyaghoz, a Zene-művészeti Főiskola könyvtárából kiemelendő könyvanyagot és a Nemzeti Múzeum fonogramm-gyűjteményét is hozzá kívánták csatolni. Ilyenfajta állománygyarapításhoz más esetben sem járultunk hozzá. A javaslat tehát nem kerülhetett a Közoktatásügyi Népbiztosság elé. Pedig a vitás kérdés elsimítható lett volna, s a Zenetudományi Intézet — ha ideiglenes szálláshelyen is — megkezdhetette volna a munkáját. További tárgyalásokról az iratanyag már nem ad felvilágosítást. A zenei direktórium sem szorgalmazta nálunk az ügy elintézését. Az Emmer könyvtár a helyén maradt.⁹⁴ A palota a két világháború között gazdát cserélt. A könyvtár azonban a felszabadulás után — ha nem is régi teljességében — bekerült az Egyetemi Könyvtárba.

Az Egyetem utcai hatalmas Károlyi-palotában — ahol ma a Petőfi Irodalmi Múzeum talált otthont — a Tanácsköztársaság hónapjai alatt egymást váltották a hivatalok, s az I. emeleti helyiségekben ott volt a 40 000 kötetre becsült könyvtár. Amíg a palotát Károlyi Mihály, a köztársaság volt elnöke lakta, a könyvtárral törődni nem volt okunk. Nyugtalanító lett azonban a helyzet, mikor Károlyi Mihály a palotából máshová költözött, s a különböző beköltözőkről és magatartásukról kedvezőtlen híreket kaptunk. Dienes László úgy látta a leghelyesebbnek, ha magához Károlyi Mihályhoz fordul felvilágosításért a könyvtár jövő sorsát illetően. Károlyi Mihály kétheti késéssel válaszolt.⁹⁵ (Lásd a *Függelékben*.)

A levél vétele után a népbiztosságnak tett jelentés és javaslatunk elindult a jogi szakértők felé, de ott valamelyik íróasztalon megrekedt. A hitbizományi ingóságok ügyében határozat nem hozatott. Károlyi Mihálynak azt a javaslatát, hogy vegyünk társadalmi tulajdonba minden, egy bizonyos kötetszámot meghaladó könyvtárat, mi képviselni nem akartuk. Csatlakoztunk azonban ahhoz a javaslatához, hogy oly értelmű rendelet eszközöltessék ki, amely szerint a hitbizományok azon *ingó* értékei felett, amelyek társadalmi tulajdonba nem vétetnek, a haszonélvező szabadon rendelkez-
hessék.

A könyvtár biztonságba helyezése ügyében pedig további intézkedésre nem várva, mindent megtettünk. A könyvtár a helyén maradt mindaddig, amíg a „rokonok” a Horthy-rendszerben jónak nem látták aukción értékesíteni. Az aukció anyagáról meg is jelent egy 4.-rét alakú, a Károlyi-család címerével díszített, illusztrált kiadvány ezzel a címmel: A Nemzeti Közművelődési Alapítvány tulajdonát képező gróf Károlyi-könyvtár aukciója 1937. május 18-tól május 24-ig. A „rokonok”, akik (egy kivétellel) megtagadták Károlyi Mihályt, és közreműködtek abban, hogy a volt elnököt minden

vagyonától megfoszák, a könyvtár elrablását a Nemzeti Közművelődési Alapítvány álarca mögé rejtették.

*

A veszélyeztetett könyvgyűjtemények védelem alá helyezése valóban védelmet jelentett. A koholt vádak gyártásában gyakorlott ellenforradalmi sajtó egyetlenegy magánkönyvtár elherdálását sem róhatta fel a számlánkra. Minden birtokba vett gyűjtemény zártan és egészben szakszerű könyvtári gondozásban részesült a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepén. A vádaskodók kicsinyességére jellemző, hogy a kőbányai kaszinó, amikor a proletárhatalom veresége után visszakapta könyveit, négy darab elnyűtt, rongáltsága miatt kiselejtezett „olcsó Jókai” füzet „ellopása” miatt indított pert a megbízottak ellen. A nemzeti könyvkincseket tartalmazó két legjelentősebb magyar magánkönyvtár (a Todoreszku és az Apponyi könyvtár) a tanácshatalmat követő évtizedekben került be a nemzeti könyvkincseket őrző Nemzeti Múzeum Könyvtárába.

*

„A tudományt elzárni épp oly bűnnek tartom, mint tudományos meggyőződésünket magunkba fojtani. S mivel a tudomány ma még meglehetősen zárt jellegű, azért minden alkalmat meg kell ragadni, hogy tudásunkat a legszélesebb rétegeknek továbbadjuk...”

(*Franz Liszt, német büntetőjogász*)

Forradalmak sajátossága, hogy minden, évtizedeken át elhanyagolt vagy megoldatlan kérdés, minden hátraszorított igény egyszerre vetődik fel. A program megvalósításának kitervelt egymásutánja felborul. Váratlan, de a forradalom dialektikájából eredő halaszthatatlan intézkedések beékelik egy későbbre tervezett programpontra való sürgős foglalkozást. A könyvtárügy előterébe az első órától kezdve a közművelődési könyvtárak, gyári könyvtárak, kerületi könyvtárak, vidéki városok könyvtárainak szervezése, s ezek számára kellő mennyiségű könyvanyag biztosítása, szocialista szellemű vezetésükhöz könyvtárosok képzése került.

Két — az egyik már a tanács hatalom első napjaiban kelt — rendelet tette sürgőssé a szakkönyvtárak ügyével való foglalkozást. Az első rendelet a volt képviselőházi könyvtárnak a Szabó Ervin Könyvtár kezelésébe való átengedéséről szólt:

„A volt képviselőháznak 1866-ban alapított és jelenleg 79 720 (91 296 kötet) műből álló könyvtárát teljes felszerelésével, valamint az ehhez tartozó és 1790-től 1848-ig terjedő korszak országgyűlési (kerületi ülési) tárgyalásainak és egyéb politikai okmányainak kiadatlan gyűjteményét, az összes katalógusokkal együtt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak engedjük át.

A Szabó Ervin Könyvtár vezetősége ezen könyvtár anyagából fogja a tanácsok országos gyűlése részére szük-

ÁRVERÉSI KÖZLÖNY

K. AD. 3. 1. M. KIR. POSTATAKAREKPNÉZTAR

A RÉNDOROSOLÓ
SZÁM ÁRA 1 P 2 —SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
IX. LŐNYAY-UTCA 30—32
TELEFONSZÁM 1 899 66ELŐFIZETÉSI DÍJATÉNY
KIMŰLT SZÁMÁRA
1 ÉVRE P 2 —

A NEMZETI KÖZMŰVELŐDÉSI ALAPITVÁNY TULAJDONÁT KÉPEZŐ

GRÓF KÁROLYI-KÖNYVTÁR
AUKCIÓJAA M KIR POSTATAKAREKPNÉZTAR ÁRVERÉSI CSARNOKÁBAN
(IX., Lőnyay-utca 30—32)**KIÁLLÍTÁS:** 1937 május 18-tól 24-ig, naponként d. e. 10 órától 1,2 óráig, d. u. 4 órától 1,8 óráig, 23-án, vasárnap csak d. e. 10 órától 1,2 óráig. Továbbá az árverési napokon az aznap sorra kerülő anyag d. u. 1,4 órától**ÁRVERÉSI SORREND:**

1937 május 25-én (kedden)	1 — 360-ig
" " 26-án (szerdán)	361 — 720-ig
" " 28-án (pénteken)	721 — 1080-ig
" " 29-én (szombaton)	1081 — 1440-ig
" " 31-én (hétfőn)	1441 — 1800-ig
1937 június 1-én (kedden)	18 — 2160-ig
" " 2-án (szerdán)	2161 — 2520-ig
" " 3-án (csütörtökön)	2521 — 2880-ig
" " 4-én (pénteken)	2881 — 3240-ig

naponként d. u. 1,4 órai kezdettel

Az előző napok árverésein el nem kelt könyvek újra árverésre kerülnek

A M KIR POSTATAKAREKPNÉZTAR ÁRVERÉSI CSARNOKA, BUDAPEST
IX. LŐNYAY UTCA 30—32

Károlyi Mihály könyvtárát Horthyék 1937 májusában elárvereztették. Az aukció számára készült katalógus címlapja

séges gyűjteményt összeállítani és a könyvtárt szervezni. Ennélfogva folyó évi április hó 15-től kezdve a könyvtár és annak személyzete feletti felügyeleti és rendelkezési jog a Szabó Ervin Könyvtár vezetőségét illeti.

Miről a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vezetőségét a volt képviselőház könyvtárosának jelentése kapcsán — a volt képviselőház elnöki hivatalának vezetőjét — mihez tartás végett értesítjük.

Budapest, 1919. évi április hó 5-én.

Vágó s. k.

belügyi népbiztos.”⁹⁶

A másik (április hó 25-én kelt 24. K. N. sz.) rendelet „a megszűnt vagy a felszámolás alatt levő egyesületek (intézmények, társaságok) könyvtárának és archívumának államosításáról szolt (lásd a *Függetlenség*ben). Ezek közé tartoztak a burzsoázia felszámolás alatt álló érdekképviselői könyvtárai is, amelyek között volt néhány értékes szakkönyvtár.

A szakkönyvtárak kérdésében a Könyvtárügyi Programban is vázolt álláspontunkat Dienes László így fejtette ki: „Jól átgondolt, egységes terv alapján a tudományos könyvtárak rendszerét akarjuk kiépíteni, átszervezzük a meglevőket, az összetartozókat egyesítjük, a kutatók és tanulni vágyók céljaira megfelelőbben helyezzük el. Minthogy azonban itt nagy könyvtárakról van szó, amelyeket nem könnyű feladat megmozgatni és csak ideiglenes elhelyezésükről lehet szó — legalábbis amíg nagyszabású építkezésekre megnyílik a lehetőség —, tényleges kivitelre csak akkor kerülhet sor, ha az elhelyezési és átszervezési tervet az összes nagyobb könyvtárakra nézve részletesen meg tudjuk állapítani.”

A képviselőházi könyvtárról szóló rendelet mindenesetre felszínre hozta egy nagy társadalomtudományi könyvtár gondolatát, mely egyben magától értetődően a *tudományos szocializmus nagy központi könyvtára* lett volna. Az érdekképviselői könyvtáraknak a rendelet értelmében való átvétele s ezek további sorsáról döntő megbeszélések módosítottak azon

az első elgondoláson, hogy a társadalomtudományokba sorolható minden tudomány könyvanyaga egyetlen nagy könyvtárban egyesíttessék, s ennek központja a Szabó Ervin Könyvtár központi könyvtára legyen. Dienes László Könyvtárak a Tanácsköztársaságban című cikke (*Vörös Újság*, 1919. május 29.) még az első elgondolás alapján ad hírt egy nagy társadalomtudományi könyvtár létesítéséről. Később célszerűbbnek láttuk — első lépcsőként — a közgazdasági könyvtárak egyesítését egy központi szakkönyvtárban.

Nézzük meg előbb közelebbről az ország szakkönyvtárainak 1919 előtti helyzetét, s a forradalmi helyzet adta új problémákat.

A szakkönyvtárak egészét tekintve az első világháború előtt Magyarország könyvgazdagsága tekintélyes volt. Világos, hogy ha a megbízottak a szakkönyvtárak dolgában végleges tervet akartak készíteni, nem tehették ezt anélkül, hogy az érdekképviselői könyvtárakon, a hatóságok által fenntartott intézmények szakkönyvtárain, a múzeumi könyvtárakon kívül számba ne vegyék a tudományos egyesületek szakkönyvtárait, a jelentős tudományos anyaggal rendelkező városi könyvtárakat, de az egyházak tulajdonában levő könyvtárakat is.

Képet erről a könyvgazdagságról csak úgy kapunk, ha a Magyar Minerva, a magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyvének (az első imperialista háború második évében kiadott) V. kötetét tanulmányozzuk.

Hogyan állott az ország tudományos könyvtárai nyilvánosságának az ügye?

Nézzük meg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által kiadott (az 1912—1913. évek adatai alapján készült) könyvtári statisztikát, hogyan tükrözi a félféudális környezet könyvtárügyét.

A történelmi Magyarországnak ezen a tükörképén bizonyos korrekciókat kell elvégeznünk, mert a könyvtári statisztikus — féudális gazdái kedvében járván — némely részeket homályban hagyott, egészben pedig azt a látszatot

akarta kelteni, hogy az első imperialista háború előtt Magyarország könyvgazdagsága mindenkinek rendelkezésére állott.

A statisztika I., II. és III. táblázatában találjuk (a tanintézeti és egyházi könyvtárak kivételével) azokat a magyarországi (állami, városi, hatósági és egyházi) könyvtárakat, amelyekben tudományos könyvanyag van, továbbá azokat a közművelődési (egyesületi, városi) könyvtárakat, amelyek szintén tartalmazznak tudományos könyveket.

Nézzük meg e három táblázatot a nyilvános használat szempontjából közelebbről.

Az I. sz. táblázat a „*Tudományos és közművelődési nyilvános könyvtárak*” főcímet viseli. E táblázat a) csoportja a főfelügyelőség hatáskörébe (állami felügyelet alá) tartozó 78 könyvtárat sorolja fel 1 352 516 kötet állománnyal. A tábla korrekcióra szorul, mert e könyvtárak jó része helytörténeti múzeumi könyvtár; egyrészt ebből, másrészt könyvanyaguk korlátaiból fakadt nyilvánosságuk korlátozottsága. Semmi esetre sem olyan értelemben nyilvánosak, mint például az ugyane csoportban felvett győri városi könyvtár központi könyvtára. De fogadjunk el közülük 25-öt nyilvános tudományos könyvtárnak, 812 558 kötet állománnyal.

Ugyancsak ennek az I. sz. táblázatnak b) csoportjában, a nem állami felügyelet alá tartozó, de nyilvánosnak mondott 42 könyvtár (1 431 645 kötetnyi állomány), jórészt városi közkönyvtárak közé ugyancsak beillesztett a könyvtárstatisztikus egy sereg múzeumi szakkönyvtárat és különgyűjteményi, valamint tudományos intézeti könyvtárat, amelyet csak kutatók szoktak használni, továbbá olyan könyvtárakat, amelyek könyvanyaguk összetétele, elhelyezésük, használatuk körülményessége folytán nem nevezhetők valóban nyilvános könyvtáraknak (például a keszthelyi Festetics hercegi hitbizományi könyvtár, ahová csak hercegi engedéllyel léphetett be az olvasó, vagy a pannonhalmi Benedek-rend központi könyvtára). Ebben a csoportban található a történelmi Magyarország legnagyobb, valóban nyilvános könyvtárai (Nemzeti Múzeum Könyvtára, Akadémiai Könyvtár, Mező-

gazdasági Könyvtár, Technológiai Múzeum Könyvtára — ma Országos Műszaki Könyvtár —, a Fővárosi Könyvtár — ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár —, az Egri Érseki Líceum Könyvtára), de a nyilvánosságnak általunk használt szabatosabb fogalmának megfelelően e csoport adatai is korrekcióra szorulnak. A felsorolt 42 „nyilvános” könyvtárból mindenki számára nyilvánosnak csak 37 könyvtár tekinthető, összesen 1 233 873 kötettel.

A II. sz. táblázat *„Hivatalok, hatóságok, városok, városi és vármegyei törvényhatóságok könyvtárai”* főcímet viseli, és tartalmazza a szakminisztériumok, legfőbb állami szervek (Levéltár, Számvevőszék, Kúria, Ítéltábla, Államnyomda, Közigazgatási Bíróság, Főügyészség) és az ipari, kereskedelmi érdekképviselések könyvtárainak jegyzékét. Mindezek nyilvánossága (a Statisztikai Hivatal könyvtárának kivételével) erősen korlátozott, s csak a szívós türelmű és az utánjárást nem restellő kutatónak állanak rendelkezésére. Ennél fogva az állami főhatósági könyvtárakat le kell számítani. Így tehát ide tartozik 42 könyvtár 230 280 kötettel.

Összegezzük tehát az I. és II. sz. táblázat átszűrt kimutatásait. A régi Magyarország (az egyetemi és oktatási intézetek könyvtárait figyelembe nem véve) összesen 104 olyan tudományos és közművelődési nyilvános könyvtárral rendelkezett, amelyet valóban mindenki használhatott, összesen 2 276 711 kötetes állománnyal. A szabad értelmiségnek és a tudása gyarapítására törekvő munkásságnak, hogy valóban használhassa e könyvtárakat, mindössze némely bürokratikus akadályt kellett elhárítania, és a nyilvántartási idő szűkre szabott óráihoz kellett igazodnia.

A tükörkép azonban nyomban elhomályosodik, ha e mellé állítjuk a III. sz. táblázat adatait az egyházak birtokában levő könyvtárakról és könyvanyagáról. A tábla felirata *„Egyházmegyei, egyházi, püspöki, káptalani és rendi könyvtárak”*, és 91, a katolikus klérus kezében levő nem nyilvános könyvtárat sorol fel 957 985 kötetnyi állománnyal — és 22, a protestáns és görögkeleti egyházak kezén levő könyvtárat, 18 904

kötetnyi állománnyal. Ez a táblázat is korrekcióra szorul. Kiegészítendő az I. sz. táblából általunk kirekesztett pannonhalmi (bencésrendi) és lőcsei, valamint miskolci (evangélikus) könyvtárak adataival. Így a régi Magyarország egyházainak birtokában 116 olyan könyvtár volt, 1 174 082 kötettel, amelyet csak papi emberek használhattak.

Az egész ország számára nyilvános könyvtárakban hozzáférhető könyvanyag tehát mindössze csak 1 102 629 kötet volt több, *mint a papság kizárólagos használatára szolgáló könyvtári anyag.*

Nem sokban változik a kép, ha a levált országrészekkel együtt elszakadt könyvtárakat leszámítva vizsgálódunk. A nyilvánosnak tekinthető világi nyilvános tudományos könyvtárakban (és itt már a főiskolai könyvtárakban levő anyagot is tekintetbe vettük), továbbá a tudományos anyagot is jelentősebb mértékben tartalmazó nagyobb közművelődési könyvtárakban együtt 1 639 040 kötetet, az egyházak által fenntartott intézményekben (főiskolákban, kollégiumokban, rendházakban, egyházi főhatóságok hivatalaiban) összesen 1 276 069 kötetet találunk, tehát ismét alig félszázeczerrel többet a világiakban, mint az egyháziakban.

A teljes nyilvánosság, a használhatóság szempontjából végeztük el ezt a kis statisztikai szemlélődést: eredménye nem volt üdítő. Az ország könyvgazdagságának tekintélyes része az egyházak kezén maradt a tanács hatalom idején is, használatuk sok nehézségbe ütközött.

A könyvtárügyi megbízottak a nagyobb használat lehetőségének és az együttműködésnek a biztosítására, a teljes nyilvánosság elérésére és ezzel együtt modern könyvtárkezelési elvek érvényesítésére, korszerű könyvtári segédeszközök meghonosítására törekedtek. Többre nem is vállalkozhattunk. Nem nyúlhattunk le a gyökerekig, hiszen egy új, szocialista szellemű tudománypolitika kimunkálása nem lehetett a mi feladatunk.

Az 1919. év februárjában — a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt — papírra vetett Könyvtárügyi Program 5. és 6.

pontjaiban már felvetődött az egészséges együttműködés, ahol ez célszerű és lehetséges, az egymás mellett működő könyvtárak egyesítésének a gondolata városokban, megyei, járási központokban és a fővárosban. A program 14. pontja Budapestre vonatkozóan az azonos érdeklődési körű könyvtárak egyesítésének a lehetőségére is rámutat a mezőgazdasági vagy a kereskedelmi és pénzügyi szakkönyvtárak körében, hiszen például egymás mellett három mezőgazdasági könyvtár dolgozik. Egymástól elszigetelten pedig hosszú a sora a hol gondozott, hol nem gondozott közgazdasági könyvtáraknak.

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI SZAKKÖNYVTÁRAK

A burzsoázia érdekképviselőiteinek könyvtárai szakkönyvtárak voltak. Világos, hogy az ezekre vonatkozó 24. K. N. sz. rendelet nyitotta meg az utat a nagyobb nyilvános szakkönyvtárak szervezéséhez. E könyvtárak megszemplélésekor azonban alapos csalódás érte a megbízottakat. Ahhoz a nagy gazdasági és közéleti befolyáshoz mérve, amellyel ezek az érdekképviselők bírtak, néhány könyvtár feltűnően gyengének látszott, vagy ha értékes anyagot is tartalmaztak, nem kezeltettek szakszerűen. Ki gondolta volna, hogy a hírhedt GYOSZ (Gyáriparosok Országos Szövetsége) könyvtárának még katalógusa sem volt? Hátrányt jelentett az a rendelkezés is, hogy a jobban kezelt érdekképviselői könyvtárakra a Szociális Termelés Népbiztosságának osztályai nyomban igényt tarthattak és azokat átvehették. Ez természetesen nem kifogásolható, hiszen a polgári Magyarország szakminisztériumainak könyvtárai nem voltak megfelelők, mégis csorbát ejtett azon az elgondoláson, hogy a különböző szakmai érdekképviselők kis könyvtáraiból egy sokoldalú könyvanyaggal bíró nagy közgazdasági könyvtárat lehessen létrehozni. A szakkönyv-anyag egy része így kiesett a tervezett nagy szakkönyvtár állományából: a cukorgyárak érdekkép-

viselteinek könyvtárát a Szociális Termelés Népbiztosságának cukoripari osztálya, a fővárosi malomegyesület könyvtárát ugyane népbiztosság malomipari osztálya vette át, a Magyar Vámpolitikai Központét a Szocialista Külkereskedelmi Hivatal.

Ezért hívták össze a könyvtárügyi megbízottak már április 5-én az érdekképviselői könyvtárak vezetőit. Részt vettek ezen az értekezleten mindazok, akik a könyvtárakat addig vezették. Az értekezlet helyeselte azt a tervet, hogy a közcélra felszabadult tudományos jellegű érdekképviselői könyvtárakat társadalomtudományi könyvtárhálózatban egyesítik, melynek központja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi gyűjteménye. Megállapította az értekezlet, hogy az átvett közgazdasági könyvtárak mindaddig, míg végleg egyesíthetők nem lesznek, katalógussal, szekrényekkel és felszerelési tárgyakkal a volt Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárában egyesítendő, mely könyvtárnak ettől fogva Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum a neve. Az egyesítés folytán összekerültek ugyan a gazdagabb könyvtárakkal együtt kis terjedelmű jelentéktlenebb könyvtárak is (pl. a Budapesti Kereskedelmi Testület vagy a Vasművesek és Gépgyárosok könyvtára), de gazdaságtörténeti szempontból valamennyinek érdekes az *irattára* és a *statisztikai gyűjtése*.

A végrehajtás során megszervezendő közgazdasági könyvtár jövőendő állományában egyesítették a következő volt érdekképviselői könyvtárak:

1. Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés könyvtára. 1383 kötet; irattár és archivum. (Rudolf rakpart 9.)
2. A Gyáriparosok Országos Szövetségének könyvtára. 2263 kötet. (Zrínyi u. 1.)
3. A Vasművesek és Gépgyárosok könyvtára. Könyvtára jelentéktelen volt, de irattára értékes statisztikai feljegyzéseket tartalmazott. (Mária Valéria u. 11.)
4. A Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületének könyvtára. Körülbelül 1000 kötet. (Mária Valéria u. 12.)

5. Az Országos Iparegyesület könyvtára. 2600 kötet értékes magyar gazdaságtörténeti anyag. (Zichy Jenő u. 4.)

6. A Budapesti Kereskedelmi Testület könyvtára. Budapest kereskedelmének a történetére vonatkozó értékes irattár; a könyvanyag jelentéktelen. (Andrássy út 12.)

E nagyobb érdekképviselői könyvtárakon kívül egyesítésre alkalmasnak találtattak kisebb könyvtárak. Ezek különválásának valóban kevés értelme volt:

1. Az Országos Malomegyesület könyvtára.
2. A Fővárosi Kereskedők Egyesületének könyvtára.
3. A Pesti Lloyd Társulat könyvtára.
4. A Magyar Kereskedelmi Csarnok könyvtára, végül
5. A nagy bankok szakkönyvtárai.

Egyesítésükre vonatkozólag már április 9-én minden intézkedés megtörtént. A felsorolt könyvtárak részint azonnal biztonságba helyeztettek, részint beszállítottak a volt Kereskedelmi és Iparkamara zár alá vett helyiségeibe. Ahol a könyvtárhelyiséget lefoglalva tartó hatóság vállalta a könyvtárak megőrzését, ott azok lajstromozva helyükön maradtak, míg feldolgozás alá nem kerülnek. A cukoripar kb. 1500 kötetes könyvtárának műszaki anyagát a Szociális Termelés Népbiztosságának cukorosztálya át is vette.

A volt Keleti Gazdasági Központ 1000 kötetes, a Balkánra és Közel-Keletre vonatkozó értékes könyvtárát a megbízottak a Szabó Ervin Könyvtár keleti gyűjteményébe kívánták illeszteni.

A Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum feladatát így állapítottuk meg: 1. a közgazdasági tudományos kutatás szolgálata, 2. tájékoztató szolgálat szervezése, 3. a közgazdasági szakoktatás segítése. Eppen ezért indokoltnak találtuk, hogy a kereskedelmi oktatás intézeteinek, így a Gazdasági Főiskolának, a Budapesti Kereskedelmi Akadémiának a könyvtára, továbbá a Keleti Kereskedelmi Akadémia könyvtára külön működjék. És megtartsa önállóságát a Központi Statisztikai Hivatal könyvtára is.

A mezőgazdaság tudományának három szakkönyvtára volt: a Földművelésügyi Minisztérium könyvtára, a városligeti Országos Mezőgazdasági Múzeum könyvtára és a földbirtokosok érdekképviseleti szervének, az OMGE-nek (Országos Magyar Gazdasági Egyesület), az ezerholdasoknak a könyvtára. Ennek és az Országos Mezőgazdasági Múzeum könyvtárának a birtokbavétele azt a kötelezettséget jelentette a megbízottak számára, hogy a mezőgazdasági ország hiányzó nagy nyilvános szakkönyvtárát alakítsák ki.

Az OMGE könyvtára 1837-ben keletkezett az egyesülettel egy időben. Állománya 1912-es adatok szerint 15 635 kötet volt; fenntartására ezerholdasaink évi 834 koronát fordítottak; 1912-ben mindössze 113 olvasó 312 kötetet kölcsönzött ki. Nyolcvanéves könyvtár lévén, anyaga a kutató számára kétségkívül komoly értéket képviselt; használata mégis egyenlő volt a nullával, amin — még ha kapuit a kis résen túl ki se nyitotta volna — nem csodálkozhatunk, hiszen a gyarapítására fordított alamizsnával a könyvtárat megfelelő színvonalon tartani nem tudták.

Korszerűbb anyaggal rendelkezett a Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára. Állománya az 1912. év végén 19 398 kötet, de még mindig rendezés alatt állván, csak a múzeum tisztviselői használhatták. A közeljövőre ígérték a nyilvánosság számára történő megnyitását.

A Földművelésügyi Minisztérium 1877-ben alapított könyvtárának 20 063 kötetből álló könyvtára csak a minisztérium tisztviselői részére állt a hivatalos órák alatt rendelkezésre. Évi kölcsönző forgalma — állományához képest — rendkívül kicsi volt (1912—1913-ban 1019 kötet). A könyvtár vezetői (Ballenegger Róbert főgeológus és Kovács József akadémiai tanár) maguk is készítették átszervezési javaslatot 1919 júliusában.

A gödöllői Agrártudományi Egyetem központi könyvtárának irattárában fellelt „sürgös” feljegyzés szerint „Könyv-

tárügyünk egységes megoldása céljából — javasolták — Budapesten egy mezőgazdasági szakkönyvtár létesíttessék a tervbe vett mezőgazdasági egyetem mellett vagy a Mezőgazdasági Múzeumnál. E célra felhasználható volna az OMGE könyvtára, a Természettudományi Társulat könyvtára, amennyiben felosztásra kerül, részben a Földművelésügyi Népbiztosság könyvtára is. Lefoglalandó volna a Magyar Gazdaszövetség könyvtára, az osztály [a népbiztosság szakoktatási osztálya — K. B.] által tervezett szövetkezeti iskola vagy a mezőgazdasági egyetem közgazdasági szemináriuma részére. Tervezzük továbbá az egyes szakiskoláknál (földművesiskola, tejgazdasági, tanítóképző stb.) egy-egy kézikönyvtárnak a felállítását, miért is a lefoglalt gazdasági szakkönyvek szétszétlásánál megállapítandó szükségletünk figyelembe volna veendő.⁹⁷

A Természettudományi Társulat könyvtárának felosztását a megbízottak nem helyeselték, hiszen magja lett volna egy nagy természettudományi könyvtárnak. Helyeselték azonban Balleneggeréknek azt a javaslatát, hogy a tervezett központi könyvtár egységes katalógus megteremtésében működjenek együtt a főiskolák és a kutatóintézetek könyvtáraival. A Közoktatásügyi Népbiztosság e könyvtárak ügyében kiadott külön rendelete úgy szövelt, hogy az OMGE könyvtára Földműves Szakkönyvtár néven a közönség számára haladéktalanul nyitassék meg. Ám mert állománya korszerű anyagot nem tartalmazott, a rendelet úgy intézkedett, hogy addig is, amíg az egyesített nagy mezőgazdasági szakkönyvtár létrejöhet, katalógusát egyesítsék az Országos Mezőgazdasági Múzeum és a Földművelésügyi Népbiztosság könyvtárának katalógusával olyképp, hogy ez utóbbi könyvtárak katalógusairól a Földműves Szakkönyvtár olvasói részére másolatot készítsenek. A megbízottak tehát megtalálták a módját annak, hogy a nagyobb kötettségű gyűjtemények kockázatos áthelyezése helyett katalógusegyesítéssel teremtsék meg az alapját a majdan kiépítendő nagy szakkönyvtárnak.⁹⁸

A rendelet végrehajtása céljából a megbízottak javasla-

tára Murányi Nándort, Telcs Bélát és Gacsó Károlyt könyvtári szakmunkásokká nevezték ki. A katalógusegyesítési munkálatok megszervezésére és a Földműves Szakkönyvtár felügyeletére Podmaniczky Horác, a Mezőgazdasági Múzeum könyvtárosa kapott megbízást.

A budapesti példa mintául szolgált a vidéki centrumokban is; a Magyar Minerva V. kötete (p. 1081—1084) 113 ipari, kereskedelmi és gazdasági egyesület könyvtárát sorolja fel az 1912—1913. évből, igaz, hogy összesen csak 155 940 kötetnyi állománnyal.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS ORVOSI SZAKKÖNYVTÁRAK

Fájdalom, két fontos szakterületen: az orvosin és a természettudományin nem sikerült kezdeti eredményt sem elérni. Május 13-án a megbízottak felkérték dr. Rohonyi Hugó egyetemi tanársegédet, tanulmányozza az orvosegyesületi és a tudományegyetemi orvoskari könyvtár egyesítésének a lehetőségét. Rohonyi Hugót betegsége gátolta munkájában. Július 9-én kétheti haladékokat kért javaslata megtételére; ennek tárgyalására azonban már nem került sor. A két könyvtár egyesítése abban az időben már megérett. Az orvosegyesület 1842-ben keletkezett könyvtára ebben az időben kb. 30 000 kötetnyi állománnyal, sok régi orvosi folyóirattal rendelkezett, de keveset fordíthatott az új szakirodalom vásárlására, folyóiratokat viszont szép számmal járatott. Az egyesítésnek ez a terve a felszabadulás után megvalósult.

A Központi Természettudományi Könyvtár megvalósítása közös terve volt a múzeumi direktóriumnak és a könyvtári megbízottaknak. A könyvtár törzsanyagát a Természettudományi Társulat nagy értékű könyvtára alkotta volna. A természettudományi múzeumok direktóriuma a könyvtár ügyében május 12-én előkészítő értekezletet tartott. Javaslatai azonban annyira összefonódtak a Magyar Nemzeti Múzeum átszervezésének nehezen megoldható problémáival, a

teendők sorrendje annyira kialakulatlanak látszott, hogy tulajdonképpen „előkészítéséről” egyelőre még szó nem lehetett.

Kutatóintézeti könyvtárak ügyeivel általában nem foglalkoztunk: ezt minden kutatóintézet saját ügyének tekintetük. Egy esetben mégis elének került ilyen feladat is. Híre járt annak, hogy a keszthelyiek a Festetits-kastélyt nem a megfelelő módon kívánják használni, s így a hozzátartozó 36 400 kötetes családi hitbizományi könyvtár veszélyeztetve van. A megbízottak Balkányi Kálmánt helyszíni vizsgálatra küldték. Bizonyos, hogy nem tapasztalhatott teljesen megnyugtató helyzetet, mert Balkányi — július 15-én megtartott beszámolójában — azt javasolta (de ezt az egyéni elgondolását nyilván Keszthelyen sem titkolta), hogy legjobb megoldás a könyvtárnak a fővárosba helyezése lenne. A keszthelyi tanács — igen helyesen — Balkányi javaslatával határozottan szembeszállt, s a könyvtárügyi megbízottak a tanács álláspontját tartották helyesnek. Felmerült azonban az Országos Levéltár dolgozóinak körében egy Magyar Történetkutató Intézet terve, melyet dr. Niklai Péter levéltárügyi megbízott juttatott el hozzánk. Úgy tetszett, hogy a keszthelyi könyvtár alkalmas munkahelyül kínálgozik tudományos intézet céljára. Tíz-tizenkét fiatal kutató nyerhetett volna benne otthonszerű elhelyezést. Arra azonban Keszthely nem volt alkalmas, hogy az ott felállítandó Magyar Történetkutató Intézet — a levéltárosok terve szerint — „a történettudományokkal foglalkozók legfelső fokon való kiképzését” levéltáraktól, más nagy könyvtáraktól távol ellássa. Közben tudomást szereztünk a Történelmi Materializmus Kutató Intézetének küszöbönálló megnyitásáról, s a levéltárosok tervével tovább nem foglalkoztunk. Elvi szempontjaival különben sem értettünk egyet.⁹⁹

A Festetits-család szép könyvtára ma Helikon Könyvtár néven, vidéki műemlék-könyvtárként az Országos Széchényi Könyvtár irányításával működik.

„A könyvek az utókor szolgái.”

(Bacon.)

A csaknem öt éven át háborút viselő ország felélte nyersanyagkészleteit. Mire az új rendben hozzáfoghattunk a könyvtárszervező munkához, fogyóban volt már a legfőbb szellemi termék: a könyv is. A könyvtári megbízottaknak a kormány félhivatalos könyvomatóságában megjelent iránycikke így jellemzi a helyzetet:

„A jó magyar könyvanyag kipusztulóban van. A könyvkiadók készletei kimerültek, és legjobban kimerítette, legjobban pusztította az a rendszertelen könyvvásárlás, amely az utolsó pár hónapban mániává fajult úgy egyesek, mint testületek részéről. A jó magyar könyvekből — mert ez kis profitlehetőséget biztosított a banktőkének — keveset nyomattak a kiadók, ezek nemsokára ritkaságok lesznek, de ha itt gyökeres és alapvető intézkedések nem történtek volna, nemsokára minden könyv ritkasággá vált volna.”

Hogyan alakult ki ez a helyzet? Erről az első imperialista háború előtti könyvtermelési statisztika igen hiányos adatai alapján csak vázlatos képet adhatunk. A hivatalos statisztika ugyanis a Magyar Könyvkereskedők Évkönyvében közölt könyvésztetre támaszkodott. Ez a könyvésztet azonban csak a hivatásos könyvkiadók és könyvkereskedők kiadásában megjelent és üzleti forgalomba került könyvekről számolt be. Nem közölte a magánemberek saját kiadásában megjelent művek címét. Az utolsó békeévről, 1913-ról megjelent év-

könyv 1928 mű megjelenéséről ad számot, az 1914. (részben már háborús) évről megjelent Könyvészet viszont 2607 magyar könyvcímet sorol fel.¹⁰⁰

Hogyan lehetséges ez?

Egyszerűen úgy, hogy 1914-ben könyvtárosok vették át a könyvkereskedők könyvészetének szerkesztését, s ezek a Statisztikai Hivatalba kötelezpéldányként beküldött műveket is számba vették, tehát a magánkiadók, testületek, hivatalok kiadványait is, amelyek csak ritkán vagy egyáltalában nem kerültek üzleti forgalomba. Ezek szerint a magánkiadók, testületek stb. kiadói tevékenysége közel 25 százalékkal növelte az évi magyar könyvtermelést.

A magyar könyvtermelés visszatekintő statisztikája e korrekció alapján — már ami a megjelent művek számát illeti — más országokéval összehasonlítva elég tekintélyes. A megjelent könyvek *példányszáma* tekintetében a helyzet már sokkal kedvezőtlenebb, hiszen nem kétséges, hogy a magánkiadók kiadásában megjelent minden negyedik mű példányszáma alacsony. A könyvkereskedők évkönyvei nem közölték soha, milyen példányszámban jelentek meg a könyvek. Könyvkiadóvállalatok jubiláris monográfiáiból, kiadók és könyvkereskedők vallomásaiból, egykorú riportokból az a kép alakul ki, hogy a *részletüzlet* megjelenéséig — tehát a banktőkének a könyvkiadásba való belépéséig — a jó magyar könyvek átlagos példányszáma 2—3000 volt. Jókai regényeit legnagyobb kelendőségük idején 2000 példányban nyomtatták; egy kiadás 8—10 év alatt fogyott el. Így volt ez más kedvelt könyvekkel is, amíg eladásuk csak az *egyhelyben dolgozó* szortiment útján történt. Tóth Béla kedvelt könyvei 2500, Lyka Károly Kis könyv a művészetről című népszerű műve 2000, Flammarion Újabb csillagászati olvasmányok című munkája 2000 példányban talált vevőre.

A múlt század utolsó éveiben bevezetett részletüzlet egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. Az első nagy sorozatot, amelyet részletüzlet útján helyeztek el, a kitűnő Pallas Lexikont 20 000 előfizető rendelte meg. Az Athenaeum által ki-

adott millenáris történetet is 20 000 példányban nyomták. Jókai összes művei nemzeti díszkiadásának minden tízkötetes sorozata (a százkötetnyi sorozatból) 10 500 példányban, Eötvös József összegyűjtött munkáinak ötkötetes sorozatai 6250, Eötvös Károly kötetei átlag 9000, Mikszáth összegyűjtött művei kötetenként átlag 8500, Rákosi Viktor összes műveinek négykötetes sorozatai átlag 8500 példányban találtak vevőre, de már a Klasszikus Regénytár sorozata — melyből 10 000 példányt nyomtak — csak 4—5000, Ambrus Zoltán művei — melyből 4000 példányt nyomtak — csak 1740 megrendelőre talált a terjesztő hadjárat első éveiben.¹⁰¹

Ha a nagy tőkét mozgósító részletüzlet mérlegét fel akarjuk állítani, azt kell mondanunk: a hatalmas ügynöki apparátussal a magyar könyvkiadás elérte azt, hogy olyan családokba is bevitte a jó vagy valami okból kelendő könyveket, amelyeket a szortimenter vevőnek meghódítani nem tudott. S ha ezek a szép kötésű könyvek egyelőre csak a könyvszekrények díszei lettek is, a könyvek mégis otthonra találtak, és a körülöttük felcseperedő gyerekekből olvasók váltak. Kezdeti nagy sikereit annak is köszönhetette a részletüzlet, hogy aránylag jó könyveket terjesztett. A konjunktúra illata azonban sok selejtes anyagot termelő vállalkozást csalt a piacra. Az első világháború felé tartó években ez az üzletág alapjaiban rendült meg, amiben része volt a részletüzlet elfajulásáról szóló híreken kívül az egyre súlyosodó drágaságnak is.

Az el nem adott sorozatokból még a háború utáni évekre is maradt készlet a kiadók pincéiben. A háború éveiben ugyan a frontra és a hadikórházakba sok könyv került, de ezek nagy tömege közadakozásból jött össze. A kiadók nem adták oda eladható könyveiket. A „Könyvet a frontra!” és „Könyvet a sebesülteknek!” akciót a Városi Nyilvános Könyvtár vezette, s a közönség körében végzett gyűjtő munkája eredményeképpen az első két háborús év 15 hónapja alatt egymillió könyvet és füzetet küldött szét a frontra, táborokba, hadikórházakba.

A dolgozó nép számára szervezendő közművelődési

könyvtáraknak azonban a „jó és hasznos” könyvekből sokra volt szüksége. Ilyen nagy könyvkészletet mi mégiscsak a kiadók és könyvkereskedők raktáraiból kaphattunk. Begyűjtését az ipari és kereskedelmi üzletek szocializálása tette lehetővé. Az április 2-i kormányzótanácsi (F. Kt. 31. sz.) rendelet szerint a Tanácsköztársaság köztulajdonba vette a tíz vagy ennél több dolgozót foglalkoztató üzleteket, ugyanezen a napon a Szociális Termelés Népbiztossága elrendelte (Sz. N. 9. sz.) a kicsinyben árusító üzletek megnyitását, ha leltárukat a kiadott rendelkezés szerint benyújtották.

A tanácsköztársasággá alakulás első hetében történt intézkedések előkészítői voltak az ipari termelés és a kereskedelem szocialista átalakításának, eziránt a Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács „Mindenkire!” intézett kiáltványa semmi kétséget sem hagyott. Feltehető volt, hogy a kereskedelem teljes átszervezése egyes könyvkereskedések megszüntetését vagy állami kezelésbe vételét vonja maga után. A vásárlóközönség se gondolkodhatott másképp, s e rendelkezések közvetlen hatása nem is lehetett más, mint a bekövetkezett példátlan vásárlási láz egyfelől, a lakásrekvirálási rendeletek kiadását követően a magánkönyvtárak tömeges kínálata másfelől. Ezt a helyzetet látva sürgettük a Közoktatásügyi Népbiztosságnál egy olyan rendelet kiadását, mely létre is jött a bármi okból veszélyeztetett magánkönyvtárak biztonságba helyezéséről és az áruba bocsátott magánkönyvtárak kényszerfelajánlásáról (34. K. N. sz.). A kezelés és őrizet nélkül maradt vagy bármi módon veszélyeztetett könyvtárakat be kellett jelenteni a könyvtárügyi megbízottaknál; a helyi munkás- és katonatanácsoknak kellett leltárba vételükről és elhelyezésükről gondoskodni. Magánosok pedig, akik egész könyvtárukat áruba bocsátják, kötelesek voltak gyűjteményüket, avagy könyvtáruk értékesíteni kívánt nagyobb részét elsősorban a könyvtárügyi megbízottaknak felajánlani. Az értékesítés szabaddá vált, ha a felajánlott gyűjteményre a megbízottak nem tartottak igényt. Nem terjedt ki a felajánlási kötelezettség a kisebb gyűjtemé-

DR. MADZSAR JÓZSEF (1876—1938)

orvos, egyetemi magántanár, a Városi Nyilvános Könyvtár
aligazgatója, a fővárosi fiókkönyvtári hálózat megszerve-
vezője. A Tanácsköztársaság alatt az ország közegészség-
ügyét intézte

nyekre, ha a bennük levő darabok 1870 után jelentek meg. Égetően szükség volt erre a rendeletre, mert a piacon levő könyvkészletet a mániákus könyvvásárlás kimerüléssel fenyegette. Tartani kellett a nagyértékű könyvek, kéziratok — esetleges könyvtárak — kicsempészésétől is.¹⁰²

A társadalmasító általános rendeleteket nyomon követte a szellemi termékek előállításával, kiadásával, nyomásával és terjesztésével foglalkozó központi szerv, a Szellemi Termékek Országos Tanácsának (SZTOT) a megalkotása.¹⁰³ Létesítésének pillanatától kezdve minden szerzeményezéssel kapcsolatos lépésünket össze kellett hangolnunk a SZTOT terveivel és intézkedéseivel. A tanácsnak három osztálya volt. Az első a szellemi termeléssel, a második a technikai termeléssel, a harmadik a terjesztéssel foglalkozott. A tanács elnöke a közoktatásügyi népbiztosok sorából kiküldött népbiztos lett. Az együttműködés tartalma és technikája Könyvtárügyi Programunk alapján formálódott ki, és így kezdettől fogva világos volt, hogy kapcsolatunkat mind a három osztállyal szorosra kell fűznünk. Befolyást kellett gyakorolnunk a könyvtermelés szellemi részére, arra, hogy milyen könyvek kiadása kívánatos, hogy könyvtárrendszereink könyvellátása tartalmi szempontból is megfelelő és a szocialista társadalom szükségleteivel számot vető legyen. Befolyást kellett gyakorolnunk az előállítandó művek példányszámának megállapítására, figyelemmel kellett kísérnünk a könyvek tervszerű elosztását, mely a könyvtárak érdekeit is szem előtt tartja. A SZTOT megalakítását követően kiadott könyvkereskedelmi rendeletek előkészítése a megbízottakkal egyetértésben történt, így a Közoktatásügyi Népbiztosság május 5-én kiadott 25. K. N. sz. rendelete is a könyvkiadás és könyvkereskedés szocialista szervezetéről. Ebbe is beleillesztették azt az előbb ismertetett rendelkezést, hogy *a könyvkereskedők csak úgy vásárolhatnak könyvtárakat, ha a könyvtári megbízottak is engedélyezik az ügylet megkötését.* (5. §.)

A szocializáló rendelet fontos előfeltétele volt állományszervező munkánknak. Előírta, hogy a könyvkiadók raktár-

készletükről, sőt a szedés, nyomás, könyvkötés munkafolyamatában leledző minden, még meg nem jelent munkáról is kimutatást készítsenek. Elrendelte azt is, hogy minden könyvkereskedő (szortiment, antikvárium stb.) leltárt készítsen minden műről, melynek példányszáma meghaladja a tízet. A szortiment üzletek egyébként tekintet nélkül személyzetük számára, köztulajdonba vétettek, és ezután a Szellemi Termékek Országos Tanácsa elosztó szerveiként működtek tovább.

A közkönyvtárak szükségleteinek biztosítását szolgálta a Népgazdasági Tanács 6. sz. (május 27-i) rendelete is, mely aznap jelent meg, amikor a leltározás után a könyvpiac újból megnyílt. Ez a rendelet úgy intézkedett, hogy a kiadók a kereskedőknek olyan készletükből, amelynek példányszáma ezren alul van, könyvet, zeneművet csak a SZTOT szocializáló szakosztályának és a könyvtári megbízottaknak az együttes engedélyével szolgáltathatnak ki. Az 1000 példányt meghaladó készletből — ugyanennyi példány visszatartásával — bármily mennyiség szállítható. Intézkedett ugyanez a rendelet arról is, hogy a szortimentek, antikváriumok, könyvterjesztési vállalatok tíz példányon felüli készletei közkönyvtári célra további intézkedésig zár alá vétetnek.

A Szellemi Termékek Országos Tanácsának szervező munkája viszonylag nyugalmi helyzetet teremtett a könyvpiacon. Véget lehetett vetni a kiadói készletek spekulatív felvásárlásának. Noha a tanács nagy igyekezettel kerülte a bürokratikus intézkedéseket, mégis meg kellett szerveznie a könyvek központi elosztását. Különben a könyvárusítás néhány hét alatt csődöt mondott volna, hiszen voltak könyvkereskedők, akik keresett jó magyar könyvekből százszámra hozattak el példányokat a kiadók raktáraiból. A SZTOT szocializáló osztálya kvótát állapított meg minden könyvárusítással foglalkozó szerv (szortimenter, vidéki árusítás, vasúti árusítás, terjesztő vállalat) számára, s oly szigorral járt el, hogy még a tanács saját könyvterjesztő osztálya sem hozathatott könyveket a kvóta figyelembevétel nélkül. Kiutat kel-

lett teremteni a válságos helyzetből, melynek fő okozója a hosszú háború kezdete óta egyre fenyegetőbb papírhiány volt. A példányszámok alacsonyak voltak, alig egy év előtt megjelent jó könyvek ritkasággá váltak.

A LEJTÁRAK FELDOLGOZÁSA

A kiadók és a szortimentek által beszoigáltatott lejtárat a megbízottak hivatalának könyvlejtározási osztályán dolgozó szakmunkások nézték át: kijelölték a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szerzeményező politikájának vezérfonala, saját tapasztalataik s a jelentkező új igények figyelembevételével a megrendelendő könyveket. A kijelölő munka felügyeletét Pórné Váradi Irma könyvtáros látta el. Ő állapította meg a beszerzendő könyvek példányszámát is. A beszoigáltatott lejtárok száma 125, a lejtározott tételek száma 34 851, a lejtározott példányszám 22 606 236 volt. Valóban nagy számok ezek, de összezsugorodtak a szigorú válogatás következtében, mert a lejtárakban a 34 851 műből csak 5293-at tudunk megfelelő példányszámban találni. Sok jó könyv már fogyóban volt, nem vonhattuk el a vásárlóközönség elől az utolsó példányt is. Így csak 5293 művet rendeltünk meg 1 128 413 példányban. Ennyi új könyvvel indulhattunk neki a könyvtárak szervezésének. Ám jó híreket kaptunk a meginduló könyvtermelésről, magyar írók készülő új könyveiről, Tolsztoj, Balzac stb. műveinek új fordításban való kiadásáról. Bizakodva néztünk a jövő elé.

A kijelölt művekről három példányban készült cédulekatalógus. Szerepelt rajtuk a mű szerzője, címe, a szállító cég neve, a bejelentett lejtári példány száma, a bolti ár és az általunk megrendelt példányok száma. A három példányban készült kartotékok (szerzők, címek, szállító cégek és tudományszakok szerint rendezve) a rendelő ívek kitöltésének, a szállítás ellenőrzésének és a raktározásnak a munkaeszközei lettek.

A szerzeményezés az antikváriumokba, szortimentekbe küldött könyvtárosokból álló repülőbizottságok munkájával folytatódott. Ezek a bizottságok a Népgazdasági Tanács előbb említett rendelete alapján a tíz példánynál nagyobb, leltározás kényszere alá eső és a közkönyvtárak céljára zárolt művekből válogattak. A kiválasztott anyagról a bizottság lefoglalási jegyzéket kért és kapott. Amennyiben a kiadók leltárjai kedvező eredményre vezetnek, ezeket a kis készleteket szabaddá nyilvánítottuk volna.

A KÖZKÖNYVTÁRAK GYŰJTŐ- ÉS ELOSZTÓ TELEPE

Az átveendő nagy könyvanyag befogadásáról jó előre gondoskodás történt. A megbízottak hivatalos közlönye, *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye* jelenti, hogy május 26-án megnyitották a volt Központi Zálogház három emeletén a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepét. Vezetője az Athenaeum Rt. volt igazgatója, Fejes Sándor lett.

A Gyűjtőtelep nem egyszerűen raktározó helye lett a könyvkészletnek. Programszerű rendeltetése az volt, hogy a könyveken kívül a könyvtárak minden más anyagi szükségletéről is gondoskodjék: bútorzatról, nyomtatványokról, kész katalóguscédulákról és más felszerelésről. A kurrens könyvrendelések lebonyolításán kívül a központi duplum-csere megszervezése és a könyvtárak fölös példányainak kiajánlása és szétküldése is feladata lett volna. Új intézmény tehát; a központosítás ilyen teljessége polgári keretek között meg sem valósulhat.

A Gyűjtőtelep fogadta be a felosztatott polgári egyesületek, vagy általában a gazdátlanná vált könyvtárak, elhagyott vagy veszélyeztetett magánkönyvtárak anyagát is, és itt kívántuk berendezni a közkönyvtárak értékes duplum-anyagának központi értékesítő osztályát is.

A szervező munka legelső szakaszában a Gyűjtőtelep fő feladata a könyvkészlet szakszerű raktározása és kezelése

volt. A könyvanyag (kötetszáma nézve) hamarosan megközelítette egy nagyobb közkönyvtárunk anyagát.

Az első hónapban: május 26-tól június 30-ig beérkezett:

a szocializált gyűjteményekből	99 934 kötet (db)
könyvkiadóktól, könyvkereskedőktől	186 223 kötet

július 1-től július 31-ig beérkezett:

a szocializált gyűjteményekből	41 310 kötet
könyvkiadóktól, könyvkereskedőktől	158 949 kötet
Összesen: ¹⁰⁴	<u>486 416 kötet (db)</u>

A Gyűjtőtelep ügyelt arra, hogy a kiadóktól, könyvkereskedőktől lehetőleg bekötött könyveket kapjon; így elérte azt, hogy az átvett anyagnak csak 25 százaléka maradt fűzött könyv.

Ugyancsak a Gyűjtőtelepen kezelték az elhagyott palotákban vagy lakásokban gazdátlaná vált magánkönyvtárak anyagát. Ez a könyvanyag sem tartalomra, sem kötettszáma nézve nem volt jelentékeny. A Gyűjtőtelep kimutatása mindössze 12 főúri vagy nagypolgári házból származó könyvtárról ad számot, amelyekhez hozzájárult még az Országos Lakásbiztoság Bálvány utcai és Hajós utcai zárlati osztályán azokból a lakásokból összegyűjtött könyvanyag, amelyet tulajdonosaik lakásukkal együtt elhagytak.

a felosztatott érdekképviselések, egyesületek és elhagyott magánkönyvtárak beszállított anyagáról

1919 július vége

I. Érdekképviselések

	db	
Országos Iparegyesület	12 410	
Vegyiparosok Országos Szövetsége . . .	850	
Budapesti Áru- és Értéktőzsde	2 044	
Pesti Lloyd Társulat	1 893	17 197

II. Egyesületek, kaszinók

Park Klub	1 184
Lipótvárosi Kaszinó	669
Tiszti Kaszinó	12 550
Turán	6 846
Országos Kaszinó	8 622
Józsefvárosi Kör	2 910
Lipótvárosi Társaskör	3 102
Ügyvédi Kör	1 652
Kereskedő Ifjak Társulata	1 873
Terézvárosi Kaszinó	1 296
Katolikus Kör	921
Központi Demokrata Kör	1 359
Erzsébetvárosi Kör	1 893
Regnum Marianum	892
Katolikus Tisztviselők Otthona	921
Országos Katolikus Szövetség	20
Országos Katolikus Legényegylet	986
VIII. kerületi Munkásotthon	4 450
Krisztinavárosi Kaszinó	720
I. kerületi Közjótékonyági Egyesület	2 144
III. kerületi Demokrata Kör	1 491

Katolikus Népszövetség	507	
Magyar Zsidó Múzeum	139	
Sebesültek Könyvtára	5 943	
Ügyvédi Irodai Alkalmazottak Egyesü- lete	1 702	64 792

III. Egyházi rendek és kollégiumok

Sacre-Coeur Könyvtár	229	
Cisztercitarendi Könyvtár	3 044	
Jezsuitarendi Könyvtár	6 084	
Anna Kollégium	98	
Norbertinum	5 060	14 515

IV. Magánkönyvtárak

Gróf Bethlen	278	
Cziráky Lujza grófnő	549	
Gróf Hunyadi	8 622	
Gróf Széchenyi Béla	2 245	
Szemere Miklós	624	
Báró Ullmann Adolf	2 088	
Néhai Vida Lajos	903	
Weixelgärtner	8 155	
Wellisch Antalné	126	
Gróf Wenckheim	858	
Gróf Zichy János	2 141	
Gróf Zselénszky Róbert	1 665	
A Bálvány utcai Országos Lakásbiztos- ság zárlati osztálya	2 124	
A Hajós utcai Országos Lakásbiztos- ság zárlati osztálya	1 196	31 574

A megbízottak hivatalába beolvasztott volt Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének raktárából	24 356
Összesen.	152 434

Az átvett anyag eredet szerinti, majd később a befutott anyag alaposabb szemrevétele után megtartandónak ítélt könyvek a szállítók szerinti csoportosításon belül szakok szerinti csoportosítást kívántak. A tudományszakok szerinti tájékozódást a szakok szerint rendezett harmadik kartoték tette lehetővé. A Gyűjtőtelepen júniusban heti átlagban 17 könyvtári szakmunkás, 7 irodai dolgozó és 15 segédmunkás, júliusban 21 könyvtári szakmunkás, 12 irodai dolgozó és 19 segédmunkás dolgozott.

A Gyűjtőtelep a rendezés munkája közben sürgős könyvtárellátó feladatokat is teljesített. A Vörös Őrség központi könyvtára, két laktanyai könyvtár, az egyetemi hallgatók megnyitandó tankönyvtára, 14 megnyitáshoz közel álló gyári munkáskönyvtár és a Szabó Ervin Könyvtár megnyitott, illetve megnyitásra váró fiókkönyvtárai részére kellett összeállítani a könyvanyagot katalóguscédulával, nyomtatványokkal felszerelve. A szakszerű könyvtárkezeléshez szükséges katalóguscédulák, naplók, nyilvántartások nélkül nem engedtünk ki könyveket, hasztalan türelmetlenkedtek az igénylők.

KÜLFÖLDI KÖNYVEK BESZERZÉSE

Az antikváriumokban dolgozó könyvtáros repülőbizottságok idegen nyelvű művek, külföldi klasszikusok, értékes monográfiák szerzeményezésére is kiterjesztették a figyelmüket. A megbízottak már június elején felterjesztést intéztek Varga Jenőhöz, a Népgazdasági Tanács elnökéhez a külföldi könyvvásárlás egységesített megszervezése ügyében, mert tu-

domásukra jutott, hogy különböző intézmények megbízottait a külkereskedelmi szervek megkerülésével Bécsbe küldték jelentős összegű könyvvásárlás végett. A külföldi könyvek beszerzését a megbízottak egységesen akarták megszervezni, és Gergely Rezsőt, a legszélesebbkörű külföldi kapcsolatokkal rendelkező Grill-cég üzembiztosát bízták meg a szervezési javaslat elkészítésével. Az elfogadott Gergely-féle terv alapján kérték a megbízottak a Szellemi Termékek Országos Tanácsát, utaljon ki a könyvtárak részére vásárlandó külföldi könyvekre 110 000 márkát.

Könyvtáraink külföldi tartozásait is rendezni kívánták a megbízottak, és ez ügyben kérdőívvel fordultak nagyobb könyvtáraink vezetőihez, kérve egyben külföldi könyvigényeik bejelentését is. A bejelentésekből az derült ki, hogy csak igen kevés könyvtárunk állt közvetlen kapcsolatban a világpiac nevesebb könyvkereskedőivel. Ennek oka igen egyszerű: könyvtáraink nagyobb része a kitűnő kapcsolatokkal rendelkező Grill-cégnél rendelte meg külföldi könyveit. Valutatartozásaink nagy része tehát a Grill-cég számláján szerepelt. Helyesnek látszott tehát egy már jól kiépített kereskedelmi szervezetre bízni a központosított külföldi könyvbeszerezést. Egyébként a bejelentett tartozások — leszámítva a Szabó Ervin Könyvtár márka, svájci frank és hollandi forint, az Országos Széchényi Könyvtár márka és svájci frank tartozásait — elég jelentéktelenek voltak.¹⁰⁵

A KÖNYVTÁRAK FELSZERELÉSE

Kezdetől fogva arra törekedtünk, hogy a Gyűjtőtelep — a megbízottak hivatala könyvtártechnikai osztályának irányításával — a létesítendő könyvtárakat mindennemű technikai felszereléssel ellátó országos központtá épüljön ki. Ezen az úton csak kezdő lépések történtek. Előbbre próbáltunk jutni a könyvtári bútorzat egységes gyártásában. Odáig még nem jutottunk, hogy célszerű könyvtári bútorok, vas- és faállvá-

nyok tömeges gyártására nagyüzemeinkkel szerződést kötünk. A megbízottak könyvtártechnikai osztályának munkája még csak ott tartott, hogy kidolgozta az olvasótermi asztalok, székek, folyóirat- és könyvállványok egységes típusainak, gyermekolvasók bútorzatának mintapéldányait, illetve azok terveit. Ami a vasállványokat illeti, a már jól ismert Vajda-féle típus mellett maradtunk. Ebből júliusban 500 darabot (4000 polccal) rendeltünk meg a Schlick—Nicholson gyárban. A háborúban álló országban nagyobb arányú békés ipari tervezésre vajmi kevés kilátásunk lehetett.

A könyvtári kötés központosításának megszervezésével Pikler Blankát, a Szabó Ervin Könyvtár főtisztviselőjét bíztuk meg. A Szellemi Termékek Országos Tanácsa illetékes osztályával egyetértésben központi műhelyül a Gottermayer-féle nagy könyvkötészeti üzemet jelölték ki. Erről a megbízottak körlevélben értesítették a könyvtárakat. Július 7-én ismét körlevél értesíti a könyvtárakat arról, hogy újabb két könyvkötő üzemet jelöltek ki a könyvek könyvtári előírás szerinti kötésére.

A közművelődési könyvtárak kezelési nyomtatványainak, nyilvántartó lapjainak a Szabó Ervin Könyvtár fiókjaiban használt nyomtatványok szolgáltak mintául. Itt a tervezőmunka idejét megtakarítottuk.

De tán nem is az volt a fontos, hogy nagy hirtelenkedve igyekezzünk emelni könyvtáraink technikai színvonalát. Amit kiemelendőnek tartunk, az a következő: a Gyűjtőtelep első ízben kísérelte meg megteremteni nálunk az egységes magyar könyvtárügynek megfelelő könyvtári nagyüzemet, a központi feldolgozást, a központi nyomtatványellátást, az irodaberen-dezési tárgyakról való gondoskodást és a felszerelésnek, idővel a bútoroknak a korszerűsítését is. A kisüzem ésszerűtlen voltát a könyvtárak világában még nem ismerhették fel itt-hon. Megértetéséhez és népszerűsítéséhez propagandára volt szükség, hiszen éppen a könyvtáraink számára megindított nagyszabású szerzeményező munka során találkozhattunk a könyvtári világban lépten-nyomon az eltemetettnek hitt

szatócsszellemmel. A megbízottak hivatalos lapja, a *Tanácsköztársaság Könyvtárügye* júliusi számának A könyvtári kisüzem és nagyüzem című vezércikke ezekben a kérdésekben adott — a jelennek és jövőnek szánt — helyes útmutatást.

A KÖNYVELLÁTÁS BIZTOSÍTÁSA

A nagyüzemi gondolatot jól megértette a Szellemi Termékek Országos Tanácsa, amikor velük egyetértésben javasoltuk a nyomdai termékek kötelező beszolgáltatását, könyvtári megőrzését, bibliográfiai és statisztikai feldolgozását biztosító rendelet kiadását (lásd a *Függelékben*). Ez a rendelet sok tekintetben úttörő jellegű; egyes paragrafusai máig meg nem haladott intézkedéseket tartalmaznak. Azonkívül, hogy újra rendezte a kötelezpéldányok beszolgáltatásának rendjét — négy példányra emelve a nemzeti könyvtárnak beszolgáltatandó példányok számát —, három feladatot oldott meg:

1. A megoldott első feladat: biztosítani, hogy a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára és a könyvtári megbízottak hivatala (mely időközben Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetté alakult át) valóban birtokába jussanak, illetőleg tudomást szerezzenek a kurrens magyar könyvészet teljessége érdekében minden nyomtatott és gépi sokszorosítás útján létrejött szellemi termékről, még a készülés állapotában. Az ellenőrzést a 6. § a következőképp írta elő:

„A beszolgáltatás ellenőrzése céljából a Szellemi Termékek Tanácsának kiadói termelő osztálya kéthetenként közli a Bibliográfiai Intézettel ama művek jegyzékét, amelyeket nyomtatás végett átadott a nyomdai termelő osztálynak. Egyben közli az ország területén működő nyomdai üzemek jegyzékét, s havonként az ezekben bekövetkezett változásokat.”

2. A megoldott második és harmadik feladat: a) a könyvtárak számára szükséges *példányszámok* biztosítása és b) a könyvvvel egyidejűleg készülő, a könyvtárak számára *kikül-*

rendő katalóguscédulák elkészítése. Ezt a 8. § tette lehetővé a következő szövegezésben:

„A nyomdai termékek könyvtárak számára szükséges példányszámának megállapítása végett a nyomdatermek kinyomatása előtti utolsó kefelevonatot el kell küldeni az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézethez. Ez az intézet elkészíti a nyomdai terméknek a könyvvel egyidejűleg készülő katalóguscédulájának kéziratát, megállapítja a terjesztendő példányszámon felül a könyvtárak szükségletét fedező példányszámot, valamint a kiállításban esetleg szükséges változtatásokat és a könyvtári kötést; egyben ilyen irányú megrendeléseket tesz. A nyomdai termékek kiadói imprimálása csak az Országos Könyvtárügyi Intézet ez irányú intézkedésének közlése után történhetik. A közkönyvtárak részére készült nyomdai termékeket az érdekelt kiadói üzemek utasítás híján a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepére tartoznak szállítani.”

A rendelet megszünteti — már ami a magyar könyvek feldolgozását illeti — a könyvtári kisüzemet, de végrehajtása magával hozta volna azt, hogy könyvtárosaink beleszóljanak a könyvek technikai kiállításába. A példányszám megállapítása pedig lehetővé tette volna a Szellemi Termékek Országos Tanácsa kiadói főosztályával való szoros együttműködés révén a kiadványok tartalmi részének, a kiadás irányának megbeszélését is. Végrehajtása új szakaszát jelentette volna közművelődési könyvtáraink könyvellátásának.

IX. A BUDAPESTI KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRHÁLÓZAT

„Terveink szerint minden kerületben több 15—20 000 kötetes, általános — szép-irodalmi és ismeretterjesztő — könyvtárt fogunk felállítani. Nagy-Budapesten körülbelül 30—40-et...”

(Dienes László nyilatkozatából.
Vörös Újság. 1919. május 29.)

Nagy-Budapest még nem volt, de nekünk mégis nagy-budapesti szinten kellett gondolkodnunk, ha az ország legnagyobb ipari városában élő munkásokat könyvtárakkal akartuk ellátni. Két könyvtári láncolatról tervezgettünk: az egyik a Városi Nyilvános Könyvtár által már a háború előtt megindított fiókkönyvtári hálózat továbbépítése kerületi könyvtárakkal a centrumokban, a másik a gyári munkáskönyvtárak rendszere, ugyanolyan általános jellegű közművelődési anyaggal, mint a fiókkönyvtáraké. Azzal a különbséggel, hogy a gyári könyvtárak, saját lábukra állítva, azokkal a szakkönyvekkel is ellátják magukat, amelyekre a termelésben érdekelt munkásoknak szükségük van. Elgondolásunk szerint a két hálózatnak szorosan együtt kellett működnie. A kerületi könyvtárak gondozói lettek volna a területükhöz tartozó gyári munkáskönyvtáraknak.

Dienes Lászlót a proletárhatalom győzelmének napján a háromtagú városházi direktórium egyik tagjává nevezték ki, s ez a fővárosi könyvtárügy számára több szempontból előnyt jelentett. A direktórium, Dienes indítványára, március 28-án elrendeli, hogy a Fővárosi Nyilvános Könyvtár — mint az régebben tervbe vétetett — a budapesti könyvtárügy nagynevű szervezőjének emlékére *Szabó Ervin Könyvtárnak neveztessék el.*¹⁰⁶ Ugyancsak Dienes kezdeményezésére adta ki a városházi művelődési osztály a Szabó Ervin Könyvtár kebelében kiépítendő közművelődési könyvtárhálózatról szóló

56 813/1919—XIV. sz. rendeletet. Ezt dr. Sidó Zoltán tanácsjegyző, a *Huszedik Század* ismert munkatársa, a közművelődési osztály vezetője írta alá, s így ad programot:

„Budapest könyvtárügyét teljesen a proletárművelődés szolgálatába akarjuk állítani. Be kell hálózni az egész várost közművelődési könyvtárakkal és szakkönyvtárakkal, úgy, hogy a város dolgozó népe mindenütt ráakadjon a tanulás centrumaira.

Felhívjuk a Szabó Ervin Könyvtárt, hogy a Könyvtár nagy újjászervezőjének munkáját továbbépítve haladéktalanul kezdje meg a budapesti fiókkönyvtár hálózat kiépítését, gyári munkáskönyvtárak és mozgó könyvtárak szervezését. Tegyen sürgős előterjesztést azon épületek lefoglalására vonatkozólag, amelyeket a Központi Lakásbiztosság útján lefoglaltatni kérünk kell, és tegyen javaslatot mindazon eszközök biztosítására nézve, amelyek útján a közművelődési könyvtárak sürgősen berendezhetők és kellő személyzettel elláthatók lesznek...”¹⁰⁷

A tanács hatalom első heteiben — addig, míg a március 30-án kinevezett könyvtárügyi megbízottak (a Szabó Ervin Könyvtár tisztviselői) meg nem szervezték önálló hivatalukat (az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetet), a Szabó Ervin Könyvtár volt a központja az egész könyvtárügyet érintő tevékenységnek.¹⁰⁸ A főváros közönsége ezt a könyvtárat jól ismerte. Az imperialista háború alatt itt szervezték meg a hadba vonult nép számára gyűjtött anyagból a hadikórházak, katonaszállások könyvtárait. 1916-ig 1283 hadikórházba 1 203 000 (szakszerűen kiválasztott) kötet ment ki, az álló front könyvtáraiba 1916 februárjától 1917. év végéig 1 594 000 kötet.

A tanács hatalom intézkedései következtében az első hetekben ide jelentették be a köztulajdonba vett egyesületek helyiségeiben, palotákban, továbbá szakegyleti és más célokra rekvirált helyiségekben talált könyvgyűjteményeket, egy április 2-i rendelet nyomán a vidéki munkás- és katonatanácsok

is ide jelentették be intézkedéseiket, ha a járási, megyei székhelyen vagy kisközségben működő, meg nem felelő elhelyezésű könyvtár részére új helyiséget foglaltak le, vagy a felszabadult helyiségekben, palotákban elhagyva talált könyvjúteményeket vettek őrizetbe.

A megbízottak hivatalának megszervezése után a Szabó Ervin Könyvtár központja már csak mint a nagy-budapesti könyvtárügy centruma látta el feladatát, csak a gyári munkáskönyvtárak osztálya szerveződött külön a megbízottak közvetlen irányítása alatt. A Szabó Ervin Könyvtár vezetője a tanács hatalom hónapjaiban Szabó Ervin régi barátja és munkatársa, Braun Róbert, a neves szociológus lett.

A Szabó Ervin Könyvtárnak a forradalom kitörésekor öt fiókkönyvtára volt. 1917-ben az összes fiókok 297 484 kötet forgalmat értek el. Első számú fiókja a Királyi Pál utcában önálló ifjúsági könyvtárként működött, s hogy az iskolai könyvtárakkal való együttműködés számára tapasztalatokat szerezzen, két iskolában kölcsönző állomást tartott fenn.

Hogy milyen mértékben keltette fel a könyvtár az olvasás igényét, arra nézve érdekes a 2. számú fiók története. Ezt a fiókkönyvtárat a Deák Ferenc szabadkőműves páholy alapította. Annak ellenére, hogy megfelelően nagy anyagi eszközökkel nem rendelkezett, ragaszkodott ahhoz, hogy önálló épület hirdesse alkotását. Szabó Ervin és munkatársa, Madzsar József arra szerették volna rábírni a páholy embereit, hogy a főváros hozzájárulásával tágasabb, nagyobb épület építésébe egyezzenek bele. Ezt a javaslatot azonban a páholy elutasította, s így történt, hogy megnyerve a főváros közgyűlésének befolyásos embereit, 1912. november 6-án a közgyűlés hozzájárult az Almássy téri könyvtárpavilon felépítéséhez. 1913. december 27-én a kis könyvtárház meg is nyílt, de az olvasók úgy megrohanták, hogy a kölcsönzés számára hamarosan a tér egy bérházában kellett helyiséget bérelni.

A könyvtár vezetői jól ítélték meg a helyzetet: egy túlnépesedett kerület szerény eszközökkel rendelkező könyvtára nem birkózhat meg a feladatokkal. Jó alkalom volt ez azon-

ban a könyvtár lendületes fejlődését ferde szemmel nézők számára, akik „kudarcról” beszéltek, pedig ebben a jövőnek szóló biztatást kellett volna látniuk.

A fiókhálózat fejlesztésének előkészítéséhez a Közoktatásügyi Népbiztosság — a könyvtárügyi megbízottak javaslatára — a Szabó Ervin Könyvtár részére egy április 18-án kelt átiratban 24 helyiség kiutalását kérte a lakásbiztosságtól.¹⁰⁹ A kidolgozott tervek szerint a megszervezendő könyvtárak leginkább a proletár-lakta kerületekbe kerültek volna, azonban ezekben a kerületekben igen kevés lefoglalásra, átalakításra érdemes nagyobb befogadóképességű épület akadt. A javaslatokat a lakásbiztossággal való tárgyalások során minduntalan át kellett dolgozni. A város belterülete sem volt elhanyagolható, hiszen Buda egész területén, a hűvösvölgyi diáktelep könyvtárán kívül, egyetlenegy fiókja sem volt a Szabó Ervin Könyvtárnak. Kávéházakat készséggel ajánlott fel a lakásbiztosság, ezek a helyiségek azonban nagy átalakítást igényeltek: egy-két esetben ezek is (Krisztina körút 1. sz. és a Bodó kávéház a József körút és Baross utca sarkán) elfogadhatók voltak. Természetesen a megvalósulás előterébe nagyobb átépítést nem igénylő könyvtárak szervezése, vagy a már korábban előkészített tervek kerültek: az újpesti fiók, amelynek céljaira a szabadkőműves páholy épületét ajánlotta fel a lakásbiztosság, a kispesti fiók, a lefoglalt volt kaszinó helyiségében, az erzsébetfalvi fiók, melynek helyiségül a Corso és a Városi kávéház jelöltetett ki szükségmegoldásként úgy, hogy az egyikben a kölcsönző és az olvasóterem, a másikban ifjúsági olvasó lett volna.

A korábbi előkészítés révén gyors megvalósítást ígért a volt Budai Könyvtáregyesület (II. Corvin tér) könyvtárának teljes modernizálása új könyvanyaggal és bútorokkal; az V. kerületi Népház könyvtárral való felszerelése; a volt Erzsébet Népakadémia könyvtárának átvétele és megújítása; egy nyári olvasóterem létesítése a VII. kerületben, a legnépesebbek egyikében — a lipótvárosi kaszinó nyári helyiségeiben —; végül fiókkönyvtár létesítése a kőbányai kaszinó kiszemelt

DR. BRAUN RÓBERT (1879—1936)

szociológus, a Tanácsköztársaság alatt a Fővárosi Szabó Ervin
Könyvtár vezetője

helyiségeiben. Ez utóbbi átalakításának tervét Scheiber Miklós műépítész már elkészítette.

Terven kívül kezdődött meg a tanács hatalom első heteiben a Vörös Őrség főparancsnoki épületében (Habsburg József palotájában) egy könyvtár felállítása, mely egyben központja lett 14 vörösőr-kerület mozgókönyvtárának. A könyveket a Szabó Ervin Könyvtártól kapták. A főparancsnokság az őrség körében végzendő népművelő munkára: könyvsorozatok kiadására, tudományterjesztő előadások tartására is felkészült.

Ne vessünk a nevetőkön — az ellenforradalom kritikusain —, akik ádáz gúnnyal állapították meg, hogy a központosítás elvén csorba esett, mert íme — munkásszervezetek kérésére — a megbízottak két esetben hozzájárultak a tervezett két könyvtárhálózaton kívül könyvtárak létesítéséhez. Az egyik, a Fodrások Szakegylete, belvárosi helyiséghez jutván, azt kérte, hogy könyvtáruk — egy polgári kör könyvtárának anyagával — megmaradhasson saját kezelésében. A másik terven kívüli könyvtáralakulás a kommunista párt IX. kerületi pártszervezetéé volt a Bakáts téren. Ez a szervezet vilámgyorsan teremtett otthont és könyvtárat, s a könyvtárról 17 lapon, összesen 670 műről számot adó ügyes összeállítású nyomtatott katalógust is kiadott. A IX. kerületnek ez lett első és sokáig egyetlen közművelődési könyvtára.

Ezek az önálló könyvtárakciók — ha nem is erősítették — nem térítették el a teljes határozottsággal kijelölt irányvonalat: kielégíteni elsősorban a nagyüzemi munkásság művelődési igényeit a kiépítendő gyári munkáskönyvtárak rendszerével. Segített nekünk ebben a munkában a Szakszervezeti Tanács is. A *Szakszervezeti Értesítő* 1919. június 7-i számában Szakasits Árpád programunk teljes vállalásával írta: „... valamennyi szakszervezeti könyvtár oldódjék föl egyetlen hatalmas könyvtárszervezetté, amely azután kerületenként állítana föl egy vagy több fiókkönyvtárat... A szakszervezetek megtarthatnák könyvtáraiknak szakirodalommal foglalkozó részét...”

Az együttműködés részleteinek megállapítására a kerületi fiókhálózat fokozatos kiépítésekor került volna sor.

Ha a Városi Nyilvános Könyvtár Szabó Ervin és Madzsar József idejében hét év alatt öt fiókkönyvtárat hozott létre, vakmerőnek tűnhetik a budapesti hálózat imént vázolt kiépítésének terve és végrehajtásának rövid határideje. A lehetőségek azonban korlátlanoknak látszottak, mert a kormányzat minden elképzelhető módon támogatta ezt a törekvést; a felkeltett igények pedig követeltek. Az óvatosan előrelépni akaráss bizalmatlanságot váltott volna ki. A tanács hatalom első heteiben még nem becsülhettük fel: milyen nagyfokú könyvhiány fog fellépni, s azokat a nehézségeket sem, amelyek a papírellátás és felszerelés beszerzésénél később jelentkeztek.

Éppen ezért kell jelentősnek tartanunk azt az eredményt, hogy három hónap alatt két budapesti fiókkönyvtáratadtunk át rendeltetésének. Az egyik, a Szabó Ervin Könyvtár 6. számú fiókja, a Corvin téri Budai Vigadó épületében volt. Előkészületei június 24-én fejeződtek be. A könyvtárba belépő nem ismerte rá a hajdani áporodott levegőjű, kopott bútortatú budai kaszinó elnyűtt könyvtárára. Az új könyvtár kedves bútoraiival, sokszínű köteteivel a Szabó Ervin Könyvtár fiókjainak derűs hangulatát, frissességét árasztotta. A megnyitás napja, sőt órája véletlenül egybeesett a Népbiztosok Háza ellen dunai monitorokról intézett ellenforradalmi támadásnak az idejével. A könyvtár megnyitását azonban épp ezért nem akartuk elhalasztani.

A megnyitásról *A Tanácsköztársaság Könyvtárügyének* 4. (utolsó) száma így emlékezett meg:

„Június 24-én, ugyanabban az órában, mikor a budapesti ellenforradalom kirobbant, mi a tudásnak és közművelődésnek új kapuját nyitottuk meg a reakció fészkében, Budán.

A budai könyvtár nagy jelentőségét hangsúlyozandó, bizonyos ünnepélyességgel készülödtünk a megnyitásra. Úgy akartuk, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság, a könyvtárügyi megbízottak, a Központi Munkás- és Ka-

tonatanács Elnöksége, a Szabó Ervin Könyvtár vezetősége és a II. kerületi munkás- és katonatanács együttesen adják át a könyvtárt a budai proletároknak. Nem egészen úgy volt; *Lukács György* népbiztost, *Ágoston Péter* elnököt, *Dienes László* könyvtárügyi politikai megbízottat és *Ertler Antalt*, a II. kerületi munkás- és katonatanács titkárát gépfegyvertűzzel állították meg a fehér monitorok, amint a Központi Munkás- és Katonatanács üléséről az Erzsébet-hídon át a Corvin téri könyvtárba igyekeztek.

Gépfegyverek ropogtak, amikor *Kőhalmi Béla* elvtárs, a könyvtárügyek helyettes megbízottja a könyvtárt a dolgozóknak átadta és ágyú dörgött, mikor a II. kerületi munkástanács megbízottja átvette a proletariátus nevében. *Braun Róbert*, a Szabó Ervin Könyvtár vezetője, fegyverzajban tett ígéretet, hogy a könyvtár az egész szervezet nagy alapítója, Szabó Ervin szellemében fogja a közművelődés ügyét szolgálni.

Sokan jöttek el. És ha akadtak olyanok is, akik az első puskaszóra megfutamodtak, még mindig elegenden maradtak, akik az ígéretet felfogták. Melegen köszöntötte az egybegyűlt közönség a könyvtár átszervezőjét, *Szauder Erzsébet* elvtársnőt, aki a patriarkális elavult Budai Könyvtáregyesületnek könyvtárából pár hét alatt modern nyilvános könyvtárat szervezett.”

A Szabó Ervin Könyvtár 7. számú (Vág utcai) angyalföldi fiókkönyvtára a proletáruralom utolsó napjaiban készült el; a megnyitást augusztus 7-re terveztük. A vereség árnyéka már ráesett az ünnepi megnyitás előkészületeire. Az új fiók a főváros által kezelt alapítványi pénzből, az V. kerületi jótekonysági egyesület támogatásával még Bárczy polgármestersége alatt épült népházban létesült. Helyiségei az előadóteremmel is ellátott épületben csaknem egy egész emeletet foglaltak el. Berendezése korszerűen újjáépült, könyvanyaga teljesen felfrissült. Első vezetője Tima-Horváth Margit lett. A könyvtárat végül is nem mi adtuk át a munkásságnak.

Augusztus 2-án a román hadsereg bevonult a fővárosba, ideiglenes kormány alakult, visszatért a városháza régi vezetősége, s a megbízottak és hű munkatársaik — Braun Róbert, a Szabó Ervin Könyvtár vezetője és mások — ellen fegyelmi vizsgálatot indítottak, vagy elbocsátó ítéletet hoztak. A könyvtárat Kremmer Dezső, a kiszemelt új igazgató, a fehérek bizalmasa nyitotta meg, de mégis csak az angyalföldi proletároké lett, és ezen a fehér diktatúra sem mert változtatni. Hogy olyan formáját adják a dolognak, mintha itt nem a tanács hatalom egy kis alkotását vinnék tovább, forma szerint az újjászületett jótékonyági egyesületnek adták át, valójában mind a mai napig a Szabó Ervin Könyvtár gondozza.

IFJÚMUNKÁSOK KÖNYVTÁRAI. DIÁKOLVASÓK

Az ifjúmunkások szociális helyzete és oktatása a Tanácsköztársaság alatt gyökeresen megváltozott. Az április 24-i (16. K. N. sz.) rendelet szabályozta munkaviszonyukat, életkörülményeiket. Előírta, hogy a tanoncokat házimunkára nem használhatják fel, ellenük testi fenytést nem alkalmazhatnak, tőlük senki tandíjat nem szedhet. Megszűnt az „inasok” esti és vasárnapi „elméleti” oktatása. A tanonciskolák esti és vasárnapi foglalkozását nappalra tették át, megtartva azok tanmenetét, de „megváltoztatva azok szellemét”.¹¹⁰ A meglevő felekezeti tanoncotthonokat a Forradalmi Kormányzótanács március 29-i FKt. XXIV. sz. rendeletével vette állami kezelésbe; ezek anyagi körülményeit a Lékai János által vezetett ifjúmunkás ügyosztály jelentősen megjavította és a könyvtári megbízottak hivatalával egyetértően friss könyvanyaggal látta el. Megkezdte az osztály az egész ország területén a kisiparban és gyáriparban foglalkoztatott ifjúmunkások összeírását, hogy megfelelő számú új tanoncotthont létesítsenek. A megnyílt új tanoncotthonokban az ellátás semmiben sem különbözött az egyetemi hallgatók otthonainak ellátásától.¹¹¹

A főiskolai reformokat irányító kormánybiztosság a népbiztosság diákszociális ügyosztályával egyetértésben karonként külön *diákotthonokat* kapott. 1500 egyetemi hallgató lakásáról, 4000 diák étkeztetéséről, a nőhallgatók külön otthonáról kellett gondoskodni. A rászorulókat havi 300 korona ösztöndíjat kaptak. A március 28-i rendelet szerint a diákszociális osztály (vezetője a Galilei-köri antimilitarista tevékenységről ismert Haász Árpád) vette át a Mária kongregáció, a Collegium Marianum, a Szent Imre kollégium, a piarista rendház, a bírói és ügyvédi internátus, a cisztercita rendház diákotthonait, de átvette diákolvasó céljára a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy Podmaniczky utcai palotáját is. Ezeket az otthonokat a kijelölt tankönyvekkel és kötelező olvasmányanyaggal ellátni a könyvtári megbízottakra hárult, ami a tankönyvínség idején nem jelentett könnyű feladatot. A piarista rendházban a tanítóképzősök és orvostanhallgatók, a Szent Imre kollégiumban a műszaki egyetemi hallgatók tankönyvtárait rendeztük be. A nagypáholy házában megnyitandó orvostanhallgatói olvasóteremben az állványok s a teljes felszerelés már június végén készen állott, a könyvek nagyobb részét azonban csak július 27-én kaptuk meg.

Május 17-én hívta fel a közoktatásügyi népbiztos levele a megbízottak figyelmét arra, hogy a diákotthonok és tanulószobák marxista szellemű társadalomtudományi irodalommal való felszerelésére is törekedjenek.

VAKOK KÖNYVTÁRA

Két ok tette szükségessé, hogy a megbízottak foglalkozzanak a vakok könyvtárának ügyével. Az egyik, a fájdalmas ok, hogy a régi országhatárok között az 1912. évi statisztika 18 000 vakot tartott nyilván, s hogy a vakok száma a háború alatt jelentősen megnőtt. A becslés szerinti adat, hogy számuk Budapesten a háború végére 800-ra növekedett, igen alacsonynak tekinthető. A másik ok az volt, hogy a vakok

könyvtári ellátásával foglalkozó négy intézmény (a Vakok Országos Szövetsége — a volt Vakokat Gyámolító Országos Egyesület —, a Vakok Országos Nevelőintézete, a Wechselmann-féle Vakok Nevelőintézete és a Hadi Vakok Intézete) között viták merültek fel.

A megbízottak július elején megbeszélésre hívták egybe az érdekelt intézeteket azzal a céllal, hogy ezen a területen is érvényesítsék a gazdaságosság és jobb kihasználás elvét. Ha könyvtáraik egyesítése elháríthatatlan okokból nem lehetséges, jöjjön létre közöttük kooperáció. Négy kérdésben kellett megegyezésre jutni: melyik intézeti könyvtár legyen a központi könyvtár, hol legyenek ifjúsági könyvtárak, mit kell a meglevő anyagból kiselejtezni, végül: miképp használhatók ki a meglevő Braille-nyomdák, illetve hol készüljenek a pontírású könyvek?

Az egyesítés kérdésében létrejött az egyezés: a Vakok Központi Könyvtára a Vakok Országos Szövetségének könyvtára legyen; e könyvtár jöjjön létre az eddigi három könyvtár olyan anyagának egyesítéséből, mely az ifjúság nevelésén és elemi tudományos képzésén kívül leginkább a felnőtt vakok szükségleteit elégíti ki. Az intézetek tartsák meg és fejlesszék ifjúsági könyvvállományukat, és anyagukat időnként cseréljék a központi könyvtárral.

A selejtezést és a könyvek készítésének a kijelölését az értekezleten résztvevők egy kivétellel kíváncsúnak tartották, mondván: „ma azért kell selejtezni, mert ez a múltban nem történt meg. A vakokat a látók könyvtáraival egyező könyvekkel lássuk el, hogy a vakok is beleolvadjanak a kultúrtársadalomba”.

A könyvek előállítása kérdésében úgy döntött az értekezlet, hogy a létező két nyomda egyesítéséig a Vakok Országos Szövetsége gondoskodik azokról a jobb kihasználásáról.

A központi könyvtár az értekezlet kívánsága szerint kerüljön a megbízottak irányítása alá. A részletes jegyzőkönyvet a Tanácsköztársaság Könyvtárügye júliusi száma közölte, ugyanitt jelent meg július 25-én a Vakok Központi Könyv-

tárára vonatkozó rendelet is, mely kimondta a vakok összes pontírásu könyvtárainak a köztulajdonba vételét azért, hogy ezek egységesen kezeltessenek és jobban kihasználhatók legyenek. A rendelet arról is intézkedett, hogy az intézetek könyvtáraiban levő ama pontírásu könyvanyag, amely nem szolgálja az ifjúság nevelését, továbbá azok a duplumok, amelyeket a felnőttek is szívesen olvasnak, adassanak át a Vakok Országos Szövetségében létesítendő Vakok Központi Könyvtárának, viszont a központi könyvtárban levő ifjúsági könyvek helyeztessenek el az intézetek könyvtáraiban. Végül elrendelték az összes pontírásos könyvek központi katalogizálását azzal, hogy e központi jegyzék együtt kezelendő a központi könyvtár katalógusával. Elrendelték a pontírásos könyvek tartalom és kivitel szempontjából való átvizsgálását is.

X. „NE LEGYEN GYÁR KÖNYVTÁR NÉLKÜL!”

„Dolgozni föl, mind lankadatlan,
Amíg az élet fénye ég!
Hirdessük: itt nem boldogul más,
Csak aki alkot, aki munkás!”

(*Juhász Gyula: A Munkásotthon
homlokára.*)

1917 januárjában — ez már a harmadik háborús éve volt az országnak — Szabó Ervin cikket írt a magyar gyáriparosok folyóiratába, a *Magyar Gyáriparba* Munkásképzés és munkáltatóérdek címmel. Hogy nagyobb nyilvánosságot biztosítson mondanivalóinak, cikkét a magyar nagytőke német nyelvű napilapjában, a *Pester Lloyd*ban is közzétette. A szocializmus teoretikusa ebben a cikkében a háború szolgátságában elviselhetetlen túlmunkába hajszolt nagyüzemi munkáság köréből szerzett tapasztalatok és külföldi példák alapján azt magyarázza meg az ipar politikusainak, de a művelődés politikusainak is, hogy a munkások agyonfáradása és ezzel együttjáró szellemi elnyomorodása a nemzet erőinek a tékozlása. Egy amerikai üzemmérnök vizsgálódásait ismerteti, aki egy munkáját „az emberiség legnagyobb és leghasznaltalanabb pazarlása kiirtásának” szenteli; kidolgozta a kifáradás tanulmányozásának módszereit, és megkereste a módját annak, hogy a munkakedv és a megfelelő munkahely és környezet, az alkalmas pihenők, a munkaidő megrövidítése, a munkaközi szünetek, a munkát javító „jóléti berendezések” miként könnyítik meg a nehéz munkát. E vizsgálódások eredményeinek gyakorlatba való átvitele munkáltatói érdek is lenne.

Szabó Ervin a „jóléti berendezések” címén javasolt módszereknél elhagyja a nagyobb munkateljesítések feltételeinek vizsgálatáról szóló amerikai fejtegetések fonalát, mert elju-

tott oda, ahová cikkével eljutni akart. Amikor idézi a mérnök szavait arról, hogy amerikai nagyüzemekben az otthoni olvasásra szolgáló ládák értékes olvasmányokhoz juttatják az üzem munkásait, felvet egy addig elhanyagolt kérdést: gondoskodtak-e nálunk valaha is arról, hogy a városszéleken elhelyezkedő nagy gyárainkba messziről, a környék falvaiból bejáró, a saját szakszervezeti könyvtáraitól is messze eső üzemekben dolgozó munkásság kézhez kaphassa azt a szellemi táplálékot, amire szüksége van? Ez a szükséglet akkor is fennállana, ha a főváros már kiépítette volna községi nyilvános könyvtárainak hálózatát, mely táplálója lehetne az üzemi könyvtárak hálózatának. De mivel a nyilvános könyvtárügy még csírájában is alig van meg, ezért az ország értékes termelő rétegének kettős elhanyagoltsága áll fenn.

Az amerikai mérnök megállapítja, hogy „az otthoni olvasmánynak igen nagy a szerepe a felüdülésben”, de vannak egyéb eredményei is. Az olvasás fokozza az ember szellemi fejlődését; feltalálásra is ösztönöz. Technikai folyóiratok olvasása üzemet javító gondolatokhoz juttatja a munkásokat. Idézi az olvasmányládákkal szerzett tapasztalatok egyikét: „Valahányszor a javaslatok ládáját (*suggestion box*, a nagy amerikai és német gyárak rendes berendezése) az otthoni olvasmányok ládáját követő időben hordozták körül, mindig megállapíthattuk a javaslatok hirtelen szaporodását.”

Az olvasmányláda a nagyüzemi munkásság könyvvél való ellátásának természetesen csak utolsó láncszeme; feltételezi egy gondozó szervezet, tehát vagy a nagyüzem központi munkáskönyvtárának létezését, vagy az összeműködést a helybeli nyilvános könyvtárral, ennek vándorkönyvtárszervezetével. Gilbreth nyomán elmondja Szabó Ervin, hogyan állította össze egy tipikus New England-i üzem előmunkásainak értekezlete a beszerzendő könyvek jegyzékét, hogyan gondoskodott a városi könyvtár az üzemi könyvtár berendezéséről, hogyan járul hozzá ez a kis könyvtár ahhoz, hogy a munkások szorgalmasabban keressék fel az esti iskolákat és tanfolyamokat.

Szabó Ervinnek alig lehettek illúziói atekintetben, hogy az általa ismertetett fejtegetések viharos érdeklődést fognak felkelteni a háborús profittól megrészegült nagyiparosok körében. Még akkor se, ha ezek a nézetek egy olyan szerzőtől erednek is, aki a nagytőke embere, aki a munka technikai ésszerűsítésének útján, a termelékenységnak és a gazdaságosságnak, de végeredményben a profitnak a lehetségesig való fokozása érdekében emel szót. Kétségtelen, hogy ilyen illúziói nem voltak, de látta azt, hogy a Magyarországon az első világháború alatt megszerveződött hatalmas ipari koncentráció, mely „jórészt híjával volt a szellemi és erkölcsi előfeltételeknek”, napirendre kell hogy tűzze nemcsak a közoktatásügy, de a művelődéspolitikai új feladatait is. A modern ipar fokozódó szükségletét betanított, illetve betanítható munkaerők iránt kielégíteni, ipari munkások tízezreit képessé tenni arra, hogy néhány hónap alatt új szakmát tanuljanak meg, „betanuljanak”, nem lehet másként, mint könyvek és tanfolyamok állandó és szabad művelő munkája által. Szabó Ervin tudta, hogy a nagyipari fejlődésnek ez az igénye a szocialista ipar egészséges fejlődésének is az alapja lesz. Célja csak az volt: újra felvetni a város peremén élő nagyüzemi munkásság szellemi ellátatlanságának a kérdését, és új érvekkel felszínre hozni a nyilvános könyvtárügy problémáit: „... a nyilvános könyvtárügy — végzi cikkét — ... nélkülözhetetlen szerv a nagyipari nevelés rendszerében. Alig szorul bizonyításra, hogy ennek a szervnek minálunk — és különösen Budapesten — csak rendkívül gyöngé csírái vannak még meg. A nagyipar részéről eddigelé semmiféle támogatásban nem részesült.”

Végül is kiderült, mi szolgáltatott közvetlen okot a cikk megírására: „E napokban történt először — írja —, hogy az egyik legnagyobb budapesti gyár (a Kőbányai Polgári Serfőző Részvénytársaság), a Városi Könyvtárt adományban részesítette. Nyilván tudomására jutott, hogy a könyvtár egyik fiókja a gyár területében a kikölcsonzott kötetek számát egy év alatt 26 000-ről 44 000-re emelte; azonban — angol—né-

met viszonyszámok szerint — legalább kétannyi kötetet kellett volna kiadnia.”

A cikkben a X. kerületi Százados úti 3. számú fiókkönyvtárról történt említés, amelyet Szabó Ervin elsőként vitt ki a világháború kezdetének évében a város peremére. A ceglédi vasútvonal mentén húzódó Pongrácz út a város keleti szélén feküdt. Ezen a környéken épültek a Százados úti kislakástelep földszintes és egyemeletes házai, itt a Városi Kenyérgyár, az Oeti-féle vasöntöde, a Magyar Ruggyantagyár, a Walla-féle cementgyár, s nem messze a MÁV északi főműhely munkásai számára épült munkás-lakótelep és a rosszhírű Augusztatelep. A Százados úti lakótelep földszintes, egyemeletes házacskaí között fiatal művészek elhelyezésére épült műtermes ház is állt. Az egyik ilyen földszintes házacskában, szűkösen, de takarosan helyezkedett el a fiókkönyvtár, mely működése első (csonka) évében 1264 olvasónak 26 000 kötetet, a második évben már 1800 olvasónak 44 000 kötetet kölcsönzött ki. S ez a szép eredmény még mindig nem elégítette ki Szabó Ervint, pedig a könyvtár nemcsak a felnőtteket hódította meg a rendszeres olvasásnak, hanem a gyermekeket is. Látogatottsága alapján a könyvtár nemcsak a munkáskönyvtár, hanem az ifjúsági könyvtár feladatát is betöltötte.

A gyári — vagy általában üzemi — könyvtárak létrehozása valóban nem új gondolat, de az első világháborút megelőző évtizedekben csak azokban az országokban foglalkoztak vele, ahol az ipari koncentráció rendkívüli méreteket ért el. Szabó Ervin a kérdést a háborús kapitalizmus viszonyai, e viszonyok teremtetten korlátok között vetette fel, a háborút követő „rekonstrukció” — az újjáépítés — művelődéspolitikai figyelmeztetőjéül, de szót emelt annak érdekében: hogyan lehetne véget vetni a munkásosztály szellemi elnyomorodásának, szűk szellemi kosztón való tartásának, hogyan lehetne fogékonyabbá tenni a termelés problémái iránt, hogy a termelés úrává lehessen.

Budapest, az ország legnagyobb ipari városának nagyüzemi munkássága csak részben lakott a városszéleken, több-

ségük a környékbeli városokból és a falvakból járt be a gyárakba. Nézzük meg, milyen volt a peremvárosok „könyvtári ellátottsága”? A szakszervezetek legnagyobb része rendelkezett többé-kevésbé jól gondozott könyvtárral, de ezek jobbra a belső kerületekben találtak otthonra, gyakorlatilag tehát nem tudták olvasnivalóval ellátni tagjaikat. Ezt a feladatot a községi nyilvános könyvtáraknak kellett volna vállalniuk. A peremvárosokban és falvakban azonban községi könyvtár nem létezett, államilag támogatott, népiskolákban, polgári iskolákban elhelyezett kisebb könyvtár sem mindeütt. Újpest kerekaszában 55 000 lakosának a katolikus leányegylet és egy polgári iskola összesen 923 kötetével kellett beérnie; a kölcsönzők száma 536, a kikölcsönzött kötetek száma 2389. Erzsébetfalva közel 31 000 főnyi lakosának egy iskolai könyvtár és egy iparoskör összesen 596 kötet könyve állt rendelkezésére, a kölcsönzők száma 722, a kikölcsönzött kötetek száma 1478. A 30 000 lakosú Kispesten az állami munkás lakótelep társaskörének, valamint az iparos tanuló otthonnak is volt egy kicsi könyvtára, s községi könyvtár is működött a községházán, de e három kis könyvtár forgalmi adataiból csak az iparos tanuló otthon könyvtáráé ismeretes: 579 kötet, 328 olvasó és 4817 kikölcsönzött kötet. Mindezek az adatok 1912—1913-ból valók.

A munkáslakta többi peremváros: Rákospalota, Budafok, Albertfalva, Pestújhely, Csepel könyvtári adatai meg se találhatók a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Országos Tanácsának az 1912—1913. évről összeállított könyvtári statisztikájában.¹¹²

Az örökbe kapott feladatok egyik legsürgetőbbje 1919-ben a társadalom új vezető osztályának könyvvel való ellátása volt. Az nyilvánvalónak látszott, hogy a kerületenként tervezett könyvtárak sem fogják tudni a nagyüzemi munkásság könyvigényeit kielégíteni, hiszen jó időbe telik, míg a várost behálózhatjuk fiókkönyvtárakkal. Elébe kell tehát sietnünk a munkásság tudásvágyának, nekünk kell a könyvet hozzájuk közelebb vinnünk. Az üzemi könyvtárak ügyével

való foglalkozást sok más teendő élére helyeztük. Szimbóluma is lett ez munkánknak: üzemenként is megtestesíteni a tudomány és a munkásosztály szövetségét.

Április 22-re a könyvtárügyi megbízottak értekezletre hívták egybe a kulturális ügyekkel foglalkozó nagyüzemi elvtársakat. A Vörös Újságban közzétett felhívásra szép számmal jelentek meg a gyárak és szakszervezetek küldöttei. Az értekezlet előadója Pfeifer Sándor, a munkássajtó ismert munkása, a könyvtárügyi megbízottak hivatalának üzemi könyvtári előadója volt. A hozzászólók egyértelműen szükségesnek és sürgősnek mondták ki a gyári munkáskönyvtárak létesítését. Megállapodtak a szervező munka sorrendjében: elsősorban a lakott városrészeken kívül eső nagyüzemek könyvtárainak létesítését szorgalmazzák a helyi megbízottak, másodsorban: segítsék a könyvtár létesítését ott, ahol alkalmas helyiség már rendelkezésre áll, vagy ahol egészséges kezdeményezés már eddig is mutatkozott. Szükségesnek vélték a hozzászólók a létesítendő olvasótermeknek folyóiratokkal és a legkeresettebb könyvekből, segédkönyvekből álló kézikönyvtárral való felszerelését. A könyvanyag tartalmazza az adott gyár munkásságának szükséges szakirodalmán kívül a könnyen érthető ismeretterjesztő műveket, a jó szépirodalmat és a pártirodalmat.

Hamarosan eredmények is születtek. A nagy lelkesedés néhol a tervezés túlzásaira vezetett. A 4000 dolgozót foglalkoztató Ganz-Danubius Kocsigyár által felajánlott hatalmas helyiségek olyan mérvű átalakítást igényeltek, melynek költségéből önálló könyvtárárpületet lehetett volna emelni. Az építési direktórium, az óhajnak engedve, hajlandónak mutatkozott a gyár egy szabad telkén a könyvtár felépítésére. Az üzemvezetőség egy újabb, módosított ajánlata — átalakítást nem igénylő tágas, olvasóteremként is használható termék rendelkezésre bocsátása — az építkezést feleslegessé tette. A Ganz-Danubius üzemi könyvtárának megnyitása tehát hamarosan várható volt. A berendezés elkészítését a gyár maga

vállalta, s az előadótermet vetítőkészülékkel kívánta felszerelni.

A Fegyvergyár könyvtárának szervezése is gyorsan haladt előre. A kölcsönző és az olvasóterem berendezése minden igényt kielégítő kényelmet ígért. A bútorok előállításáról, vetítőkészülékről a gyár kívánt gondoskodni. Hasonló előkészületeket tett a Telefongyár is.

A példamutató üzemek első lépései nyomán a megbízottak kérdőívvel fordultak a többi nagyüzemhez, vállalnák-e hasonló módon üzemi könyvtáraik berendezését. A szétküldött 80 kérdőívből 73 kitöltve érkezett vissza, s ezek adatai alapján kezdődött meg a könyvtárak szervezése a többi nagygyárban is.

A kérdőív arra várt feleletet: „Hány munkást foglalkoztat a gyár, volt-e eddig is üzemi könyvtára, ha nem volt, van-e a könyvtár elhelyezésére alkalmas hely a gyárban (olvasóterem, kölcsönző számára), van-e könyvtári berendezéshez alkalmas felszerelése vagy tud-e ilyet készíteni, végül van-e a könyvtár szervezésére, vezetésére alkalmas dolgozója?”

A kérdőívet két 10 000-en felüli, két 4000-en felüli, négy 3—4000, nyolc 1000—2000, tíz 500—700 közti, tíz 100-on aluli dolgozót foglalkoztató üzem válaszolta meg.

A jelentések adatai szerint 17 üzemnek addig is volt üzemi könyvtára (a legnagyobb 1620 kötetet jelentett), könyvtárnak alkalmas helyiséggel 40 üzem rendelkezett, és ezek szívesen fogadták a könyvtár berendezésének a tervét. 19 gyárban csak olvasótermet tudtak biztosítani. Készen álló berendezésről 17 üzem tett jelentést, két üzem felajánlotta, hogy maga készítteti el a berendezést, nyolc üzem csak az olvasóterem felszerelését tudta volna biztosítani, 26 könyvtár felajánlotta, hogy kész olvasótermet berendezni.

Júliusban a könyvtárügyi megbízottak az üzemi könyvtárak akciójáról a következőket jelentették:

A *Ganz-Danubius Kocsigyár* (Kőbányai út) 4200 munkás számára nagy könyvtárszobát, tágas olvasó- és előadótermet, valamint az ifjúmunkások számára külön olvasótermet

állít, a termék berendezése gyakorlatias és szép, a gyárnak eddig is volt jól vezetett műszaki könyvtára.

A Fegyver- és Gépgyár mintegy 5000 munkást foglalkoztat. Díszes, a fontos kulturális célnak külsőleg is megfelelő könyvtárat és olvasótermet épít, amelynek beosztása és berendezése mintaszerű. Az építkezés már kész, a felszerelés, amelyet teljesen a gyár maga készít, két-három héten belül szintén elkészül, úgyhogy a fegyvergyári könyvtár és a Ganz-Danubius gyár könyvtára még ebben a hónapban megnyitható lesz.

A Magyar Ruggyantagyár, amely 500 munkást foglalkoztat, most rendez be 40 m² területű könyvraktárát és mintegy 140 m² terjedelmű olvasószobáját. Ez a könyvtár egyúttal a *Hadügyi Népbiztosság II. személyautó osztálya* 1000 alkalmazottjának könyvtári igényeit is kielégítheti.

A Magyar Ruggyantagyár és a Telefongyár könyvtári problémái tanulságokkal szolgálhattak egymáshoz közelfekvő közép nagyságú üzemek könyvtári kérdéseinek megoldásánál. A 450 dolgozót foglalkoztató Telefongyárnak volt ugyan már mintegy 600 kötetet tartalmazó könyvtára, de elhelyezése nem volt megfelelő, s önálló könyvtárpavilon építésére alkalmas területtel sem rendelkezett a gyártelep. A megbízottak ezért azt javasolták, hogy a Telefongyárral szomszédos Walla cementgyár, a Gyukits és Társa kalapgyár, a Tessényi asztalosgyár, a Gróf-testvérek vegyészeti gyára és a Budapesti Egyesült Városi Villamosvasutak zuglói állomása dolgozóinak számára a villamosvasutak központi fekvésű telkén közös központi könyvtár emeltessék. Az építési direktóriumhoz intézett kérés kedvező fogadtatásra talált, a könyvtárpavilon építését hajlandónak mutatkoztak nyomban elkezdni.

Tárgyalások folytak üzemi könyvtár létesítése végett a Katonai Konzervgyárral, a Magyar Pamutiparral (Újpest) és az Ericsson gyárral is.

A Lenke úti Központi Katonai Ruharaktárnak azelőtt nem volt üzemi könyvtára. A jelentés hónapjában a könyvtárszoba berendezése már elkészült, közölték azonban, hogy

a könyvük kevés (300 kötet), viszont a könyvigénylők száma 1000.¹¹³

Július vége felé a felsoroltak közül hat üzem (a Ganz-Danubius Kocsigyár, a Fegyver- és Gépgyár, a Magyar Ruggyantagyár, a Lenke úti Központi Katonai Ruharaktár, a Katonai Konzervgyár és a Magyar Pamutipar) gyári munkáskönyvtára a közeli hetekben megnyithatónak látszott, az említett többi üzem könyvtára két hónapon belül elkészült volna.

A kezelésükhöz szükséges egységes nyomtatványok mintájául a Szabó Ervin Könyvtár fiókjaiban már évek óta használt típus szolgált. A fiókok ügykezeléséről a Városi Nyilvános Könyvtár még 1913-ban készített nyomtatvány-mintákkal felszerelt vezérfonalat, ismertetve a könyvkölcsönzésnél, leltározásnál, a könyvtár használatánál követendő eljárást. Ha a mai könyvtáros kezébe veszi ezt a sárguló, 25 lapos litografált füzetet, meglepődve állapíthatja meg, hogy a közben eltelt 40 esztendő alatt módosításuk nem vált szükségessé. A Szabó Ervin Könyvtár fiókjaiban igen kis változtatásokkal ma is ezeket használják.¹¹⁴

TÁJÉKOZTATÓ

A KÖZOKTATÁSÜGYI NÉPBIZTOSSÁG ÁLTAL
RENDEZETT KÖNYVTÁROSI TANFOLYAMRÓL

ÉS

TANREND

1919 MÁJUS 12-TŐL JUNIUS 30-IG

A TANFOLYAM VEZETŐI A KÖNYVTÁRÜGYI POLITIKAI MEGBIZOTTAK
VI.. ANDRÁSSY-UT 12, I. EM. TEL.: 84-31.

XI. A KÖNYVTÁROSKÉPZŐ TANFOLYAM

„Örökséget átvenni nem jelenti azt,
hogy az örökséggel beérjük.”

(*Lenin.*)

A Tanácsköztársaság megalakulása utáni ötödik héten megindult a könyvtárosképző tanfolyam.

Kik és hogyan, milyen minősítés alapján látták el addig az országban a népkönyvtárosi teendőket? Erre nézve a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége által 1913-ban második kiadásban megjelentetett kézikönyv V. fejezete (A népkönyvtári személyzet) ad felvilágosítást: A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 1907. évi jelentését ismertető részben találunk adatokat arról, hogy foglalkozás szerint kik voltak a népkönyvtárak kezelői. A jelentés 282 könyvtárkezelőt sorol fel, ezek közül 126 népiskolai tanító, 5 óvónő, 11 polgári iskolai tanító, 6 középiskolai tanár, 44 jegyző és községi vagy megyei alkalmazott, köztük 5 altiszt. A többi könyvtárkezelő között minden más foglalkozás képviselője feltalálható, de „fáradtságos tisztüket — írja a jelentés — túlnyomó részben teljesen díjtalanul és, csekély kivétellel, dicséretes buzgalommal tölti be”.¹¹⁵

A finánciókével összeemelegedett hűbérurak állama még a könyvtárkezelést is ingyen kívánta a „nemzet napszámosaitól”. A népkönyvtárak kezelése nem külön élethivatás — állapítja meg a kézikönyv —, de a népkönyvtárügy gondozói 1913-ban még a jövő távlatában sem látták annak. Ezt írják: „kisközségekben, faluhelyen valószínű, hogy sohasem is lesz azzá...”. Pedig milyen nagy igényeket támasztottak a falusi értelmiség ingyen munkájával szemben! Íme: ismerje

meg a helyi lakosság legszélesebb körének szellemi szükségleteit, ismerje fel a gondjára bízott intézmény kulturális hivatásának egész fontosságát, legyen érzéke a tudomány és irodalom iránt, lássa kötelességét abban, hogy a könyvtár minden látogatóját egyformán, pontosan és előzékenyen kiszolgálja, mint vevőjét a jó üzletember, könyvtárkezelői ismereteit pedig vagy önképzés útján, vagy egy működő hasonló intézetben szerezzze meg.

Volt az időben a kormánynak egy, az iskolai könyvtárakkal foglalkozó szerve is: a Népiskolai Könyvtárakat Intéző Bizottság (NIKIB), de ez csak az iskolai könyvtárak könyveinek elbírálásával foglalkozott; a könyvtárak vezetőinek képzésével nem törődött.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa fennállásának húsz éve alatt nem jutott el odáig, hogy állandó népkönyvtári tanfolyamokat szervezzen: „fedezet híján ez nem volt keresztülvihető”.

Könyvtári tanfolyamokat csak a tudományos könyvtárak dolgozói részére tartottak. A tudományos könyvtárosok részére az első tanfolyamot 1898-ban rendezték meg a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Az első három évenként még további hat nyári tanfolyam követte. A résztvevők száma — különböző tudományos könyvtárak egyetemét végzett tisztviselői — 30—40 fő között mozgott. A délelőtti órákban tartották meg az elméleti előadásokat, délután a gyakorlatokat. Tanrendjüket a könyvtártudomány történeti jellegű résztudományaiból állították össze: ókori és középkori írástörténet, kézírattan, könyvtártörténet, bibliográfia, valamint könyvtár-tan. Kézírattanra 16, a többire egyenként 12—12 óra jutott. A modern könyvtárügy problémáit meg sem közelítették.

Más tudományos könyvtárban nem rendeztek tanfolyamot, de a tudományos könyvtárosi és könyvtárkezelői állásokra történő kinevezéseket szakvizsga letételéhez kötötték. Általában az volt a szokás, hogy csak azok pályáztak, akik hosszabb-rövidebb időt könyvtárban már eltöltöttek és a gyakorlatban sajátították el a tudnivalókat. A budapesti

Egyetemi Könyvtárban 1874-től kezdve rendszeresítették a vizsgákat, és pedig külön a kezelőtiszti és külön a könyvtárosi állásra pályázók számára. A vizsgabizottság az egyetemi tanács két küldöttjéből — az elnök a könyvtárigazgató volt — és a könyvtár két őréből állott.¹¹⁶

Amikor a Fővárosi Könyvtár Városi Nyilvános Könyvtárrá történt átszervezésekor kiépíthette státusát (1911-ben), tanácsi rendelet alapján minden tisztviselőjétől szakvizsga letételét kívánta. A vizsgabizottságba a Fővárosi Tanács a budapesti egyetem három professzorát hívta meg: Ballagi Aladárt, Ferenczi Zoltánt és Havass Rezsőt. A vizsga követelményei voltak: a) Írásbeli: rövid értekezés könyvtártani témáról; tíz mű címleírása és osztályozása. b) Szóbeli: könyvtári technika; bibliográfia; irodalom- és tudománytörténet fő vonalakban a reformkorig; részletesebben az 1825 utáni irodalom- és tudománytörténet; néhány szabadon választott külföldi jelentős új író működésének ismertetése; a közművelődési könyvtári mozgalmak története; nyomdászattörténet.

Ezekből az előzményekből a könyvtárügyi megbízottak nem vonhatták le a számukra értékesíthető tanulságokat. A Tanácsköztársaságnak a közművelődési könyvtárak elméleti és gyakorlati problémáiban, a modern európai könyvtártörténetben jártas előadókra volt szüksége. Ez a gárda rendelkezésre állt abban a könyvtároscsoportban, amely a Városi Nyilvános Könyvtár középpontjának újjászervezésében és fiókjainak vezetésében gyakorlatot szerzett és eredményeket is felmutathatott. A Városi Könyvtár tisztviselői előadói tapasztalatokkal is rendelkeztek. A könyvtár fiatal munkatársai, gyakornokai és raktárkezelői részére — házi tanfolyam keretében — több ízben tartottak előadásokat.

Hogyan készültek fel a könyvtárosképzésre a könyvtárügyi megbízottak? Erre felelt a Közoktatásügyi Népbiztosság napilapjának, a *Fáklyának* 1919. május 4-i cikke:

„... A dohos magyar könyvtárügy újjáteremtését ott kell elkezdni, hogy friss könyvtáros-anyagot neveljünk egy olyan foglalkozás számára, mely Tanácsma-

gyarorszáiban már nemcsak mellékfoglalkozás, hanem életpálya. Nagy jövőjű, nagy hivatású, embernevelő mesterség. A könyvtárossághoz a régi rendben menthetetlenül a morókus elvonultság, a szobatudósság és a napi tizenöt katalóguscédulát produkáló horribilis munkateljesítmény képzete tapadt. Ezek körül a pipaszagú könyvtárszobák körül nem támadhatott eleven kultúrélet. Szomorú mosolyra talált volna, aki a könyvtárosideált az embernevelő, a tudós és társadalmi harcos lelkületéből akarta volna kiformálni. A magyar proletárállam könyvtárosainak lelkületét pedig ebből a három elemből kell kiteremteni, ha azt akarjuk, hogy a fiatal magyar könyvtárügy ne a halott könyvek állóvizét terjessze szét, hanem ha azt akarjuk, hogy minden könyvtárpalota és minden kölcsönzőállomás a környék kultúréletének pezsgő centruma legyen. Ha azt akarjuk, hogy úgy égjen az emberformáló munka a mi könyvtárosaink kezében, mint ahogy Oroszországban élt a forradalom lelke a földalatti könyvtárak fanatikus könyvtárosainak könyvterjesztő tevékenységében.”

Sürgetővé vált a megfelelő könyvtári munkaerők képzése: a serény könyvtárszervező munka és a munkásosztályban felébresztett öntevékenység már a proletárdiktatúra első két hónapjában valószínűvé tette, hogy fél éven belül a megnyíló közművelődési könyvtárak jelentős számú könyvtári dolgozót fognak igényelni. A képzés súlypontja, a tanfolyam előadásainak programja egyelőre elsősorban népkönyvtári szükségletekkel kellett hogy számoljon, de az átszervezendő és nyilvánossá teendő szakkönyvtárak igényeit sem hagyhatta figyelmen kívül. A két könyvtártípus sajátos feladataival számoló párhuzamos tanfolyam indítása a lehetőségek határán kívül esett. A megbízottak úgy vélték, helyes, ha a képzés már az indítás órájában számot vet a kettős feladattal, hiszen várható, hogy a megfelelő képzettségű munkaerők hiánya hamarosan a szakkönyvtári területen is jelentkezni fog. A két irányú feladat megoldását csak a megszervezendő

iskolától várhatták, melynek megnyitását az egyetemi oktatás egy tagozataként össze tervezték. Ennek az iskolának a célját Dienes László így határozta meg: 1. megismerteti a hallgatókkal egy modern közművelődési, illetőleg egy szakkönyvtár szervezetét és munkaágazatait; 2. tájékoztat a két könyvtártípus olvasószolgálatának alapelveiről és gyakorlatáról; 3. ismertetést nyújt a könyvtáros mesterség szomszédos területeiről, a könyviparról, a nyomdászatról, a papírgyártásról, könyvkötésről stb. és ezek technikájáról, valamint a könyvkiadás és a könyvkereskedelem régi, mai és jövő szervezetéről.

Egy tanfolyammal a kettős célt elérni nem lehetséges, de az előadások befejezését követő előírt háromhónapos ellenőrzött gyakorlat a szakkönyvtárak számára adott volna friss és korszerű feladatokra felkészített könyvtári technikusokat.

A könyvtárügy vezetői nem látták egyszerűnek a könyvtárosképzés feladatait, nem gondolták, hogy egy — bármily gondosan felépített — rövid életű tanfolyamon megfelelő könyvtári munkaerőket ki lehessen képezni. A tanfolyamot kezdő lépésnek tekintették a megteendő hosszú út elején.

A képzés három részre tagolódott: 1. A könyvtári munkafolyamatok elméleti kérdéseinek ismertetése (könyvtártan, könyvtárigazgatás, könyvtártechnika és könyvészeti ismeretek). 2. Bevezetés a gyakorlati munkába egy erre a célra kijelölt könyvtárban. 3. A kijelölt egyetemi előadások meghallgatása, ezekből való kollokválás, kötelező olvasmányokról való beszámolás. Az előadások meghallgatása és a gyakorlatokon való részvétel természetesen kötelező volt. A terv szerint a tanfolyam résztvevői szeptembertől kezdve — a gyakorlatokon elért eredmények alapján — másféléves egyetemi képzésben részesültek volna.

Az iskolán kívül — a megbízottak terve szerint — működik majd egy könyvtártudományi szeminárium, ahol a tanulás és gyakorlat közben felmerült problémáikat, szakolvasmányaikat, könyvtári problémáikat vitatják meg az iskolát végző fiatal könyvtárosok. A szeminárium keretében

a különböző országok könyvtári mozgalmait a szakirodalom alapján állandó figyelemmel kíséző konferenciák a továbbképzést szolgálnák.

A könyvtárosi tanfolyamról szóló rendelet április 24-én jelent meg (Kpm. 66/19. sz. A Közoktatásügyi Népbiztosság 87 745/III. b. sz. rendelete), s a feladatot így határozta meg:

„A Közoktatásügyi Népbiztosság az ország közművelődési könyvtárhálózatának kiépítése céljából egyelőre kéthónapos könyvtárosi tanfolyamot rendez, melyet a jövőben a tudományos szakkönyvtáros-képzéssel egyetemben az egyetemi oktatás egy tagozata gyanánt fog kiépíteni.”

A nyomában kiadott Tájékoztató ezt fűzi hozzá: a tanfolyamnak „az a célja, hogy megismertesse a hallgatókkal a modern közművelődési könyvtár belső adminisztratív munkáit, azok összefüggéseit, hogy megismertesse a hallgatóságot a népművelő könyvtár kölcsönző szolgálatának alapelveivel, a könyvtár társadalompedagógiai feladataival és hogy bevezesse őket a könyvpiar és könyvkereskedelem ismertetébe ...

A kiképzés ideje ezúttal — írja a Tájékoztató — két hónap, a jövőben másfél év. Jelen tanfolyam hallgatói kötelezhetők a később meginduló könyvtárosiskola előadásainak hallgatására.”¹¹⁷

A tanfolyam három részből áll:

1. A tulajdonképpeni szakoktatásból, vagyis a szoros értelemben vett könyvtárkezelésben való elméleti kiképzésből, ezt budapesti könyvtárakban tett tanulmányi látogatások egészítik ki,

2. gyakorlati képzésből a Szabó Ervin Könyvtár fiókjai valamelyikében,

3. továbbképzésből: a hallgatók kötelesek főiskolai és más — kijelölendő — tudományos előadásokat meghallgatni.

A) Elméleti kiképzés

I. Általános könyvtártan

a) *Könyvtártan* (6 óra). Előadó: *Dienes László*.

A könyvtár fogalma, a könyvtár mint munkaeszköz. Befogadóképesség, cselekvőképesség. A könyvtárak jelentősége. A közművelődési könyvtárügy állapota. Tudományos és „nyilvános” könyvtárak. Centralizáció és kooperáció. A könyvtáros.

b) *Tudományos könyvtárak* (2 óra). Előadók: *Hóman Bálint* és *Waldbauer Ilona*.

Főiskolai könyvtárak, kutatóintézetek könyvtárai, kapcsolatban az *Egyetemi Könyvtár* bemutatásával.

c) *Könyvtár és múzeum* (2 óra). Előadó: *Kremmer Dezső*.

II. Könyvtárigazgatás és könyvtártechnika

a) *Könyvek beszerzése* (3 óra). Előadó: *Schein Józsefné*.

A könyvkereskedőkkel való érintkezés. Kurrens bibliográfiák, katalógusok. Árajánlatok. Desiderátumok. Iktatás. Monográfikus és folytatásos munkák. Duplumok.

b) *Katalogizálás* (6 óra). Előadó: *Pikler Blanka*.

Porosz és amerikai szabályoknak a mi viszonyainknak megfelelő alkalmazása. A gyakorlattal egybekötött tanítási anyag speciális esetekkel is számol, de a hallgatók előbb a katalogizálás elméleti kérdéseivel jönnek tisztába. A hallgatók maguk állítanak össze címleírás-gyűjteményt. A betűrendes katalógus.

c) *Osztályozó rendszerek* (3 óra). Előadó: *Enyvvári Jenő*.

A szisztematikus katalógus és a tudományok felosztása. Bevezetés a tizedes rendszer alkalmazásába.

d) *Reference szolgálat* (3 óra). Előadó: *Braun Róbert*.

Százhusz—százötven leghasználtabb segédkönyv ismertetése.

e) *Kölcsönző módszerek* (2 óra). Előadó: *Kőhalmi Béla*.
Kölcsönző rendszerek nálunk és külföldön. Formulárék.

f) *Könyvtár és olvasó* (2 óra). Előadó: *Dienes László*.

g) *Raktárrendszerek* (2 óra). Előadó: *Kőhalmi Béla*.

A könyvek felállításának rendje a raktárban. Nagyság- és szakcsoportok. Térkihasználás.

h) *Könyvtári statisztika* (1 óra). Előadó: *Staindl Mátyás*.

A statisztikáról általában. Erkölcsi eredmények számon tartása. Olvasó-, állomány-, kölcsönzési és munkastatisztikák tervezése és megbeszélése. Statisztikai tabellák és görbék, diagrammák, térképek. A statisztika mint az üzemszervezés eszköze.

i) *Elemi könyvtártechnika* (2 óra). Előadók: *Lesskó Béla* és *Palágyi Tibor*.

A könyvtári ügykezelés nyomtatványai és eszközei. Cédulák, listák, formulárék, tabellák, bélyegzők, kartotékok, katalógusok, regiszterek bemutatása. Könyvtárírás. A gépírásban való készséget az iskola megkívánja, de nem tanítja. Lesskó-féle mintalap szétosztása. (A Fővárosi Könyvtár gyakorlókai részére Lesskó Béla könyvtári tisztviselő készített a könyvtárírás oktatásához mintalapokat.)

III. Könyvészeti ismeretek

Előadó: *Kőhalmi Béla* (2 óra).

Bibliográfiák, mintajegyzékek, kritikai bibliográfiák, lexikonok. Katalógusok. Speciális jegyzékek.

IV. A könyvpiar, könyvkiadás és könyvkereskedelem ismertetése

a) *Papírgyártás* (4 óra). Előadó: *Vajda Ármin*.

Jó és rossz könyvpapír. Papírvizsgálat.

b) *Nyomdászat* (4 óra). Előadó: Kner Imre.

Betűöntés, szedés, nyomás, korrektúra.

c) *Sokszorosító eljárások* (5 óra). Előadó: Conrad Gyula.

d) *Könyvkötés* (5 óra). Előadó: Jaschik Álmos.

Könyvtári kötés. „Eredeti” kötés. Gép-könyvkötés és szortiment-munka. Mintakötés. Művészi könyvkötés. Anyagismeret, könyvek gondozása.

e) *Könyvkiadás és könyvkereskedelem a kapitalista társadalomban*. (4 óra). Előadó: Wiesner J. Emil.

f) *A tudományos antikvariátus* (1 óra). Előadó: Lantos Adolf.

g) *Könyvkiadás a kommunista társadalomban* (1 óra). Előadó: Kőhalmi Béla.

V. Olvasás és könyvgyűjtés

a) *Az olvasás lélektana* (2 óra). Előadó: Varjas Sándor.

b) *Az olvasók lélektana* (2 óra). Előadó: Váradi Irma.

c) *Bibliofilia és könyvgyűjtés* (2 óra). Előadók: Kőhalmi Béla és Todorcszku Gyula.

VI. Irodalmi ismeretek

a) *A külföldi irodalom olvasmányi szempontból* (7 óra). Előadó: Szabó Dezső.

b) *Az ifjúsági irodalom* (3 óra). Előadó: Nógrádi László.

Látogatások

Egy-egy nagy nyomda és műnyomó intézet és könyvkötészet megtekintése.

A Nemzeti Múzeum régi magyar könyvtárának, az Iparművészeti Múzeum könyvkötészeti gyűjteményének, továbbá az Egyetemi, Műegyetemi, Papnövelde Intézeti Könyvtárak és a Szabó Ervin Könyvtár központjának és 1. számú fiókjának megtekintése.

A gyakorlati kiképzést a hallgatók a tanfolyamon felmutatott eredmények alapján rendes könyvtári szolgálat keretében a Szabó Ervin Könyvtár valamelyik fiókjában nyelik. A szolgálatra bocsátás feltétele, hogy a hallgató képes legyen munkáját úgy végezni, hogy ezáltal az ügyeletes könyvtári tisztviselő idejét túlságosan igénybe ne vegye. Ennek elbírálására a tanfolyam vezetősége illetékes. Nem bocsátható szolgálatra az a hallgató, akinek viselkedése, modora, munkája a könyvtár nívóját veszélyezteti.

Ha egy hallgató az elméleti tanulmányokban elért eredmények alapján a gyakorlatra érettnak nyilvánított, de szolgálati működése ezzel ellenkező véleményt vált ki, az engedély e hallgatóktól csak az esetben vonható meg, ha a könyvtár személyzete így határoz.

Minden könyvtár beszámol a könyvtárosiskolának a hozzá beosztott hallgató teljesítményéről.

A tanfolyamra felvett hallgatók indokolt esetben napi-díjban részesülnek.

A gyakorlati kiképzés ideje alatt a könyvtári segédmunkás heti elfoglaltsága: 30 óra.

A kiképzési idő egyelőre három hónap, úgyhogy három hónap alatt minden növendék a könyvtári munka több ágazatával megismerkedhessék.

A bevezetés a munkába oly módon történik, hogy a növendék elmondja a könyvtári munka illetékes csoportvezetőjének, hogy elméleti tanulmányai alapján mit tud a szóban forgó munka menetéről, s hogyan fogna hozzá a kiviteléhez. A javasolt módszert aztán csoportvezetőjével megbeszéli, aki megteszi rá megjegyzéseit, s a szükséghez képest kiegészíti, illetve kijavítja.

A technikai munkák végzésének 6 (esetleg 12) napi gyakorlat után kifogástalanul kell mennie, s további ellenőrzésre nem szabad szorulnia. Amennyiben a könyvtár vezetőjének ez irányú tapasztalatai nem kielégítőek, jogában áll az ille-

tőnek a munkában való további gyakorlati képzését megtagadni.

A gyakorlati kiképzés három hónapja alatt a könyvtári segéd munkások naplót vezetnek, melyet a könyvtár vezetője átnéz.

Továbbképzés

A tanfolyam hallgatói tartoznak a következő itt felsorolt s később még kiegészítendő egyetemi és egyéb előadásokat meghallgatni.

Király György: A régi magyar irodalom története, kedd, szerda, csütörtök 12—1-ig, Bölcs. kar, IX. tanterem.

Riedl Frigyes: A magyar irodalom 1850—1900-ig, csütörtök 5—6-ig, péntek 9—11-ig, szombat 9—10-ig, Bölcs. kar, XI. tanterem.

Benedek Marcell: A francia naturalisztikus regény, kedd, szerda, csütörtök 6—7-ig, Bölcs. kar, III. tanterem.

Rózsa Dezső: Az észak-amerikai angol irodalom a XIX. században, szombat 3—4-ig, Bölcs. kar, III. tanterem.

Wilde János: A grafika története, kedd, péntek 5—6-ig, az ásványtani intézet tantermében.

A tanfolyam hallgatásáról azok, akik végighallgatták, kívánatra bizonyítványt kaphatnak.

A könyvtárügyi tanfolyam előadásainak helyisége a Tudományegyetem központi épületének II. em. VI. sz. előadói terme. (Volt jogi fakultás.)¹¹⁸

A könyvtárosképző tanfolyam megnyitása

Nagy érdeklődés mellett, május 12-én nyílt meg az első könyvtárosi tanfolyam. A Központi Egyetem VI. tanterme

alig tudta befogadni a beiratkozott hallgatók és érdeklődők nagy tömegét.

A tanfolyamot Fogarasi Béla csoportvezető nyitotta meg a Közoktatásügyi Népbiztosság képviselőjében. Megnyitójából néhány fontosabb részletet idézünk:

„Amikor most ez a nagy jelentőségű kurzus megindul, amelynek az a kimondott feladata, hogy könyvtári szakmunkásokat képezzen, akik szakértelemmel végzik a maguk könyvtári munkájukat, és nem abban az értelemben, ahogy eddig végezték vagy kezelték, tudományos értelemmel vagy értelem nélkül — akkor egy nagyon súlyos és nagyon fontos dologra kell figyelmeztetnem önöket. Arra, hogy az a szakképzés, amit ez a könyvtárosi kurzus nyújtani fog, csak egy kis része annak a képzésnek, melyen önöknek át kell menni, ha jó könyvtárosok akarnak lenni ebben a társadalomban, amelynek felépítésén mi dolgozunk. Mert ennek a társadalomnak a szakmunkásai nemcsak szakemberek, ennek a társadalomnak a könyvtárosai nemcsak a könyvtárban dolgoznak, az ő számukra a könyvtár nem egy hivatal, mint az eddig volt, amelynek nincs kontaktusa a társadalom egyéb funkcióival, hanem ennek a nagy makrokozmosznak, a kommunista társadalomnak egy integráns, kiegészítő alkotórésze, amely bekapcsolódik az egészbe. Eből következik, hogy ennek a társadalomnak jó könyvtárosa csak az lehet, aki nemcsak a könyvtártudományhoz, a katalógizáláshoz s azokhoz a technikai ismeretekhez ért, amelyek nélkül ma komoly könyvtárosképzést nem tudunk elképzelni, hanem, aki magáévá teszi ennek a társadalomnak eszméit is. És ez az, tisztelt hallgatóság, amit ezen a helyen nagyon nyomatékosan meg kell mondanom. Fogják fel ezt a kurzust úgy, mint csak egy részét annak, amit önöknek tanulni kell, amit önöknek a magukévá kell tenni, hogyha ennek a társadalomnak valóban tudományos, közművelődési munkásai akarnak lenni. Aki önök közül tehát nem ismeri a marxizmus

alapjait, aki önök közül nincs áthatva nemcsak egy általános helyeslésétől a szocialista gondolatoknak, hanem valóban a szocialista kultúrpolitikának minden vonatkozásától, az nem könyvtárba való, annak ebben a társadalomban, mint szakmunkásnak, nincs komoly helye.

Amit a könyvtárügyekre vonatkozólag tanulni kell, azt ez a kurzus, ha nem is a maga igazi formájában — mert egy főiskolai jellegű könyvtárosképző főiskolát csak ősszel fogunk felállítani —, de provizorikus formában nyújtani tudja. De nem nyújthatja azt, amire én felhívtam az önök figyelmét.

Le kell szoknunk arról, hogy bármely hivatalt a magunkénak tartsunk. Le kell szoknunk arról, hogy a könyvet magántulajdonnak, vagy akár a könyvtár tulajdonának tartsuk. A könyv nem magántulajdon, hanem igazi köztulajdon. A hivatalnok ideje nem az ő magántulajdona, nem arra való, hogy avval ő rendelkezze, az a közé és azzal a köz érdekei szerint kell rendelkezni.

Ilyen apró vonatkozásaiban kell hogy áthatva legyünk a szocialista társadalom eszméitől. Amíg ez nem történt meg — és meg vagyok róla győződve, hogy ez még ma nem történt meg —, addig csak egy része a képzésnek az, ami itt fog történni. Amikor ezt a kurzust megnyitom, arra kérem önöket, hogy ne elégedjenek meg avval, amit itt tanulnak. Az nem elég. Nem technikai, tudományos szakképzési szempontból, hanem ennek a képzésnek a szempontjából. Egészítsék ki ismereteiket, de ne felületesen, ne néhány népszerű brosúrával, hanem komolyan, alaposan, éjszakázva és minden időt ráfordítva, társadalomtudományi, közgazdasági, munkásmozgalmi téren, úgy, hogy ennek valóban más belső tartalma legyen, mint az eddigi képzésnek, mint az eddigi legjobb könyvtárosi vagy tanári, vagy szaktudományi képzésnek is.

Amikor erre kérem Önöket, akkor ezt teljes tudatában teszem annak, hogy ez nagy, súlyos munka azok

számára, akik eddig nem ebben a gondolkörben éltek, de ugyanolyan nivójú s talán még fontosabb kötelességük, mint az, hogy részt vegyenek ennek a kurzusnak minden előadásán és gyakorlatán, és azt azzal a lelkiismeretességgel, pontossággal és azzal a rigorózus és rideg fegyelemmel végezzék el, amit mi megkívánunk ma, amikor ennek a társadalomnak a megalapításán fáradozunk.”¹¹⁹

A megnyitót követően Dienes László tartotta meg a tanfolyam első könyvtártani előadását. A szellemi javakat csak az élvezheti — mondotta —, aki azt munkával megszerzi magának. A proletariátusnak szólt ez, de szólt a szellemi javakat birtokló értelmiségnek is, hogy juttassa el a szellemi felszabadulás eddig elzárt eszközeit a dolgozó néphez. (Dienes László előadásából hosszabb részletet közlünk a *Függelékben*.)

Közel kéthavi munka után programszerűen érkezett el a végéhez a május 12-én megnyitott könyvtárostanfolyam. 267-en jelentkeztek a tanfolyamra. Kétszeri átrostálásuk után végül is 184 hallgató vétetett fel. A beiratkozott hallgatók végleges száma 179, akikhez még 30, a tanfolyamra küldött könyvtári dolgozó járult. A felvett hallgatók közül 70-en jelentkeztek diáksegélyért. *Egyenként 600 korona* segélyben 62 hallgató részesült. Az előadások túlnyomó részét, a bölcsészeti karon meghallgatott órák kivételével, a Tudományegyetem központi épületében tartották. A nyomtatásban, füzet és tanrend formájában is kiadott programmal szemben nem sok változás esett az előadások rendjében. Egyes előadások óraszámát emelni kellett: Dienes Lászlóét 6 óráról 7-re, Braun Róbertét 3-ról 6-ra, Jaschik Álmosét 5-ről 8-ra. Wilde János elmaradt grafika-történeti óráit Conrad Gyula grafikusművész pótolta a sokszorosító eljárásokról tartott előadásaival, a világirodalom néhány nagy alkotásáról Szabó Dezső helyett Babits Mihály tartott előadást. A történelmi materializmusról és a szocialista irodalom fő műveiről Halasi Béla helyett Kovács Gábor, a modern iroda-

szervezésről Palágyi Tibor helyett Hubert Emil tartott előadást. A könyvtártechnikai előadások órái Hoffmann Manó anyagkezelésről szóló előadásával bővültek. Új tárgyként vétetett fel Trócsányi Zoltán háromórás előadása a régi magyar nyomtatványokról. Todoroszku Gyula és Nógrádi László előadásai az előadók betegsége miatt elmaradtak.

A tanfolyam második — gyakorlati — részét előkészítő értekezlet vezette be június 30-án. Gyakorlatra egyelőre 92 hallgató vétetett fel. A képzés rendje szerint a jelöltek hat könyvtári munkaágazatban ismerkedtek volna meg alaposabban a munkával: a szerzeményező, katalogizáló, osztályozó, nyilvános szolgálati, fiók-központi és fiók-szolgálati ágazatok tennivalóival. Az oktató munkába bevont osztályvezetők minden gyakorló jelöltről előre megállapított pontokból álló kartotéklapok vezetésére kérettek fel. Ez az értékelés helyettesítette a vizsgát.

A könyvtárlátogatások, nyomdaüzemi, könyvkötőüzemi látogatások szervesen illeszkedtek bele az előadások programjába. Nem felületes szemlék; könyvtári osztályokon és könyvüzemekben a szemléltetés eszközeivel kísért több órás előadások voltak ezek, lényeges kiegészítései a tanfolyam óraszámában kényszerűen szűkre méretezett előadásainak.

A tantervben érthető módon nem kaphatott helyet az írás-, könyv- és könyvtártörténet. Hiba is lett volna ezt a terjedelmes ismeretanyagot néhány óra keretében a tantervbe beleerőszakolni. A képzés távlati terve szerint ez a nélkülözhetetlen ismeretanyag majdan az egyetemen folytatózó képzés oktatási rendjébe lett volna illeszthető, felölelve a könyvtárosképzéshez tartozó összes történelmi stúdiумokat.

A Nemzeti Múzeum Könyvtárában megtartott — több órás előadással egybekötött — látogatás igaz, hogy csak ízeletet adott mindabból, amit könyvtárosainknak még meg kell tanulniuk, de értékes figyelmeztetőként is hatott: serkentett az önképzésre, a hiányok pótlására. A Nemzeti Múzeum Könyvtárának tudós gárdája gondosan felkészült az előadá-

sok megtartására. A könyvtárban töltött tartalmas órák maradandó élményeket nyújtottak a hallgatók számára. Fejérpataky László bevezető szavai után Bártfai Szabó László a nemzeti könyvanyag szerzeményezésének, kialakulásának történetéről tájékoztatót, s a szűkös állami dotációval szembeállította a társadalom áldozatkészségét. Ismertette a levéltári osztály (oklevélgyűjtemény) keletkezését, mely kezdetben csak néhány száz darabból állott, a múzeum százéves fennállásakor már mintegy félmilliót tett ki, s a bemutató napján pedig már megközelítette az egymilliót. Sorra vette a családi levéltárak (1080), a középkori oklevelek, a címeres levelek, a budai, pozsonyi, szepesi kamarák anyagát, a céhiratokat, az újkori, különösen az 1848—1849-re vonatkozó iratokat, az emigráció emlékeit, az első világháború iratanyagát. Bemutatta az egyes csoportok különösen becses darabjait az i. e. III. századból való papyrusz-töredéktől Görgeynek 1849. augusztus 11-én Kossuthoz írt leveléig, melyben Kossuthot a hatalom átadására szólítja fel.

Holub József az 1876-ig a nyomtatványokkal együtt kezelt *kézirattár* kialakulásának a történetét ismertette. Hogyan vált ki belőle a rohamosan növekvő — előbb ismertett — levéltár, a történelem közvetlen forrásainak gyűjteménye, mint lett a kézirattár a szorosán vett szellemi élet kézíratos emlékeinek gyűjteménye. A kézirattár egyes csoportjainak (középkori kódexek, magyar nyelvemlékek, latin nyelven írt kódexek, Corvinák, újkori kéziratok, irodalmi levelek, zenei kéziratok és levelek) ismertetését bemutatásokkal kísérte, rendezésük, katalogizálásuk módszerét is elmagyarázta.

Havran Dániel a nyomtatványi osztály ősnymtatványait ismertette, és bemutatta a gyűjtemény különösen becses és magyarországi vonatkozású darabjait. Elmagyarázta katalogizálásuk problémáit.

Madarassy László a Régi Magyar Könyvtár I. részének nyomdatörténeti és irodalomtörténeti szempontból legjellemzőbb darabjait ismertette a krakkói és bécsi nyomtat-

A Tanácsköztársaság Könyvtárügye

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
VI. Andrásy-ut 12. I. Telefon: 84-31
Megjelenik minden hó 1-én és 15-én

A könyvtárügyi politikai megbízottak
hivatalos lapja.

Könyvtáraknak, könyvtárosoknak és munkás-
tanácsoknak köznevelődési osztályának
ingyen, magánosoknak évi 12 körmé.
Egyes szám 60 fillér

Az országos könyvtárügy vezetői.

70.638 1919. sz.
III b ügyoszt.

Kinevezem *Dienes László* elvtársat a könyvtár-
ügyek megbízottjává és megbízom a Könyvtárügyi Tanács
megszervezésével.

Budapest, 1919 márc. 30.

P. H.

Lukács György s. k.
népbiztos helyettes

70.638 1919. sz.
III b ügyoszt.

Kinevezem *Kóhalmi Béla* elvtársat a könyvtár-
ügyek helyettes megbízottjává és megbízom a Könyvtár-
ügyi Tanács megszervezésével.

Budapest, 1919 márc. 30.

P. H.

Lukács György s. k.
népbiztos helyettes

A közoktatásügyi népbiztosság könyvtárügyi rendeletei.*)

Könyvgyűjtemények bejelentése.

— A K. N. I. sz. rendelete X. évi 1919. sz. —

A közulajdonba vett egyesületek helyiségeiben,
palotákban, továbbá szakegyesületek és más célokra re-
kvirált helyiségekben talált könyvgyűjtemények azonnal
bejelentendők a Szabó Ervin-könyvtárban (Városi Nyil-
vános Könyvtár, IV., Károlyi-utca 8. Telefon 120-15.).

Budapest, 1919 márc. 29.

Lukács György s. k.
népbiztos-helyettes.

Vidéki könyvtárak megfelelőbb elhelyezése és el- hagyott vidéki magánkönyvtárak ügyében.

A közoktatásügyi népbiztosság felhívja a vidéki
munkástanácsokat, hogy ha járási vagy megyei szék-
helyeken olyan közkönyvtár van, mely eddigelé meg nem
felel, proletárolvasók számára hozzáférhetetlen helyiség-
ben volt elhelyezve, addig is, míg részletesebb utasítá-
sokat nem kapnak, hogy ezek részére megfelelő helyi-
séget rekviráljanak és jelentésük be intézkedéseiket a
könyvtárügyi megbízottaknál a Szabó Ervin-könyvtárban
(Budapest, IV., Károlyi-u. 8.)

*) A bejelentésnek helye most már nem a Szabó Ervin-
könyvtár, hanem a Könyvtárügyi Politikai megbízottak hivatala
VI. Andrásy-ut 12. I. Tel. 84-31.

Ugyanitt jelentendők be azok az őrzetbe vett
vidéki könyvgyűjtemények is, amelyeket felszabadult
egyletek helyiségeiben, palotákban, szakegyleti vagy más
céra rekvirált helyiségekben elhagyva találtak.

Budapest, 1919 ápr. 2

Lukács s. k.,
népbiztos

Kulturális célokat szolgáló helyiségek lefoglalása — A Közköztartásügyi Népbiztosság b. K. N. számú rendelete

A közoktatásügyi népbiztosság az összes oktatási
vagy kulturális célokat szolgáló épületeket, helyiségeket
(iskolák, főiskolák, tanintézetek, múzeumok, laborato-
riumok stb.), továbbá a multban diákszállók, internátusok,
diákmenzák céljaira berendezett vagy az utóbbi időben
ilyen célra lefoglalt épületeket, helyiségeket — további
intézkedésig — saját kezelésbe veszi.

Ez a rendelet kiterjed olyan penziókra is, amelyek-
ben eddig tulnyomóan vagy kizárólag diákok (diák-
leányok) laknak.

Mindaddig, amíg a fentjelzett épületek (helyiségek)
kezelése vagy esetleges más célokra való igénybevétele
felől a népbiztosság az illetékes hatóságokkal más meg-
állapodásra nem jut — ezen épületekben (helyiségekben),
való bármilyen akár magánosok, akár hatóságok részé-
ről való rekvirálás és beavatkozás tilos.

A rendelet ellen vétők felett a forradalmi törvény-
szék ítélkezik

Budapest, 1919 április 7.

Közoktatásügyi Népbiztosság

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KÖNYVTÁRÜGYE.

a könyvtárügyi politikai megbízottak hivatalos lapja első számának
címlapja

ványoktól kezdve Tótfalusi Kis Miklósnak Amszterdamban készített bibliájáig. Előadásában részletesen foglalkozott a magyarországi első magyar nyelvű könyvekkel, a magyar nyomdásztörténet jelentős alakjaival.

Kereszty István a hírlaptárat mutatta be. Az első, rendes időközökben megjelenő *Nova Posoniensiát* 1722-ből, az első tudományos folyóiratot, Kossuth kéziratos lapját — az első politikai napilapot —, Kossuth *Pesti Hírlapját* — az első képeslapot —, az első élclapot, az első igazi néplapokat, Arany Jánosét és Táncsics Mihályét.

Az értékes előadássorozatot Fejérpataky László szavai rekesztették be.

A könyvtárlátogatások további célja a gyakorlati munka megtanulása volt. A szerzeményezés és katalogizálás munkafolyamatait a hallgatók huszas csoportjai számára a Szabó Ervin Könyvtár központjában ismertették.

A tanfolyamon állandó gyorsírószolgálat működött; a leírt előadások kiadása tervbe volt véve. Fennmaradt egy irat, amelyben dr. Gulyás Pál 1919. október 14-én elismeri, hogy betekintésre átvette a könyvtárostanfolyamon tartott következő előadások írott szövegét: 1. Schein Józsefné: Könyvrendelés, 2. Enyvvári Jenő: Osztályozás, 3., 4. és 5. Kőhalmi Béla: A kölcsönzési módszerek; A raktározási rendszerek; Bibliográfia, 6. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok, 7. Braun Róbert: Reference-szolgálat, 8. Pórné Váradi Irma: Olvasók lélektana. 9. Wiesner J. Emil: Könyvkiadás, 10. Dienes László: Könyvtártan. — Ezek a kéziratok nyilván bekerültek a tanács hatalom legyőzete után a visszaállított Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének átadott irattárunkba, és az iratokkal együtt elkallódtak. Jaschik Álmós grafikusművész előadássorozata a könyvkötésről az ellenforradalom évei alatt könyvalakban megjelent.

XII. AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁRÜGYI ÉS BIBLIOGRÁFIAI INTÉZET

„A könyvtárak állapota egy ország művelődésének fokát jellemzi.”

(*Lenin.*)

Vissza kell térnünk e könyv egyik első fejezetében említett könyvtárügyi *alaprendelet*hez. Ennek az április 28-án kelt alapokmánynak a 2. §-a kimondta, hogy „Az egész ország tudományos és közművelődési könyvtárügyének központosított ellátása és irányítása céljából a Közoktatásügyi Népbiztosság egy Országos Könyvtárügyi Tanács és ennek segédszervéül egy Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet felállítását rendeli el...”

A három hónap tapasztalatai júliusra beértek, az alaprendelet, mely a megbízottak tevékenységét megszabta, azt a kötelezettséget róttá rájuk, hogy megalkossák átmeneti időre szóló hivataluk helyébe a széles hatáskörrel rendelkező, átfogó jellegű intézetet. Egy ilyen feladatra készülés a szakirodalomban való tájékozódással kezdődik, de ez a vizsgálódás nem kecsegtetett tanulságokkal. Sem a szomszéd, sem a távolabbi országok könyvtári törvényhozásában nem akadtunk a könyvtárügy egész területére kiterjedő feladatokat, tehát a könyvtárak alapítását, fejlesztését, korszerűsítését, kooperációját, a könyvtáros-képzést, a könyvtári ismeretek fejlesztését és terjesztését, a nemzeti bibliográfia feladatait is vállaló intézmény programjára. Az elhanyagolt magyar könyvtárügy viszont bőséggel szolgált megoldatlan feladatokkal, ezeket — ha a kormányzat vállalja — csak össze kellett szedni, osztályokba sorolva keretbe foglalni. A munkáskormány vállalta ilyen intézet létesítését.

Könyvtárüggyel — nemcsak egyes könyvtárak ügyével

— Európában a XVI. század óta foglalkoztak királyi rendeletek. A kötelespéldányok beszolgáltatásáról szóló királyi rendelet a XVI. század Franciaországában és Belgiumban a királyi könyvtár ingyenes fejlesztését szolgálta, később a cenzúra hatályosságát fokozó rendelkezésként hatott. Hasonló királyi rendeletek szabályozták a kötelespéldányok beszolgáltatásának rendjét a XVII. században Svédországban, a XVIII. században Angliában, Spanyolországban, császári rendelet Csehországban, 1802-ben Magyarországon. A francia polgári forradalom konventjének könyvtáros bizottsága javaslatára alakult a kötelespéldányokat élvező királyi könyvtár nemzeti könyvtárrá, s erre a mintára az európai államok sora hozott törvényt a kiváltságos könyvtárakról, rájuk ruházván a nemzeti jellegű feladatokat. A konvent sok könyvtári vonatkozású rendelkezése között nem találunk könyvtárakat irányító központi szervről szóló intézkedést. A második császárság korában felbukkan egy rendelet a könyvtárak feletti főfelügyeletről, az iskolák feletti felügyelet mintájára. A XIX. század második felében Angliában feltűnnek a városi és községi könyvtárak céljára szedhető könyvtári pótdókról, az amerikai államok törvényhozásában ugyancsak a városi könyvtárak megsegítéséről szóló törvények, de központi irányító és ellenőrző szerv létesítésével nem foglalkoztak. A városok szabad elhatározására bízták a könyvtárakra fordítható összegek megszabását és autonóm testületekre a felügyeletet. A könyvtárak közös problémáival azonban az amerikai és angol könyvtáros egyesületek foglalkoztak. Jól kiépített szakosztályaikban valamennyi könyvtárat vagy a könyvtárak egy nagy csoportját érintő közös feladatok megoldását (könyvtáros-képzés, mintakatalógus, public libraryk részére) kezdeményezték, javaslatokat készítettek kormánysszervek részére. A szövetségi kormány ezeket az egyesületeket félhivatalos szervekként ismerte el.

Magyarországon voltak hagyományai annak, hogy a könyvtárak feletti állami felügyeletet intézményessé tegyék.

A kiegyezést követő első évtizedben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter eszközölt ki 1874. július 13-án királyi határozatot „... a Magyarországon létező vagy létesítendő közhasználatra szánt gyűjteményekre és könyvtárakra való felügyelet gyakorlása céljából...” A „legfelsőbb elhatározás” megengedte, hogy országos főfelügyelői állomás rendszeresíttessék. Miniszteri körlevél tájékoztatta erről az országot s valamennyi hatóságát, hangsúlyozva, hogy a nyilvános könyvtárak felett a király legfelsőbb felügyeleti jogának kellő hatályú gyakorlása céljából volt szükség főfelügyelő beiktatására, aki a közkönyvtárak berendezése, kezelési módja, használhatósága, a követett eljárási módok felett gyakorol ellenőrzést. A körlevél kellő részletezéssel fejti ki, hogy a főfelügyelő az intézményeket megvizsgálja, a létező lajstromokat beszerzi, az észlelt hiányokat és fogyatkozásokot a miniszternek jelenti, egyben alkalmas javaslatot is tesz. A közgyűjtemények megvizsgálása — a körrendelet szerint — különösen azt a célt szolgálta, hogy megállapítható legyen, hogy azokat saját szabályaiknak, a tudományos igényeknek is megfelelően, az alapítók szándékai és rendelkezései értelmében híven, pontosan és célszerűen kezelik-e, az elővigyázati intézkedéseket betartják-e? Közgyűjteményen a körrendelet nemcsak az állami intézményeket, hanem az egyházi, községi vagy világi hatóságok birtokában levő valamennyi közhasználatra szánt gyűjteményt érti. Nyilvánvaló: a királyi elhatározás kieszközlésére az egyházi hatóságok passzív ellenállásának elhárítása végett volt szükség. Szól a körrendelet a közkönyvtárakban található kéziratok és ősnymtatványok („nyomdai zsengek”), mégpedig különösen a magyar vonatkozásúak jegyzékének elkészítéséről. E jegyzékek egy példánya a Nemzeti Múzeumnak mint központi tájékoztató intézménynek volt beküldendő. Könnyű felismerni e rendelkezésben a központi katalógus gondolatának a magvát. Szólt ez a nagyvonalú, érdekes dokumentum a többes, duplum-példányok kölcsönös csere

útján történő hasznosításáról, a magyarországi közkönyvtárak lajstromának készítéséről és megindításáról. Valóban, alig maradt olyan lényeges kérdése a hazai könyvtárügynek, amit ez a körrendelet ne érintett volna.¹²⁰

Sajnálatos, hogy ezt a fő vonalat könyvtári törvényhozásunk és a kormányzati intézkedések nem követték. A Trefort-utódok rendeletei és törvényei erősen leszűkítették az állami felügyelet alá vonható könyvtárak körét. Az ezerholdasok parlamentjét nem érdekelte a magyar könyvtárügy egyeteme, a magyarországi közgyűjteményekben őrzött könyvkinccsnek a tudomány igényei szerinti hasznosítása, de arról meg lehetett győzni a nagybirtokosok és ügyvédek parlamentjét, hogy jó lesz a népnek olyan törpekönyvtárakat adni, amelyek az uralkodó osztályok szempontjából veszélytelen olvasmányokkal szolgálnak, s ellensúlyozzák a falusi olvasóköri bomlasztó munkáját. E cél elérése érdekében támogassa az állam az úri kezdeményezésből létrejött nagy kezdőbetűs közművelődési egyesületek (EMKE stb.) könyvtármozgalmát, s részesítse ezek könyvtárait alamizsna jellegű segélyekben.

Így jött létre 1894-ben a népkönyvtári akció összehangolása céljából az Országos Múzeumi és Könyvtárbizottság, majd három évre rá a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, de már e tanács ellenőrző és végrehajtó szerve, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1898-ban újból csak „legfelsőbb elhatározásra” született meg. A polgári házasságról szóló törvényt megelőző és kísérő kultusharc éveiben a katolikus klérussal élesen szembekerülő liberális kormány nem kívánta kiszélesíteni az iskola-fenntartás jogát és az iskolával kapcsolatos „népművelő” intézményeit védő egyházzal szemben a támadás frontját. Így a főfelügyelőség hatásköre alá vont könyvtárak között nem találkoztunk egyetlenegy, katolikus egyház által fenntartott könyvtárral sem — protestáns közgyűjteményekkel igen —, viszont a katolikus egyesületek (legényegyletek stb.) által fenntartott könyvtáraknak adományozott állami segélyeket

a klérus elfogadta. A főfelügyelőség hatáskörébe vont 88 jelentősebb tudományos és közművelődési könyvtár sorában nem találjuk meg a történelmi Magyarország igen jelentős közgyűjteményeit: az egyetemek könyvtárait, az Egri Érseki Líceumét, a marosvásárhelyi Teleki tékát, az Erdélyi Nemzeti Múzeumot, a nagyszebeni Bruckenthal Múzeumot, a pannonhalmi Szent Benedek-rend könyvtárát, — nem tartozott a hatáskörébe 68 hivatali, városi, megyei könyvtár és 47 jelentősebb egyesületi könyvtár sem. A Nemzeti Múzeum és Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár sem tartozott hatáskörébe, melynek felügyelő testülete az 1898-ban létesített Nemzeti Múzeumi Tanács, reprezentatív színezetű, terméketlen testületnek bizonyult.

A treforti nagyvonalú kezdeményezés a forradalmat megelőző évtizedekben feledésbe merült. A forradalom keltette új életre.

Az alaprendelet szerint a megszüntetett Múzeumok és Könyvtárak Tanácsának és Országos Főfelügyelőségének hatásköre az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetre szállt, de ez a hatáskör szűknek bizonyult. Nemcsak arról volt szó, hogy a felügyelet és ellenőrzés jogát ki kell terjeszteni az ország minden könyvtárára, de arról is, hogy a felügyeletnek — pontosabban az irányításnak — a szocializmus elvei szerint átalakuló társadalom művelődési igényeihez kell alkalmazkodnia. Végül arról is szó esett, hogy haladotabb országokban meghonosodott — nálunk nem létező — könyvtári intézményeket gyökereztesünk hazai talajba.

Az intézet hatáskörébe került tehát az egész ország tudományos és közművelődési könyvtárainak, dologi és személyi ügyeinek az intézése: az egész ország könyvtárügyének egységes terv alapján történő megszervezése, a meglevő könyvtárak ésszerű átszervezése, és továbbfejlesztése, új könyvtárak alapítása, feleslegesek megszüntetése, a könyvtárügyi szervezet és könyvtári munka ésszerűvé és egységessé tétele, a tudományos kutatás könyvtári segédeszközei (például bibliográfiák) előállításának egységes irányelvek

szerint való készíttetése, a könyvtárosképzés, könyvtári ismeretek fejlesztése és terjesztése.

Az intézet szervezeti szabályzata tovább részletezi az osztályok szerint tagolt feladatokat: a könyvtárügyi főosztályon belül külön osztálya létesült a tudományos szakkönyvtáraknak, a felsőiskolai tanulók, diákolvasók könyvellátásának, külön osztálya a közművelődési könyvtáraknak (és pedig a gyári, katonai, ifjúmunkás könyvtáraknak), a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepének, a könyvtártervező és a könyvtártechnikai feladatoknak.

A bibliográfiai főosztályra tartoztak — osztályokra elosztva — a következő feladatok: Magyarország nemzeti bibliográfiájának folyamatos szerkesztése és a kiadásáról való gondoskodás (kurrens és retrospektív bibliográfia, a magyar folyóiratok repertórium), szakbibliográfiák készítésének kezdeményezése, ellenőrzése, speciális bibliográfiai munkák vállalása, a magyar könyvtárak központi katalógusának és egy ezzel kapcsolatos központi tájékoztató irodának a megszervezése, végül ide tartozott a könyvtárakat katalóguscédulával központilag ellátó iroda.

Az intézet oktatási feladatait két intézmény szolgálta volna: a könyvtárosképző főiskola és egy hozzá csatolt könyvtárkísérleti állomás. Az állomásnak kettős rendeltetést szántak: egy kijelölt tudományos szakkönyvtár és kijelölt közművelődési könyvtár az oktatók és a könyvtáros hallgatók gyakorló, de egyben új könyvtári módszerek kikísérletezésének a műhelye is lett volna.

Az intézet ismertetett szervezeti szabályzata tehát bőségesen szolgált feladatokkal. De volt még néhány, köztük egy legfontosabb, mely nehezen volt beilleszthető a konkrét feladatok közé: egy szélesebb bázisú könyvtárkultúra előfeltételeinek a megteremtése. Nehéz ezt pontokba foglalni, mert a könyvtárosi közszellem, a könyvtárosi magatartás megváltoztatása volt a célja. Az új rend könyvtári munkájának tartalmi és minőségi megjavulása nélkül — tudtuk — nem érhető el, pedig, ha azt akartuk, hogy tudományos könyvtá-

raink dolgozói vállalják a közművelődés szolgálatának feladatait, ha azt akartuk, hogy nagy könyvtáraink valóban a tanulni vágyók széles körének otthonai és műhelyei legyenek, el kellett előbb-utóbb érni azt, hogy könyvtárosaink ne tekintsék munkahelyüket magánjellegű, tudományos munkájukra kényelmes alkalmat nyújtó színekűrának, hanem — példát véve a legjobb magyar könyvtárosoktól — munkaerőjük javát a könyvtár szolgáltatásainak megjavítására fordítsák. El akartuk érni, hogy könyvtárosaink belássák: az egész magyar tudományos életet szolgálják, ha szaktudásukat valóban a könyvanyag tervszerű gyarapítására fordítják, ha a válogatás, a katalógusok, bibliográfiák, szakfolyóiratok rendszeres átnézésének a munkáját, a könyvtár állományának fejlesztését, ha a könyvtári feldolgozás gyakran alapos irodalmi és összehasonlító tanulmányozást igénylő munkáját, a művek tartalmának modern osztályozó rendszerrel történő feltárását jól áttekinthető katalógusokban bocsátják a kutatók rendelkezésére.

Könyvtárainkban — mint ahogy Európa minden nyilvános tudományos gyűjteményében — addig is folyt tudományos rendszerező munka, de elavult módszerek és szempontok alapján. A gyarapításban nagy szerephez jutott az ajándék és a hagyaték, a pénzért való vásárlásban esztétikai, kegyeleti és ritkasági szempontok érvényesültek, és nem a tudományok fejlődésével való lépéstartás igénye. A feldolgozásban, az osztályozásban addig nem a tudományok fejlődéséhez való alkalmazkodás, hanem a valami módon történő beskatulyázás, az új kutatási eredményeknek elavult rendszerek Prokrusztesz-ágyába való begyömöszölése érvényesült. És ahogy e munkaágazatokban nem vezette könyvtárosainkat a tudomány érdeke, nem vezette az olvasók szolgálatában sem. Jól gondozott katalógust nem adtak az olvasók kezébe — nem engedték hozzá közel az olvasót —, a tájékoztatás segédeszközeit sem gyűjtötték össze és frissítették fel úgy, hogy azokat az olvasó kérdés nélkül is megtalálja, és nem rendszeresítettek — a Fővárosi Könyvtárat és az Iparkamara

Könyvtárát leszámítva — jó segédkönyvtárral felszerelt felvilágosító szolgálatot.

A könyvtáros-szellem megváltoztatása nélkül, önkéntes alárendelés nélkül gondolni sem lehetett arra, hogy a tájékoztatás olyan fontos segédeszközét, mint nagyobb könyvtáraink központi katalógusát, hamarosan megteremtsük. A reformokra való hajlandóságot kellett elérnünk, és ezt szolgálták ilyen irányú kísérleteink, amikor is nagy könyvtáraink vezetőit első lépésként felszólítottuk gyorsan végrehajtható reformok javaslatba foglalására. Egyik első — elvégzett — feladatunk, a könyvtárosi tanfolyam megtartásának a célja is az új könyvtárosi közszellem megteremtése volt.

Az alaprendelet és a július 30-án az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet szervezeti szabályzatáról kiadott 65. K. N. sz. rendelet (lásd a *Függelékben*) között fel kell hogy tűnjék egy lényeges különbség. Az intézet létesítéséről szóló rendelet nem említi az Országos Könyvtárügyi Tanács megalakítását, szóval az irányító testületét, melynek a nagy hatáskörű intézet csak segédszerve lett volna. A valóságban nem is ez az egyetlen eltérés, ami a még március elején, tehát a diktatúra kikiáltása előtt elkészült tervezet és a 65. K. N. sz. rendelet között mutatkozik. De nem lehetett belőle rendelet, ami nem jelenti azt, hogy egészséges gondolatait feladtuk. Tervezetünk szerint az Országos Tanács tagjai lettek volna ideiglenesen:¹²¹ 1. hivatalból a népbiztosság könyvtárügyi és művelődésügyi osztályainak vezetői, 2. az országos szovjet [a Központi Munkás- és Katonatanács] művelődési osztályának küldöttei, 3. a Szakszervezeti Tanács küldöttei, 4. a könyvtárosok szakszervezete által a tanácsba delegált könyvtárosok és 5. az Országos Könyvtermelési Tanács [a Szellemi Termékek Tanácsának] küldöttei. Az elnököt és a két alelnököt a Tanács tagjai közül választotta volna, míg a tanács előadóját, helyettes előadóját és jegyzőjét, akik tulaj-

donképpen az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal [Intézet] vezetői, később a tanács választotta volna ki a könyvtárosok szakszervezete által jelöltek közül. A tervezetben szó volt még arról is, hogy szükség esetén minden megyei székhelyen egy-egy Megyei Könyvtárügyi Tanács és Bibliográfiai Hivatal létesíthető, az Országos Tanács irányítása alatt és az Intézet mintájára. Volt az iratok között egy feljegyzés is az Országos Tanácsba behívandókról. Eszerint tagjai lettek volna 1. a népbiztosság részéről Antal Márk, Balázs Béla, Bartos Erzsébet, Bresztovszky Ede, Fogarasi Béla, Förster Tivadar, Gönczi Jenő, Hajtai Ferenc, Kálmán József, Kármán Tódor, Pogány Kálmán, Szabados Sándor, Varjas Sándor; 2. A tanács szakember-testületéből Brandstein Illés, Braun Róbert, Dienes László, Enyvvári Jenő, Jaschik Álmos, Kőhalmi Béla, Mihalik József, Pikler Blanka, Pintér Jenő, Trócsányi Zoltán, Váradi Irma. Jegyző: Szigeti Gabriella. Meghívott tanácstagok: Beke Manó, Benedek Marcell, Király György, Kremmer Dezső, Nógrádi László, Petrik Géza, Rados Gusztáv.

A lista nem érdektelen. A magyar szellemi élet több ismert neve található rajta; alig két név akad köztük (Pintér Jenő és Kremmer Dezső), akikét ebben az együttesben fejcsóválva fogadja a mai olvasó.

A megbízottak hivatalának ügybeosztása fokozatosan már a létesítendő intézet fő feladatkörei szerint tagolódott osztályokra. Fennmaradtak a hivatal osztályvezetőinek zárójelentései végzett munkájukról. Nincs szükség mentegetőzésre. A szervezeti szabályzatban felsorolt feladatok nem mindegyikére kerülhetett sor, ehhez több időre lett volna szükség. Sikerült megőrizni egy, a Tanácsköztársaság katonai veresége után — 1919 szeptemberében írt — Vázlatos kép az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet 1919 április—júliusi munkájáról című — emlékeztetőnek szánt feljegyzést is. Főként az osztályvezetők beszámolóí alapján foglaljuk össze, mit végzett az intézet március 30-a óta, tehát 123 nap alatt:

1. *Könyvtárosok, különösen közművelődési könyvtárak dolgozóinak képzése.* A tanfolyam 7 héten át tartó elméleti és azt követő csoportos gyakorlati órákon folyt.

2. *Könyvanyag összegyűjtése a kiépítendő könyvtárhálózat, megyei központból vagy nagyobb vidéki városból kiinduló falusi és tanyai könyvtárhálózat számára.* Miután az alaprendelet (22. K. N. sz.) a közönségnek könyvvvel és a hozzá vezető segédeszközökkel való ellátását állami feladattá nyilvánította, a jó magyar könyvanyagból annyit kellett biztosítani, amennyi a legközelebbi két-három esztendő felfokozott könyvtári szükségletei számára elegendőnek látszott.

Arra törekedtünk, hogy lehetőleg minden értékes magyar könyvből 100—200 példányt könyvtári célokra biztosítsunk. A könyvrendelések teljesítésének ellenőrzése, a könyvek átvétele és szakszerű kezelése a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepének a feladata volt. Fájdalom, kiderült, hogy a kiadók sok esetben már nem rendelkeztek az általunk megrendelt példányszámokkal.

A Gyűjtőtelep munkájának eredményeképpen beérkezett 315 666 kiadói példány és 29 506 kötet szortimentertől és antikváriustól eredő könyv. Ez utóbbiak túlnyomó többsége német könyv volt. A rendelt könyvek leszállítása a Tanácsköztársaság utolsó hetében még nem zárult le. A Gyűjtőtelep őrizte és kezelte a veszélyeztetett magánkönyvtárak és a megszűnt egyleti könyvtárak biztonságba helyezett anyagát; ezekből összesen 141 244 kötet gyűlt össze.

3. *A kapható jó magyar könyvek jegyzékének összeállítás* (a leltári tételek szakszerű címléírasi munkával történt kiegészítése) közel járt a befejezéshez.

4. *Gyári munkáskönyvtárak és más közművelődési könyvtárak megszervezése.* Július második felében a Gyűjtőtelepen kiválasztott könyvanyagot az utolsó szélig kész berendezéssel hat gyártelep munkáskönyvtára várta. Könyvtárat kapott a Vörös Őrség várbeli központja (a kerületi őrse-

gek vándorkönyvtár-anyagával). Elkészültek a gyári munkáskönyvtárak, a vándorkönyvtárak és a főiskolai tanulószobák könyveinek kezelési nyomtatványai. Megnyitás előtt állott egy egyetemi ifjakkak szánt tankönyvtár főiskolai tankönyvekkel és ajánlott olvasmányokkal a felosztott Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy házában. (VI. Podmaniczky u. 45.) Könyvanyaga részben már a helyén állt. Befejezéshez közeledtek a Lóversenytéri Kertészeti Telep szakkönyvtárának előkészületei.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár első budai fiókját a Budai Vigadó épületében június 24-én nyitottuk meg. Augusztus első napjainak egyikére volt kitűzve az angyalföldi 7-es számú fiókkönyvtár megnyitása. De akkor már gondolni sem lehetett arra, hogy az intézet funkcionáriusai ezen az ünnepségen — vagy hogy egyáltalában a „napfényen” — megjelenhessenek.

Végül: elkészült a tervrajza az újpesti, kőbányai, kispesti, erzsébetfalvi könyvtári helyiségeknek, illetve épületeiknek. Ezek egyikében (Erzsébetfalván) az épület átalakítása is kezdetét vette, másikában a berendezés megrendelése és munkába vétele is megtörtént.

5. *Vidéki városok könyvtárhálózatának tervei.* A közvetlen kapcsolat a vidékkel szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött a vasúti mozgó anyag számunkra ma elképzelhetetlen mértékű leromlása és a szénhiány miatt. A tervezést csak kivételes esetekben előzte meg a helyszíni szemle. A volt főfelügyelőség irattár-nyilvántartásának adatai alapján Mihalik József volt h. országos főfelügyelő, a vidéki közművelődési könyvtárak ügyével foglalkozó osztály vezetője készítette el a kecskeméti, ceglédi, nagykovácsi és győri, valamint a pápai könyvtári hálózat kiépítésének tervét. Három mezőgazdasági, két ipari jellegű város könyvtárügyének rendezési tervét vette elő elsőként Mihalik József azért, mert környékük — Győrött a peremvárosok — könyvtári ellátottság tekintetében igen elhanyagoltak voltak. A terv szerint mind-egyik városban a központi könyvtárhoz egy-három fiókkönyv-

tár csatlakozott volna. Az öt városhoz összesen 227 tanyai település tartozott. A becslés szerint a városokban meglevő kb. 329 000 kötet nem elégíthette ki a nagy lélekszámú városok könyvtári szükségletét. A meglevő anyag pótlására Mihalik számítása szerint további 90 000 kötetre lett volna szükség. Elégge beszédes számok annak jellemzésére, milyen igényekkel kellett számolnunk.

6. *Szakkönyvtárak összevonása.* Megkezdődött az április 5-i értekezlet határozata alapján létesítendő Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum anyagának begyűjtése a volt Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárába és a Gyűjtőtelepre. Egyelőre négy volt érdekképviseleti könyvtár könyvanyagát és irattárát — olyanokét, amelyek egyesítésre alkalmasnak találtattak — szállítottuk be, további hat érdekképviseleti könyvtár (a nagyobbak) és a nagy bankok szakkönyvtárai az elszállításig biztonságba helyeztetek. Ez volt az első lépés a tervezett nagy központi társadalomtudományi könyvtár megvalósítása felé.

Egy július első felében kiadott népbiztossági rendelet tette kötelességünkkel a volt Országos Magyar Gazdasági Egyesület — a hírhedt OMGE, az ezerholdasok érdekszövetsége — könyvtárának földműves szakkönyvtárrá történő átszervezését. Ugyanez a rendelet (159 314/919. VI. I. sz.) tette feladatunkká e könyvtár katalógusának a városligeti Mezőgazdasági Múzeum, valamint a Földművelésügyi Népbiztosság könyvtárainak katalógusaival való egyesítését.

A vakok négy intézmény keretében történő könyvtári ellátásának megjavítása érdekében kezdő lépések történtek a könyvtárak egyesítésére.

II. Bibliográfiai feladatok teljesítése

1. *A retrospektív nemzeti bibliográfia.* A könyvtári alaprendelet (22. K. N. sz.) mindjárt bevezetőjében kimondta ugyan, hogy a Tanácsköztársaság az ország lakosságának

könyvvvel és a hozzá vezető segédeszközökkel (bibliográfiák, katalógusok stb.) való ellátását állami feladatnak tekinti, de e munkálatok természetét ismerve alig gondolhattunk arra, hogy ezen a területen sürgős elintézni való is akad, s hogy hamarosan újabb népbiztossági rendelet ismeri el, hogy a Magyar Könyvészet, a retrospektív nemzeti bibliográfia fő forrása¹ és a magyar folyóirat-repertórium kiadása állami feladat. Ezzel az igen aktuális üggyel már április közepén foglalkoznunk kellett, mert a Magyar Könyvészet további megjelenése addigi gazdájának, a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének a megszüntetése folytán válságba került. A Petrik Géza szerkesztésében sajtó alatt levő Magyar Könyvészet 1901—1910-es ciklusának folyamatos szerkesztését és kiadását tehát biztosítani kellett. Ennek a ciklusnak az I. kötete 1917-ben már megjelent, II. kötetének kézírata is szinte hiánytalanul készen állt. A könyvtárügyi megbízottak az egyesület megszüntetésekor külön jelentést kértek és kaptak Benkő Gyulától Petrik könyvészte készülő II. kötete munkálatainak állásáról.* A jelentés úgy szólt, hogy a II. kötetből az első húsz ív már ki van nyomva, további tíz ív (21—30) kéziratának szedése még nem volt megkezdhető, mert Győr város gázhiánya miatt a szedőgépek nem dolgozhattak. Közölte a jelentés, hogy további húsz ív (31—50) kézírata a szerzőnél befejezetten áll, s hogy az 50. ívvel a mű betűrendes része valószínűleg be is fejeződik. Ilyen nagy terjedelmű mű szerkesztésében beálló megszakítás mozgalmas napokban mindig veszéllyel jár, a megbízottak ezért választották azt a megoldást, hogy Petrik Gézát az Országos Széchényi Könyvtárhoz „állami bibliográfus” címmel kineveztetik. Ez meg is történt. A világ első állami bibliográfusának kinevezését *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye* című hivatalos lapunk első (májusi) száma *A könyvészet állami feladat* címmel közölte. A Tanácsköztársaság alatt a 74 éves Petrik Géza fáradhatat-

* Benkő Gyula a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének elnöke volt.

lanul tovább dolgozott (apja emlékének ajánlott) műve befejező II. és soha meg nem jelent III. (mutató) kötetén. A fehérterror „kultúrpolitikusi” Petrik Géza állami megbízatását nem vállalták, elbocsátották. Petrik Géza munkaerőjét a háborús évek szenvedései után (katona-fia elesett) ez az eljárás megtörte. Élete utolsó három évét már betegágyban töltötte. 1925. augusztus 27-én a nagy bibliográfus-triász (Szabó Károly, id. Szinnyei József és Petrik Géza) utolsó tagja is eltávozott az élők sorából.

A Magyar Könyvészet Petrik utáni gondozóra nem vet különösen jó fényt, hogy a csaknem kész munka II. kötete csak 1928-ban jelent meg, és annak ellenére, hogy a kötet szinte az utolsó ívekig Petrik munkája volt, a II. kötet címlapján Barcza Imre mégis egyenlő rangú szerzőként szerepel.¹²²

A Magyar Könyvészetről való gondoskodás mellett másik feladatunk a Szinnyei Magyar írók élete és művei című nagy forrásgyűjtemény pótköteteinek, helyesebben új sorozatának folytatásával való törődés volt, melyet e munkálatoknak a Magyar Tudományos Akadémia szüneteltetésével együttjáró fennakadása tett halaszthatatlanná. A megbízottak javasolták, hogy a mű folyamatos szerkesztésével és sajtó alá rendezésével Gulyás Pál, a Múzeumok és Könyvtárak volt Országos Főfelügyelőségének előadója bízzassék meg. A megbízólevelet *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye* 4. (júliusi) száma közölte.

2. *A kurrens magyar könyvészet* ügyét A nyomdai termékek könyvtári megőrzése, bibliográfiai és statisztikai feldolgozása és a könyvtári szükséglet biztosítása címmel kiadott (60. K. N. sz.) rendelet új alapokra helyezte, amikor szabályozta a kötelezpéldányok beszolgáltatásának új rendjét, és biztosította az új nyomdai termékeknek a könyvtárak által igényelt példányszámát.

A 9. § így rendelkezik: „A Bibliográfiai Intézet a tudós és laikus közönség tájékoztatására időszakonként feldolgozza és közzéteszi a beérkezett kötelezpéldányok címjegyzékét.

E közlemények összegezeképpen a Bibliográfiai Intézet időről időre külön munkálatokat ad ki.”

Így lett a Szellemi Termékek Országos Tanácsa lapjában, a *Corvinában* megjelenő kurrens magyar könyvészet az intézet teendője. Ez a feladat az intézet helyettes vezetőjének elfoglaltsága folytán egyedül Pikler Blankára hárult.

A 60. K. N. sz. itt ismertetett rendelet július 16-án jelent meg; az előírt feladat: az új könyvek megjelenésével egy időben készülő nyomtatott könyvtári katalóguscédulák elkészítése biztosítva volt. (Lásd a *Függelékben* a rendeletet és a *Corvina* cikkét: A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográfiai Intézet.)

III. Napi feladatok

Az intézetben folyó munkáról felrajzolt kép hiányos lenne, ha csak a fontosabb teljesítményekről számolnánk be. Az intézet — és ennek kialakítása előtt a megbízottak hivatala — számtalan kisebb, de halaszthatatlanul sürgős feladat megoldásával foglalkozott.

A tudományos könyvtárak osztályának vezetője, Enyvházi Jenő, részt vett a könyvkereskedésekbe kiküldött repülőbizottságok munkájában, irányította az antikváriumokban dolgozó bizottságokat, szakvéleményt adott könyvvásárlások eseteiben, tudományos könyvtárainkhoz intézett kérdőíveket szerkesztett, foglalkozott az OMGE könyvtára, a zenei szakkönyvtár és a Judaica könyvtár szervezésének a kérdéseivel, átvizsgálta az Országos Széchényi Könyvtár költségvetését és tanulmányozta átszervezését, kidolgozta a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepének raktározási rendjét, egyesületi könyvtárak állományának tanulmányozása céljából helyszíni szemléken vett részt, átnézte a Magyar Tudományos Akadémia kapható kiadványainak jegyzékét, és kijelölte belőle a közművelődési könyvtárak számára szükséges műveket, megállapította példányszámukat, felügyelt a

PIKLER BLANKA (1883—1957),

a Szabó Ervin Könyvtár volt főtisztviselője, neves bibliográfus, a Tanácsköztársaság alatt a megbízottak egyik főmunkatársa. A felszabadulás után a Szikra Könyvkiadó lektora lett. (A felvétel 1912 körül készült. A képen: kis unokahúgával)

megnyitandó egyetemi diákokthoznak könyvtárainak összeállítására.

A közművelődési könyvtárak osztályának vezetője, Mihalik József, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének volt főfelügyelője és előadója május 21-én lépett új hivatalába, s azon a fő feladatán kívül, hogy 17 vidéki közművelődési könyvtár, illetőleg könyvtári hálózat tervét teljesen vagy részben kidolgozta, elkészítette a közművelődési könyvtárak ügyét intéző osztály szervezeti szabályzatát, összegyűjtötte a budapesti könyvtárak kezelőire vonatkozó adatokat, javaslatot tett a Garay János hagyatékát képező könyvtár elhelyezése dolgában, intézkedett a gyöngyösi társadalmi kör, a Pápán, Győrött és Vízvár községben társadalmi tulajdonba vett könyvtárak kezelése ügyében, teljesítette Prónaifalva község kérését könyvanyag küldése ügyében, utasítást adott a Zalaegerszegen létesítendő könyvtárra vonatkozóan, végül jegyzék mellett átadta a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepének a megszüntetett Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének a hivatalában őrzött 24 356 darabból álló könyv-, füzet-, folyóiratanyagot.

A könyvállományt szervező „könyvleltározási” osztály vezetője, dr. Kovács Ödön, fő feladatán: a begyűjtött kiadói leltárak kijelölésén és ezek alapján történő könyvrendelések lebonyolításán kívül a Podmaniczky utcai orvosi tankönyvtár számára soronkívül választotta ki négy kiadó készletéből az igénylendő könyveket.

A könyvtártechnikai osztály vezetője Vörösváry Ferenc, a Szabad Líceum és Erzsébet Népakadémia volt igazgatója, fő feladatán kívül (a gyári könyvtárak, nagy-budapesti fiókkönyvtárak számára helyiség keresése, alaprajzok felvétele, tervrajzok készítése, berendezésről és felszerelésről való gondoskodás) azzal is foglalkozott, hogy az intézet számára végleges helyiséget keressen. Többször szállt ki számbajövő épületek (Hazai Bank, Agrár Bank, Pesti Napló) megtekintése, alaprajz-felvétele, tárgyalás céljából.

A bibliográfiai főosztályt Kóhalmi Béla vezette. A kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfia folyamatos megjelenésének biztosításán kívül abban látta az osztály fő feladatát, hogy előkészítse a központi katalogizálást és a Központi Címjegyzék megszervezését. Ehhez egységes katalogizáló szabályzatra volt szükség. A szabályzattervezet elkészítésével az intézet Pikler Blankát bízta meg.

Az intézet *belső* munkájában, a vezetón és helyettesén kívül, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak csak kevés szakmunkása (Enyvvári Jenő, a könyvtár legrégibb dolgozója, Pórné Váradi Irma és Szigeti Gabriella, a legfiatalabb) vett részt. Az osztályok vezetői — akikről az előzőekben szó esett — (Kovács Ödön, Mihalik József, Vörösváry Ferenc, Fejes Sándor) külső szakemberek voltak. Sokkal nagyobb szerepet juttattunk azonban a Szabó Ervin Könyvtár szakmunkásainak az oktatómunkában. A könyvtárosképző tanfolyam tíz előadóját ez a könyvtár adta (Braun Róbert, Dienes László, Enyvvári Jenő, Kóhalmi Béla, Kremmer Dezső, Lesskó Béla, Pikler Blanka, Pórné Váradi Irma, Schein Józsefné, Staindl Mátyás). Braun Róbert csak a tanfolyam előadásait vállalhatta; Dienes távollétében ő vezette a könyvtárat. Pikler Blankát sem nélkülözhetette a könyvtár. Bevontunk azonban az oktatás munkájába egyetemi és akadémiai könyvtárosokat (Hóman Bálint, Trócsányi Zoltán, Waldbauer Ilona), grafikus és könyvkötőművészeket (Conrad Gyula, Jaschik Álmos) és a könyvkiadás s nyomdászat (Kner Imre, Vajda Ármin, Wiesner J. Emil) szakembereit is.

A titkári teendőket Dienes mellett Szigeti Gabriella (később Solti Andrásné — a felszabadulás után a Szabó Ervin Könyvtár aligazgatója), Kóhalmi mellett az akkor egyetemi tanulmányait végző Szabó Lőrinc (később az új Nyugat-nemzedék nagynevű költője) látta el. A tanfolyam titkára is ő volt.

„A könyvtár nem haladhat az eddig járt úton, ha nagy szolgálatot akar teljesíteni az emberi haladásnak.”

(Leibniz.)

Jóval az első világháború előtt erősödött meggyődéssé sokunkban az a felismerés, hogy egy következetes művelődéspolitikának csak forradalom vághat utat. A márciusi fordulat, „a munkások, katonák és földművesek tanácsainak köz-társasága” megalakulása után következett három „csendes” hete a tervezésnek és nekikészülődésnek. Szabad volt az út, de április 16-án már megkezdődött a külső offenzíva. Az országban mégis megindult az építőmunka. Négyszáz év szabadságharcos hagyományainak örököse, a Tanácsköztársaság kormánya, a szabadság levegőjéből teleszátt tudóval fogott az új társadalmi rend alapjainak lerakásához, új művelődéspolitikát megalapozásához.

Milyen lett volna ez a 133 nap, ha a bizonytalanságtól remegve, a határookra meredő szemmel csak a máról holnapra élés gondjaival foglalkoztunk volna? A magyar történelemben először nyílt alkalom arra, hogy a teljes élet igényével építse ki a maga országát a dolgozó nép. Végre itt volt az új rend, amely nemcsak hogy nem fél attól, hogy a tömegek öntudatosan érvényesítik a gazdagabb élethez való minden jogukat, de akarja és ösztönzi is azt. Az első imperialista háború bukott tábornokai eszelték ki a jelszót: „Az élet menjen tovább!”, hogy a front mögötti ország népének figyelmét a háború elvesztésének rémétől elvonják. Most nem erről volt szó. Beváltani a teljes élet ígéretét, becsülettel helytállni az új alkotmány minden paragrafusáért, a 10. §-ért különösen.

Hetek alatt behozni évtizedes mulasztásokat, hogy ne maradjon ígéret a művelődés tényleges megszerzésének a lehetősége. Megteremteni a tanulás alkalmait és életfeltételeit, a munkapad közelébe hozni a könyvet és a felnőttek szabad egyetemét, a könyvtárat, nemes szórakoztatás alkalmainak teremtésével tartalmassá tenni a munkás szabad idejét. Ezt hirdették ki a tanácskormány rendeletei, és ezeket kellett tartalommal megtölteni, tettekre váltani.

A művelődéspolitikai alkotásnak nem állt semmi az útjában: lépést tarthatott a politikai és gazdasági változásokkal. A művelődés fejlődése — igaz — lassúbb ütemű, mint a politikai és gazdasági változásoké, de mi *alapozó munkára* törekedtünk. Visszatekintve se hisszük, hogy illúziókat kergettünk. Felvetettünk minden kérdést, amivel a dualizmus ötven éve, a könyvtárügyekben mérhetetlenül fukar és korlátolt feudális kormányzat alatt csak a földesurak és bankárok társadalmán *kívül állók* mertek foglalkozni.

E könyv lapjait forgatva az olvasó láthatta, hogy nem kérkedtünk sikerekkel, csak a művelődéspolitikai egyetlen területén mutattuk be a forradalom alkotó lendületét. Számadást adtunk. Alapozó munkát végeztünk, ezt tartottuk első-sorban fontosnak. Állandó jellegű intézményt: az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetet kellett megteremtenünk, mely a könyvtárügy egész területét átfogja és a nagy és kis könyvtárakban folyó munkát irányítja. Ilyen nagy hatósugarú intézményt a külföld nem ismert.

A terveknek is megvan a történelmi jelentőségük, tanulságosak is, de fontosabb mindennél, *mit indítottunk el*, milyen fejlődés útjára tereltük a könyvtárügyet, még ha a célt elérni nem is adatott meg nekünk: azt, hogy a könyv szűnjön meg egyedül a könyvtár célja, a gyűjtés és megóvás a könyvtár egyedüli funkciója lenni. A könnyű hozzáférhetőség, a használat, a könyvek forgása legyen a cél. Ne csodálkozzék ezen a mai olvasó. Cerberusok nem őrizték úgy könyvkincseket őrző, elzárkózó könyvtárak és egyetemek küszöbét, ahogy őrizték uraik parancsára a régi pedellusok.

Nagyhatalmú osztályok kiváltságait kellett összetörni, hogy a szabad könyvtárhasználat új szabályait megalkothassuk, a csak kevesek által használt könyvtárakat a kutatók és a tanulni vágyó százak előtt megnyithassuk, bár ez utóbbiak még nem tolongtak a kapuk előtt.

Két tudományág területén indítottuk el a *nyilvános szakkönyvtár-rendszer* kialakításának munkáját. Ilyesmirel a forradalom előtt soha szó nem esett. Voltak egyetemi könyvtárak, nagy általános könyvtárak és kutatóintézeti könyvtárak, vajmi kevés kivétellel erősen korlátozott nyilvánossággal. Nyilvánosnak csak két szakkönyvtárat mondhattunk: a társadalmi erőkkkel létrehozott Természettudományi Társulat Könyvtárát és a Technológiai Könyvtárat. A szakkönyvtár-rendszer alapelveinek szellemében törekedtünk arra is, hogy nagy általános könyvtáraink a könyvállomány gyarapításánál lépjenek egymás között egyezsége.

Nézzük meg közelebbről a Könyvtárügyi Programot. Milyen egészséges fejlődést sikerült elindítanunk a közművelődési könyvtárak körében? Az alaprendelet a helyi tanácsokat tette a művelődési intézmények gazdáivá, s mi felébreszteni, segíteni törekedtünk a helyi kezdeményezést. A vidéki könyvtárak birtokbavétele és megfelelőbb elhelyezése ügyében kiadott rendelet visszhangja nagy volt. Felserkentette a helyi munkás- és katonatanácsok könyvtári megbízottainak a tettvágyát. Irattárunk megtelt a vidéki megbízottak jelentéseivel, beszámolóival. A szellemi nagykorúság, a jövőre néző osztálytudatra ébredés bizonyságaiul szolgáltak ezek a jelentések. Az egymással versengő szervezetek mohóságát mérsékelnünk kellett, harcolnunk kellett az elaprózódás veszélye ellen. Életképes központi városi, járási könyvtárak szervezését segítettük elő tanáccsal, utasítással Pápán, Győrött, Kecskeméten stb. A vidéki közművelődési hálózat tervezésének alapelve a hálózatot tápláló, kisugárzó központi könyvtáraknak a létrehozása volt, ahol lehet, közművelődési ház keretében, ha kell, kastélyok lefoglalása árán. Az iparvárosokban arra törekedtünk, hogy a város peremére és a környékre te-

lepülő munkásság számára megteremtjük a gyári munkásoknyvtárak rendszerét, bekapcsolva ezt a városi-kerületi fiókhálózatba. A legnagyobb ipari város, Budapest direktóriuma elsőként adta ki a parancsot nemcsak a főváros, de a dolgozói révén hozzá tartozó szomszédos községeket behálózó közművelődési könyvtárrendszer megteremtése ügyében. A Szabó Ervin Könyvtár már meglevő kis könyvtárhálózatának nagyarányú kiépítéséről tárgyaltunk. Négy kerületi könyvtár július végére elkészült vagy megnyitás előtt állott. Budapest példáját a nagyobb városok közül e téren leginkább Győr követte.

A közművelődési könyvtárak céljára egymilliónál több kötet könyv volt már a birtokunkban. Sok ezer kötet könyvtárilag feldolgozva, katalóguscédulákkal, kezelési nyomtatványokkal ellátva kiosztásra készen állt. Az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet könyvtártechnikai osztálya megkezdte a könyvtári munkafolyamatok egységesítését, elsősorban az egységes katalógizáló eljárás kidolgozását. Belekezdett egységes könyvtári bútorok és felszerelési tárgyak tervezésébe, hogy a tömeggyártás lehetővé váljon. A közművelődési könyvtárak jövőendő könyvtárosainak a képzése az első nekifutásra tanfolyam jellegűen történt, de szeptemberben — egyetemi keretek között — másféléves oktatás formájában folytatódott volna.

Tapogatózva haladtunk nagyobb célok elérése felé, ha úgy láttuk, hogy rendeletek kiadása helyett célszerűbbnek látszik a könyvtári közvélemény megdolgozása, a hajlandóság kipuhatolása. Ilyen célunk volt: szorosabb kooperációra bírni nagyobb és jelentősebb tudományos könyvtárakat. Például arra rávenni őket, hogy közös megegyezéssel hozzuk létre a tudós-könyvtárainkban levő könyvanyag központi címjegyzékét, a közös gyarapodási jegyzéket, és hogy a ki nem használt könyvanyagot, a duplumokat csere útján hasznosítsuk. A központi címjegyzék és gyarapodási jegyzék azonnali megvalósítását az egységes katalógizálási eljárás hiánya akadályozta. A szabályzat kidolgozása megkezdődött, de nem feje-

zódott be. A duplum-cserére úgy készítettük elő nagyobb könyvtárainkat, hogy kísérletképpen bekértük a több példányban meglevő könyvészeti segédkönyvek jegyzékét. Teljes sikerrel még ez az akciónk sem járt. Az együttműködés szelleme teljesen hiányzott a forradalom előtti könyvtári világból.

Ahol magunkra voltunk utalva, másként állt a helyzet. A könyvtári szakirodalomban böngésző aligha talál olyan adatra, hogy Nyugaton bárhol állami feladatként vállalták volna „a könyvtárakhoz vezető segédeszközök (bibliográfiák, katalógusok) kiadását”. A kurrens könyvészet kiadása állami feladat volt például Franciaországban, de a retrospektív nemzeti bibliográfia és a nemzeti bibliográfiát kiegészítő nélkülözhetetlen forrásművek (pl. életrajzi lexikonok) kiadását sehol sem vállalta állami szerv. Közvetlenül a forradalom előtt retrospektív nemzeti könyvészetünk ügye — haladottabb államokéval összehasonlítva — elég jól állott. Ezt egyetlenegy vasszorgalmú bibliográfus — Petrik Géza — munkabírásának és a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete támogatásának köszönhattuk. A kurrens magyar könyvészet évtizedeken át hiányosan jelent meg — értékes kiadványok, amelyek elkerülték a könyvkereskedelem útját — hiányoztak belőle. A kötelespéldányban részesülő Széchényi Könyvtár hihetetlen közömbösséggel szemlélte ezt a helyzetet. 1914-től kezdve a kurrens könyvészet javulóban volt, az ugyancsak kötelespéldányokban részesülő Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának előzékenysége folytán olyképp, hogy a kereskedelmi forgalomba nem került anyag válogatva mégis bekerült a „könyvészetbe”. A jól megalapozott tudományos tájékoztatásnak azonban olyan elsődleges forrásra van szüksége, amelyben a kutató mindent megtalál. A Tanácsköztársaság alatt kiadott könyvészeti vonatkozású rendelkezések lényegében végleges rendet teremtettek, amikor rendezték a Petrik-féle ciklusos könyvészet, a Szinnyi nagy életrajzi lexikona folytatásának és a valóban teljes kurrens könyvészetnek az ügyét. Hogy milyen elhanyagolt, hézagokkal szegyen-

kező lett nemzeti könyvészetünk a fasiszmus negyed százada alatt, arról szakirodalmunk szüntelen sirámai eleget beszélnek. Azért időztem ennél a pontnál talán a kelleténél hosszabban, mert ezen a területen még ma is súlyosak a tartozásaink.

Jóval beszédesebb lehetne beszámolónk, ha azt is kifejtelnők, amit nem végeztünk el. Ami holt betű maradt, ami szemrehányóan néz ránk a program sorai közül. Álmodni a könyvtárosoknak is szabad, nemcsak az utópistáknak. Programunk első pontja azt a mondatot harsonázta, hogy „a könyvtárügy olyan széles bázison építendő ki, mint a népiskola”. A merész tervezgetések legmerészebbje volt ez olyan országban, ahol a könyvtárosság — legalábbis a nép könyvtárossáé — még nem tartozott az élethivatásként választott, befogadott pályák közé. Arról is szól egy parancsa a programnak, hogy „a könyvtárügy kifejlesztése a szabadtanítás szervezetével kapcsolatban történjék”. Óhaj maradt ennek a két szervezetnek az összefonódása is, pedig valóban egymásra lennének utalva. A szabadtanítás keltse fel az érdeklődést a korszerű problémák iránt, a könyvtár könnyítse meg az olvasás útján való *tanulást*.

A Közoktatásügyi Népbiztosságnak volt egy rendelete a történelemtanítás új irányáról, amelyet gyakorlatlanságból nem vettünk észre: „A Tanácsköztársaság valamennyi iskolájában a történelem tanításának az a feladata, hogy az ifjúságot minden eddigi társadalom gazdasági alapjairól, osztálytagozódásáról s elnyomott tömegeinek forradalmi megmozdulásairól tájékoztassa, s ezzel a proletariátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átformálásának arra a hatalmas munkájára, mely most van folyamatban. Minden oktatónak, aki a proletárállam bármely iskolájában történelmet tanít, buzgó és becsületos önképzéssel kell átértékelnie történettudását és szemléletét, hogy kellően szolgálni tudja a proletárállam művelődési törekvéseit.”¹²³ Az új történelem-szemlélet terjesztését nekünk könyvtári eszközökkel is se-

gítenünk kellett volna. Itt még nem tartottunk. Mi sem voltunk mentesek a régi könyvtárosok hibájától; nem tekintettünk ki a szomszéd területekre.

*

Szilárd alapelvekre épült, következetes könyvtárpolitika bevezetésére törekedtünk. Ezt tükrözi a sokszor idézett Könyvtárügyi Program és az alaprendelet; ezt várta tőlünk az ország dolgozó népe és a tanácshatalom kormánya. A Program huszonegy pontjában kitűzött feladatok közül hét pont feladatait megalapoztuk vagy megoldottuk. Ez a százharminchárom nap könyvtári munkájának a mérlege.

Könyvtárügyi Program

1. A könyvtárügy olyan széles bázison építendő ki, mint a népiskola.

2. Törvény útján köteleztessenek a városok arra, hogy meglevő kihasználatlan könyvtáraik nyilvános könyvtárakká (közművelődési könyvtárakká) alakíttassanak s e célra könyvtári illetéket szedjenek.

3. A könyvtárügy kifejlesztése a szabadtanítás szervezésével kapcsolatban történjék. Ahol szabadtanító szervek működnek, ott emelendők és kifejlesztendők a könyvtárak, és viszont.

4. Járásonként vagy legalább megyénként nagyobb közművelődési anyakönyvtár létesítendő, mely a vidék falusi népkönyvtárainak központja.

5. A járás, illetőleg megye kihasználatlan könyvtárainak anyaga, illetőleg a falusi népkönyvtárak nem használt, mert nem oda való könyvanyaga beszállítandó az anyakönyvtárba. Középiskolai és egyéb könyvtárak múzeális értékű kéziratukat vagy könyveiket az Országos Könyvtári Irodának adják át a megfelelő közgyűjteménybe való illesztés céljából.

6. Intézetek (esetleg állami vagy hatóságiak is), érdekképviselések, társulatok kormányhatóságilag felhívandók, hogy könyvtáraikat feladataik sérelme nélkül adják át nagyobb közönség használatára a járási, megyei vagy városi

központi közművelődési könyvtáraknak, amelyek azt tovább vezetnék.

7. Kihasználás szempontjából alkalmatlan helyen levő könyvtárak, hacsak ottlétük a hely történelmével szervesen össze nem tartozik, más községbe vagy városba helyezendők át.

8. A könyvtárügy különböző hivatalos testületeinek és könyvtárüggyel is foglalkozó egyéb hatóságok és testületek (Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, Földművelésügyi Minisztérium, Magyar Iskola-Egyesület, Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság stb.) szervezete demokratikusan átalakítandó, a könyvtári tevékenységeik egyesítendők. Úgy az országos, mint a járási, megyei, városi központi közművelődési könyvtárra felügyelő bizottságokba a helyi szabadtanító szervezetek küldöttei bevonandók.

9. A kötelezpéldányok beszołgáltatásáról szólı törvény a könyvek célszerűbb felhasználásának biztosítására, a közművelődési könyvtárak érdekében, továbbá a hiánytalan nemzeti bibliográfia érdekében átalakítandó.

10. A sajtórendészeti példányok közművelődési célra való felhasználása intézményesen biztosítandó, vagyis pontosan megjelölendő, hogy a példányok az ügyésség területén vagy a szomszéd ügyésség területén mely központi könyvtár részére szolęáltatandók be.

11. Az országban kiépítendő közművelődési könyvtári hálózat megteremtésének előfeltétele új könyvtáros nemzedék kiképzése. Évęgből sürgősen felállítandó a könyvtáriskola, mely az iskola fennállásának első három évében — a sürgős szükségletre való tekintettel — egyéves (fél évig elméleti, fél évig gyakorlati oktatás), azon túl kétéves. Átmeneitileg a tanárképzők ifjúsága képezendő ki a modern nyilvános könyvtárügy szolęálatára.

12. A könyvtáros iskolával kapcsolatosan mintakönyvtár létesítendő a gyakorlók részére.

12/a A könyvtárosi foglalkozás élethivatássá emelendő, s

a pályán működők besorozandók vagy a közigazgatás, vagy az oktató személyzet státusz-rendszerébe.

12/b Középiskolák és szakiskolák két felső osztályában a könyvtárhasználatról és a nagyobb tudományos könyvtárakról szóló előadások a tantervbe beillesztendőek.

13. Minthogy a főváros összes tudományos könyvtárainak dotációja együtt sem elég arra, hogy a tudomány haladásával lépést tartsanak, a főváros nagy könyvtárai között kormányhatósági beavatkozással a költségek apasztása és a dotáció racionálisabb felhasználására nézve megállapodás létesítendő az egyes könyvtárak által rendszeresen fejlesztendő tudománysszakokra nézve, hogy ekképp Budapest nagy könyvtárai együtt egy egészet alkossanak.

14. Az 5. és 6. pontban körülírt központosítás különösen keresztülviendő a fővárosban, ahol hasonló területen egymás mellett több könyvtár működik ki nem elégtő eredménnyel. A Nemzeti Múzeum Könyvtára kell hogy megmaradjon praesens könyvtárnak, estig nyitva levő olvasótermekkel és sok kutatószobával, viszont azonban, ha az Akadémiai Könyvtár képtelen — minthogy anyagi ereje nincs hozzá — a tudományok haladásával lépést tartani, egyesítendő az Egyetemi Könyvtárral, ugyanígy egyesítendő volna a megfelelő tárgyalások során az OMGE Könyvtára a Mezőgazdasági Múzeum szakkönyvtárával; a Kereskedelmi Kamara, a Szabadalmi Hivatal, a Számvevőség, a Társadalmi Múzeum, a Kereskedelmi Akadémia és a Statisztikai Hivatal szakkönyvtára együtt egy kereskedelmi és pénzügyi szakkönyvtárrá építendőek ki; esetleg ezek csoportja a Városi Könyvtár központi gyűjteményével egyesítendő. A Képviselőház Könyvtára is átadandó a nyilvánosságnak stb.

15. A Városi Könyvtár központi (municipal reference library) könyvtára központi kultúrházzal, a fővárosi szabadtanítás tűzhelyével legyen kapcsolatos úgy, ahogy azt Szabó Ervin Emlékiratában kidolgozta.

16/a A vakok részére nagy központi könyvtár emelendő a Vakokat Gyámolító Országos Egyesülettel kapcsolatban.

17. Államilag létesítendő Központi Bibliográfiai Intézet útján elkészítendő a magyarországi (XV. sz. végéig terjedő) kéziratoknak és az ősnymtatványoknak a közös katalógusa.

18. Ugyanez a Bibliográfiai Intézet készítse el elsősorban a főváros, majd fokozatosan az ország legnagyobb könyvtárgyűjteményeinek egyetemes repertóriumát, és szervezze meg ezzel kapcsolatban a magyar könyvtárak tudósító irodáját, mely bárki számára illeték fejében rendelkezésre álljon.

19. A Központi Bibliográfiai Intézet ezeken kívül — tehát a kéziratok, ősnymtatványok s a nagy könyvtárak betűrendes katalógusain kívül — készítse el ugyane gyűjtemények szótárkatalógusát, a folyóiratok egyetemes repertóriumát, gyűjtse a magyar könyvészet forrásmunkáiban hiányzó címeket, adja ki a kurrens magyar bibliográfiát folyóirat- és cédulaalakban, adja ki a nagy könyvtárak évi gyarapodását közös jegyzékben, és adja ki e nagy könyvtárakba járó folyóiratok közös katalógusát.

20. A könyvtárak és könyvtári szakismeretek technikai berendezésének megismertetése és az egész könyvtárügy propagandája céljából a központi könyvtári hatóság közvetlen felügyelete mellett a Központi Bibliográfiai Intézettel párhuzamosan szervezendő az Országos Könyvtári Iroda, hogy könyvtárak alapítása, berendezése dolgában tanácsot, útmutatást adjon, s evégből segédkönyveket szerkesszen és kiadjon, berendezési tárgyakkal és azok forrásaival bárkit ismertessen meg, aki ez ügyben hozzá fordul.

21. A szakiroda szervezze meg a könyvtári felszerelési tárgyak központi beszerzését, a központosított könyvkötést és a könyvtárak központi duplum-értékesítőjét (clearing house-át).

Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei

Fő alapelv: mindenki az egész ország területén lehetőleg könnyen és gyorsan hozzájuthasson a közkönyvtárak útján ahhoz a könyvhöz, amelyre szüksége van. A közkönyvtárak útján kielégítendő könyvszükséglet általában kétféle: 1. az általános művelődés és irodalmi műélvezet kielégítésére alkalmas könyvek szükséglete; 2. a tudományos kutató könyvszükséglete. Olyan könyvtárrendszert kell tehát az országban kiépíteni, mely e kétféle szükségletnek eleget tesz.

Budapest könyvtárügye

A fő alapelv alkalmazásaként Budapesten kiépítendő:

a) egy közművelődési könyvtárhálózat, egy adminisztratív központtal és kerületenként egy-két vagy még több könyvtárral, az egész népességre egységesen, az általános olvasmányszükséglet kielégítésére, kiépítve nagyban azt, amit a Szabó Ervin Könyvtár a rendelkezésére álló kicsiny eszközökkel megkezdett. Erre a célra, minthogy a közeljövőben középítkezésről aligha lehet szó, lefoglalandók minden kerületben az e célra legalkalmasabb épületek és berendezések, valamint a szükséges személyzet kiképzésére sürgősen két-három hónapos könyvtároskurzus rendezendő. A könyvekkel való ellátás végett pedig lefoglalandók az eddig fennálló népkönyvtárak, valamint a különféle egyesületek, klubok, kaszinók, körök stb. könyvtárai, felkutatandók a kiadók, szortimenterek és antikváriusok rejtett készletei; nagyobb gyűjteményekkel rendelkező magánosok felszólítandók ezek átengedésére. Elvenni tőlük csak a közre nézve nélkülözhetetlen, vagy az egyéni használat mértékét nagyon túlhaladó gyűjteményeket javasolnánk.

b) egy szakkönyvtár-rendszer, mely számolva

az adott lehetőségekkel, a tudományos kutatás könyvigényeit van hivatva kielégíteni minden szakon.

E kérdés megoldásánál még jobban, mint a közművelődési könyvtárhálózat esetében, számolni kell azzal, hogy sem speciális nagy könyvtári épületeket a közeljövőben nem emelhetünk, sem pedig speciális könyvtári berendezéseket nagy tömegekben nem termelhetünk. Tehát a meglevő nagy könyvtári épületekkel és berendezésekkel kell számolnunk s ezekhez alkalmazzunk megoldási tervezetünket.

Szakkönyvtár-rendszerünk felépítésének alapelve, hogy mindenfajta könyvtár legyen, amire szükség van, de ne legyen egy felesleges sem. S minthogy Budapest nem olyan nagy város, hogy szüksége lenne s nem oly gazdag, hogy megengedhetné magának, hogy ugyanazon szakkönyvtárból a város különböző pontjain, csak azért, hogy kissé közelebb essék, több legyen, ennél fogva nem engedhetjük meg tovább azt az anarchiát, mely eddig uralkodott Budapest könyvtárügyében, s mely többek között oda is vitt, hogy volt Budapesten tizenöt-húsz kisebb-nagyobb közgazdasági könyvtár, a szakmák közelebbi elhatárolása s a könyvbeszerzés legkisebb tervszerű megosztása nélkül. Alapelvünk tehát: legyen mindenféle szakkönyvtár Budapesten, de mindegyikből csak egy, hogy ez az egy azután jó lehessen. Egyesíteni kell tehát az egyfajta könyvtárakat, s ésszerű munkafelosztást létesíteni az így keletkezett nagyobb könyvtárak között.

Az adott könyvtáráépületi viszonyok között ezen alapelv alkalmazása a következő szakkönyvtár-rendszerhez vezetne:

1. A mai Nemzeti Múzeum épülete teljesen könyvtári célokra volna átengedendő, s a Nemzeti Múzeum Könyvtára nagy muzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő. A magyar nyelvű s magyar dolgokra vonatkozó nyomtatványok teljes gyűjteménye volna, inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szolgáló dokumentumraktár, mint a jelen élő eszköze. Egyetlen könyvtára volna Budapestnek, mely inkább ő r z i a könyveket, mintsem használ-tatja.

2. A többi budapesti nagy és kis tudományos könyvtárak szakmák szerint összeolvasztandók, illetőleg az épület és felszerelés által legalkalmasabb centrumok körül csoportosítandók. Így legjobb volna az Egyetemi Könyvtárat az Akadémia Könyvtárával összeolvasztani egy nagy, szellemi tudományok könyvtárává (a társadalomtudományok* kivételével), s ha ez azonnal építkezési nehézségek miatt nem is vihető ki, mindenesetre a legszorosabb kapcsolatba hozandó a két könyvtár, pontosan előírt munkaprogrammal, oly módon, hogy a két könyvtár tulajdonképpen egy könyvtár legyen, ha a város két pontján marad is elhelyezve.

Közvetlenül kiegészíti az így teremtetett szellemi tudományok könyvtárát a nagyszabásúan kiépített társadalomtudományi Szabó Ervin Könyvtár, mely az összes budapesti társadalomtudományi és közgazdasági könyvtárakat magába olvasztva, a már neki ígért Hazai Bank Erzsébet téri palotájában, egyszerre Budapest legnagyobb könyvtárai sorába emelkednék. Területe: társadalomtudományok, beleértve történelem is.

A többi tudományszakok (vagy az eddig tárgyaltaiból valamely okból kiemelendő szak, például esetleg a jog, néprajz, statisztika stb.) ismét meglevő centrumok köré csoportosítva adnának egy jó könyvtárat. Így a Műegyetem könyvtárába olvasztva az apró, hasonló jellegű könyvtárakat, egy *t e c h n i k a i é s t e c h n o l ó g i a i k ö n y v t á r*; az Orvosegyesület könyvtárába olvasztva a többi orvosi könyvtárakat, egy *n a g y o r v o s t u d o m á n y i k ö n y v t á r*; az OMGE és a Földművelésügyi Népbiztosság könyvtárai körül alakulna egy *n a g y a g r o n ó m i a i é s a l k a l m a z o t t g a z d a s á g p o l i t i k a i k ö n y v t á r*; a Természettudományi Társulat könyvtára, mint centrum, s a többi apró, hasonló jellegű könyvtárak adnának egy *j ó e g z a k t é s l e í r ó t e r m é s z e t t u d o m á n y i k ö n y v t á r*at (esetleg a kettőt különválasztva); a Szépművészeti Múzeum, a Képzőművészeti

* *Értsd*: közgazdasági tudományok. — K. B.

Főiskola, az Iparművészeti Múzeum könyvtárainak egyesítéséből keletkezne egy szép képző- és iparművészeti könyvtár; az Országos Pedagógiai Könyvtár és a Városi Pedagógiai Könyvtár egyesítéséből egy nagy neveléstudományi könyvtár (esetleg egy nagy Országos Pedagógiai Szeminárium mellett).

Ezek csak példák, a tervezet rendszeres kidolgozása csak pontos felvételek alapján történhetik majd meg.

Természetesen szükség volna az összes könyvtárak könyvanyagának kritikai átdolgozására, s a könyvtár rendeltetésének meg nem felelő anyag a megfelelő másik könyvtárba volna átutalandó. Ily módon volna csak elérhető, hogy minden könyvtárban csak azok a könyvek volnának, amelyek oda valók, de azok azután megvolnának.

A könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás, katalógusok stb.) egységesítése mellett felállítandó volna egy *összkatalógus*, mely az összes budapesti könyvtárakban található könyvek címeit egy egységes rendszerű katalógusban egyesítené, s amely *összkatalógus* minden nagyobb könyvtárban megvolna egy példányban. E mellé szervezendő egy központi *könyvtári és bibliográfiai felvilágosító iroda*, melynek feladata volna a vidéki könyvtárügyet is felölelni, legcélszerűbben az országos könyvtárügyi hivatalban.

Budapest, 1919 március vége.

Az országos könyvtárügy szervezete

Az egész ország tudományos és közművelődési könyvtárügyének élén áll legfőbb irányító és rendelkező hatáskörrel az *Országos Könyvtárügyi Tanács*, a Közművelődési (jelenleg Közoktatásügyi) Népbiztosság alá rendelve.

A tanács feladata az ország könyvtárügyét egységes irányelvek szerint vezetni.

Hatásköre kiterjed minden köztulajdonba vett tudományos és közművelődési könyvtárra, amennyiben az a hivatali kézikönyvtár kereteit túlhaladja, tehát az eddigi állami és községi tulajdonban levő könyvtárakon kívül az összes közművelődési intézmények, tanintézetek, állami és más hivatalok, intézetek, egyházak, rendek, szakszervezetek stb. könyvtáaira. A tanácsnak oly fokú rendelkezési joggal kell bírnia mind e könyvtárak felett, hogy ne lehessen a Magyar Tanácsköztársaság területén egy, a köznek használható könyvtár sem, mely az egységes vezetés alól kivonhassa magát. A tanács hatáskörének esetleges megszorítását egyes könyvtárakra nézve az illetékes népbiztossággal egyetértőleg a Közművelődési Népbiztosság mondja ki. A diktatúra ideje alatt a tanács csak véleményez és javasol, a döntés joga minden tekintetben a Közoktatásügyi Népbiztosságot illeti.

Tagjai ideiglenesen:

a) hivatalból a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvtári osztályának és a könyvtárüggyel kapcsolatos egyéb osztályainak vezetői, illetve előadói;

b) az Országos Szovjet művelődési osztályának delegáltjai;

c) a Szakszervezeti Tanács delegáltjai;

d) a diktatúra alatt a közoktatásügyi népbiztos által kinevezett, később a könyvtárosok szakszervezete által delegált könyvtárosok;

e) az Országos Könyvtermelési Tanács delegáltjai.

A tagok maguk közül választanak egy elnököt és két alelnököt. Az előadót, a helyettes előadót és a jegyzőt, akik egyúttal az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal vezetői, illetőleg munkásai, a diktatúra alatt a közoktatásügyi népbiztos nevezi ki, később a könyvtárosok szakszervezete által jelöltek közül szintén a tanács választja.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács alá van rendelve közvetlenül, mint ennek szerve, az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal.

Feladata általánosságban: egyrészt önálló ja-

vaslatokkal jönni a tanács elé, illetőleg a tanács által felvett javaslatokat kidolgozni, másrészt a tanács által elfogadott határozatok végrehajtásáról gondoskodni. A tanács bizonyos területeken teljes elhatározási és intézkedési jogot adhat a hivatalnak.

Feladata részleteiben: feladatát képezi mindaz, ami az ország könyvtárügyének és a könyvtárakkal összekötött tudományos kutatásnak és népnevelő munkának egységes vezetését és felügyeletét illeti. Tehát: 1. az egész ország könyvtárügyének egységes terv alapján történő organizációja, azaz a meglevő könyvtárak ésszerű átszervezése és továbbfejlesztése, új könyvtárak alapítása, feleslegesek megszüntetése; 2. a könyvtári szervezet és könyvtári munka észszerűvé és egységessé tétele (például egységes könyvbeszerzés, egységes katalogizáló, klasszifikáló szabályok, egységes katalógusok, egységes üzemi szabályok stb.); 3. a tudományos kutatás könyvtári segédeszközei, bibliográfiák stb. előállításának egységes irányelvek szerint való vezetése (például a magyar nyelvterület teljes bibliográfiája); 4. könyvtárosképzés; 5. könyvtári ismeretek fejlesztése és terjesztése.

Mindezen kérdésekben a hivatal javaslatokkal fordul a tanácshoz, az elfogadott határozatokat végrehajtja, a végrehajtást ellenőrzi, s amennyiben erre a tanácstól felhatalmazást nyer, önállóan intézkedik.

Feladata szerint a hivatal szervezete a következőképpen alakul:

a) egy kettős tagozatú szakhivatal: 1. könyvtárügyi, 2. bibliográfiai osztály. A könyvtárügyi osztály vezetője egyúttal az egész hivatal vezetője, a bibliográfiai osztály vezetője az egész hivatal helyettes vezetője. (A hivatal vezetőjét és helyettes vezetőjét a diktatúra alatt kinevezi a közoktatásügyi népbiztos, később választja a könyvtárosok szakszervezetének javaslata alapján a tanács; a hivatal szakmunkáit kinevezi a vezető javaslatára a népbiztos, később a szakszervezet és a vezető javaslatára választja a tanács; egyéb munkáit a megfelelő

szakszervezet és a vezető javaslatára kinevezi a népbiztos, illetőleg később választja a tanács);

b) egy könyvtártudományi és bibliográfiai szakkönyvtár, mint a szakhivatal segédeszköze;

c) egy könyvtáros iskola és könyvtáros tanítóképző (két irányú: tudományos szakkönyvtárak és általános közművelődési könyvtárak számára);

d) könyvtárkísérleti állomás, azaz egy tudományos szakkönyvtár és egy közművelődési könyvtár, melyek bár Budapest város könyvtárügyébe organikusan beillesztve maradnak, az új rendszerek, reformtörekvések kipróbálására és a könyvtáros iskolának mint gyakorlóhelynek céljaira közvetlenül a hivatal alá rendeltetnek;

e) két hivatalos szaklap: egy könyvtárügyi és egy bibliográfiai.

A hivatal hatásköre úgy terjedelem, mint rendelkezési jog tekintetében egyforma a tanács hatáskörével, melynek végrehajtó szerve.

Amennyiben szükséges, minden megye székhelyén megalkotandó a Megyei Könyvtárügyi Tanácss mellé a Megyei Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal. Ezek feladata a megye s a területén fekvő városok és járások, illetőleg falvak speciális könyvtári ügyeiben javaslattevés az országos tanácsnak, s ennek, illetőleg az országos hivatal rendeleteinek végrehajtása. Hatáskörük, szervezetük és összetételük az országos tanács, illetőleg hivatal mintájára, a megfelelő behelyettesítésekkel. Amennyiben eleinte a könyvtárügy kezdetleges állapota miatt külön könyvtárügyi tanácsok, illetőleg hivatalok felállítása az egyes megyékben feleslegesnek látszanék, ezek feladatai a megyei tanácsok művelődési osztályainak intézőbizottságai, illetőleg ezek mellé rendelt közművelődési hivatalok teendői közé sorozandók.

Ugyanez áll a kisebb közigazgatási egységekre, a városokra és falvakra.

Budapesten a Központi Tanács kebelében alakult 25 tagú művelődési intéző bizottság küld ki egy 5 tagú könyv-

tárügyi albizottságot, mely az Országos Könyvtárügyi Hivatal Budapestre irányuló munkásságában támogatja és ellenőrzi. Budapesten különben nem állíttatik fel külön budapesti könyvtárügyi hivatal, hanem az összes budapesti könyvtárak közvetlenül az Országos Könyvtárügyi Hivatal alá tartoznak.

Budapest, 1919 március vége.

Rendelet könyvtárosi tanfolyamok rendezéséről

A Közoktatásügyi Népbiztosság az ország közművelődési könyvtárhálózatának kiépítése céljából egyelőre kéthónapos könyvtárosi tanfolyamot rendez, melyet a jövőben a tudományos szakkönyvtáros-képzéssel egyetemben az egyetemi oktatás egy tagozata gyanánt fog kiépíteni.

A tanfolyamnak (később könyvtáros iskolának) képesítenie kell hallgatóit arra, hogy a tanfolyam sikeres elvégzése után egy modern közművelődési könyvtárban könyvtáros-segédi munkát végezhessenek el.

A tanfolyamon részt vehet minden 20. életévét betöltött egyén, ha előképzettségét vagy szellemi képzettségét a tanfolyamot vezető könyvtárügyi megbízottak elégségesnek találják. Munkáskönyvtárak, szakegyleti könyvtárak vezetőinél fél évi gyakorlati könyvtári működés elégséges előképzettségnek tekintendő. 20 évnél fiatalabbak csak az esetben vehetők fel, ha kétévi közkönyvtári működést igazolnak.

A kiképzés ideje ezúttal két hónap, a jövőben két év. Jelen tanfolyam hallgatói kötelezhetők a később meginduló könyvtárosi iskola előadásainak hallgatására.

A tanfolyam a könyvtárkezelésben való tulajdonképpeni elméleti kiképzésből, könyvtári gyakorlatból és továbbképzésből áll olyképp, hogy a hallgatók a szakképzéssel párhuzamosan főiskolai vagy más előírt előadásokat is tartoznak hallgatni. Az elméleti oktatást a lehetőség szerint könyvtárak látogatása és könyvtári működés egészítik ki.

A könyvtári gyakorlatokon való részvétel engedélyezése

az elméleti tanulmányokban elért eredmények alapján történik.

A tanfolyamra felvett hallgatók a tanfolyam tartamára indokolt esetben napidíjban részesülhetnek. Rendszeres könyvtári alkalmaztatásukra a fővárosi és vidéki könyvtárhálózat kiépítésével kerül sor, a tanfolyamon felmutatott eredmények szerinti sorrendben.

A könyvtárosi tanfolyam szervezésével és megindításával a Közoktatásügyi Népbiztosság megbízza a könyvtárügyi megbízottakat (VI. Andrassy út 12. I.).

Budapest, 1919. április 24.

Fogarasi

csoportvezető, népbiztos-helyettes

A Közoktatásügyi Népbiztosság 87 745/III. b. sz. rendelete.
A könyvtárosi tanfolyamról. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye.
1919. május 1. 1. sz.

Rendelet a megszűnt vagy felszámolás alatt levő egyesületek (intézmények, társaságok) könyvtárának és archívumának államosításáról

1. §

A megszűnt vagy a felszámolás állapotában levő egyesületek (intézmények, társaságok) könyvtárát és archívumát, a hozzájuk tartozó állványokkal és egyéb berendezési tárgyakkal együtt, a Közoktatásügyi Népbiztosság köztulajdonba veszi.

2. §

Az egyesületek volt elnöksége, esetleg titkársága vagy irodája köteles a jelen rendelet kihirdetésétől számított egy héten belül az egyesület könyvtárának jegyzékét a könyvtárügyi megbízottaknak beküldeni. A könyvtári jegyzéktől elkü-

lőnített külön jegyzékben kell feltüntetni a kölcsönzött könyvek címét, a kölcsönvevő nevét és lakását.

Magánosok, akiknél az 1. § értelmében köztulajdonba vett könyvtáráktól kölcsönzött könyvek vannak, kötelesek azokat a kölcsönző egyesületnek egy héten belül visszaszolgáltatni.

Ha a könyv a kölcsönvevőnél elkallódott, a kölcsönvevő köteles ezt a körülményt az egyesületnél bejelenteni.

Ha a könyvet a kölcsönző könyvtárnak visszaszolgáltatni nem lehet, a kölcsönvevők kötelesek a meglevő könyvet Budapesten a Szabó Ervin Könyvtárba (IV. Károlyi u. 8.), vidéken a helyi munkás- és katonatanácsokhoz beszolgáltatni.

A munkás- és katonatanácsok a hozzájuk beszolgáltatott könyveket a megye területén levő valamely könyvtárba tartoznak beszolgáltatni.

3. §

A közoktatásügyi népbiztos felhatalmazza a könyvtárügyi megbízottakat, hogy működésüket tovább folytató egyesületek (intézmények, társaságok) könyvtárait és archívumait, amennyiben az archívum és könyvtár az egyesület kezelésében kellően ki nem használtatott, saját kezelésükbe átvegyék. A könyvtárügyi megbízottak jogosultak arra is, hogy a ki nem használt egyesületi könyvtárak és archívumok kezelésére, anélkül, hogy azt köztulajdonba vennék, utasításokat adjanak az egyesület (intézmény, társaság) vezetőségének, amely köteles ezeket az utasításokat megtartani. E felhatalmazás alapján a könyvtárügyi megbízottak elrendelhetik az egyesületi könyvtárnak más helyiségbe való átköltöztetését, a könyvtárnak más könyvtárral való egyesítését s a könyvtár kezelésére megbízott kirendelését.

Budapest, 1919. április 25.

Közoktatásügyi Népbiztosság.

A Közoktatásügyi Népbiztosság 24. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság. 1919. május 6. 35. sz.

Az alaprendelet.

Rendelet a könyvtárak államosításáról,

az Országos Könyvtárügyi Tanács és az Országos Könyvtár- ügyi és Bibliográfiai Intézet felállításáról

1. §

A Magyarországi Tanácsköztársaság az ország lakosságának könyvvvel s a könyvhöz vezető segédeszközökkel (bibliográfiák, katalógusok stb.) való ellátását állami feladatnak tekintti. Ezért tehát köztulajdonba és kezelésébe vesz minden tudományos és közművelődési könyvtárat, amennyiben az a hivatali kézikönyvtár kereteit túlhaladja. Ezen rendelet alapján köztulajdonná válnak az eddig állami és községi tulajdonban levő könyvtárakon kívül az összes közművelődési intézmények, nem állami tanintézetek, hivatalok, egyházak, rendek stb. könyvtárai, a hozzájuk tartozó összes ingatlannal és ingósággal.

2. §

Az egész ország tudományos és közművelődési könyvtárügyének központosított ellátása és irányítása céljából a Közoktatásügyi Népbiztosság Országos Könyvtárügyi Tanács, és ennek segédszervéül Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet felállítását rendeli el, s ezzel egyidejűleg megszünteti az eddig fennállott Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét. Ez utóbbi köteles hivatali helyiségeit, felszereléseit, személyzetét az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet rendelkezésére bocsátani.

3. §

A megyék, városok és községek könyvtárügyének intézése, az Országos Könyvtárügyi Tanács irányítása alatt, a helyi munkás- és katonatanácsok feladata. E célból a Közokta-

tásügyi Népbiztosság elrendeli, hogy a falusi, városi, járási és megyei, Budapesten a kerületi és központi munkás- és katonatanácsok kebelén belül alakult művelődési osztályok, amennyiben ez szükségesnek mutatkozik, külön könyvtárügyi alosztályokat alkossanak, melyek a tanácsok rendeleteit végrehajtják, a területükön elhelyezett könyvtárak gazdasági ügyeit vezetik, munkáját ellenőrzik, erre vonatkozólag intézkedéseket kezdeményeznek, amennyiben hatáskörükbe tartozik, foganatosítanak, és a helyi könyvtárügyre vonatkozó kérdésekben saját kezdeményezésükből vagy felhívásra a felettes tanácsoknak és az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak véleményt adnak. Amennyiben külön könyvtárügyi alosztályok nem alakulnak, mindez a művelődési osztályok feladata.

4. §

A fennálló könyvtárak átvételét, valamint átszervezését az illetékes munkás- és katonatanácsok teljesítik az Országos Könyvtárügyi Tanács irányítása szerint, mely erre vonatkozóan részletes utasításokat dolgoz ki, s szükség esetén állandó vagy ideiglenes könyvtárügyi megbízottat küld a munkás- és katonatanács könyvtárügyi alosztályába, esetleg művelődési osztályába, a szervezés elvei egységes keresztülvitelének biztosítására és a munkás- és katonatanács szakszerű támogatására.

5. §

Külön rendelet intézkedik az egyesületi és magánkönyvtárakról.

6. §

Az Országos Könyvtárügyi Tanács megalakulásáig ennek hatáskörét a könyvtárügyi politikai megbízottakra ruházom.

Budapest, 1919. április 28.

Közüktatásügyi Népbiztosság.

A Közüktatásügyi Népbiztosság 22. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság. 1919. május 6. 35. sz.

1. §

Kezelés és őrizet nélkül maradt vagy bármiként veszélyeztetett magán- és családi könyvtárak köztulajdonba vétetnek. Az ilyen könyvtárak azonnal bejelentendők a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvtárügyi megbízottainál (Budapest, VI. Andrassy út 12. I.).

2. §

Oly esetekben, amikor az elkallódás veszélye fenyeget, köteles mindenki (tehát nemcsak a könyvek volt tulajdonosa, hanem bárki, akinek a könyvekről és azok veszélyeztetéséről tudomása van) a helyi munkás- és katonatanácsnak a könyvek hollétéről jelentést tenni. A helyi munkás- és katonatanácsok a jelentés vétele után haladéék nélkül gondoskodni tartoznak a könyvek azonnali elszállításáról, megfelelő elhelyezéséről és leltározásáról.

A helyi munkás- és katonatanácsok kötelesek a tett intézkedésekről a leltár beküldésével együtt 48 órán belül jelentést tenni a könyvtárügyi megbízottaknak.

3. §

Az 1. §-ban foglalt feltételek hiányában (tehát akkor is, ha a könyveket veszély nem fenyegeti) köteles mindenki, aki könyv-unikum vagy bármiféle nyomtatvány-unikum birtokában van, ezt jegyzék és pontos leírás mellett a könyvtárügyi megbízottaknak bejelenteni.

4. §

Magánosok, akik akár egész könyvtárat, akár a könyvtár jelentős részét áruba bocsátják, kötelesek előbb gyűjteményüket vagy értékesíteni kívánt részét a könyvtárügyi megbízot-

taknak felajánlani. Az értékesítés szabaddá válik, ha a könyvtárügyi megbízottak írásban közlik, hogy a felajánlott könyvgyűjteményre nem tartanak igényt, és az eladást szabaddá nyilvánítják.

A könyvgyűjteményeket vagy azok egy részét a könyvtárügyi megbízottak írásbeli engedélye nélkül senki meg nem veheti.

Nem terjed ki a felajánlási kötelezettség kisebb, csupán néhány pár könyvből álló gyűjteményre, ha a gyűjteményben levő darabok 1870 után adattak ki.

Speciális gyűjteményeket elidegenítés előtt minden körülmények között fel kell ajánlani.

5. §

Olyan gyűjtők szobáit, akik könyveiket felismerhetően könyvtárjellegű szobában helyezték el, és a könyvtárügyi megbízottak igazolvánnyal igazolják, hogy könyvtáraikat közcélra átengedték, amíg a könyvtár e helyiségekben marad elhelyezve, a lakásrekvirálás alól mentesíteni kell.

6. §

Aki e rendelet ellen vét, forradalmi törvényszék elé kerül.

Budapest, 1919. április 28.

Közoktatásügyi Népbiztosság.

A Közoktatásügyi Népbiztosság 23. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. május 6. 35. sz.

Rendelet a nyomdai termékek kötelező beszolgáltatásáról

1. §

A Közoktatásügyi Népbiztosság a nyomdai termékek könyvtári megőrzése, bibliográfiai és statisztikai feldolgozása

céljából újból megállapítja a nyomdai termékek kötelező beszo-
lگáltatására vonatkozó szabályokat.

2. §

Beszolگáltatási kötelezettség alá esik, egyezően az eddigi állapottal, minden, Magyarországon nyomtatott, gépi sokszorosítás útján készült nyomdatermék. Beszolگáltatási kötelezettség alá esnek tehát egyebek között a gépi sokszorosítás útján készült föld- és térképek, hangjegyek, képes ábrázolások, műlapok, alkalmi nyomtatványok, falragaszok, színlapok, műsorok, facsimilék stb.

3. §

E rendelet életbelépésétől kezdve a 2. §-ban felsorolt minden nyomdai terméket négy példányban be kell szolgáltatni a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárába. A vakok részére készült könyvekből csak egy példányt kell beszo-
lگáltatni. A beszo-
lگáltatás havonta történik.

4. §

A beszo-
lگáltatást a nyomda termelési biztosa jegyzék kíséretében teljesíti. A jegyzék pontosságáért és teljességéért a termelési biztos az üzemi tanács tagjaival együttesen felel. A beszo-
lگáltatás ismételt elmulasztása bűncselekmény, amely felett a forradalmi törvényszék határoz.

5. §

A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára a beérkezett nyomdatermékek jegyzékét a nyomdatermékek átvétele után átadja a 22. K. N. rendelettel (lásd a Tanácsköztársaság május 6-án megjelent, 35. számában) létesített Országos Könyvtár-
ügyi és Bibliográfiai Intézetnek.

6. §

A beszolgáltatás ellenőrzése céljából a Szellemi Termékek Tanácsának kiadói termelő osztálya kéthetenként közli a Bibliográfiai Intézettel ama művek jegyzékét, amelyeket nyomtatás végett átadott a nyomdai termelő osztálynak. Egyben közli az ország területén működő nyomdai üzemek jegyzékét, s havonként az ezekben bekövetkező változásokat.

7. §

A beszolgáltatott példányoknak a nagy könyvtárak közötti célszerű szétosztásáról, bibliográfiai és statisztikai feldolgozásáról az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet gondoskodik.

8. §

A nyomdai termékek könyvtárak számára szükséges példányszámának megállapítása végett a nyomdai termék ki-nyomatása előtti utolsó kefelevonatot el kell küldeni az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézethez. Ez az intézet elkészíti a nyomdai termékeknek a könyvvvel egyidejűleg készülő katalóguscédulájának kéziratát, megállapítja a terjesztendő példányszámon felül a könyvtárak szükségletét fedező példányszámot, valamint a kiállításban esetleg szükséges változtatásokat és a könyvtári kötést; egyben ilyen irányú megrendeléseket tesz. A nyomdai termékek kiadói imprimálása csak az Országos Könyvtárügyi Intézet ez irányú intézkedésének közlése után történhetik. A közkönyvtárak részére készült nyomdai termékeket az érdekelt kiadói üzemek utasítás híján a Közkönyvtárak Gyűjtő- és Elosztó Telepére tartoznak szállítani.

9. §

A Bibliográfiai Intézet a tudós és laikus közönség tájékoztatására időszakonként feldolgozza és közzéteszi a beérke-

zett kötelempéldányokat.* E közlemények összegezeképpen a Bibliográfiái Intézet időről időre külön munkálatokat ad ki.

10. §

E rendelet kihirdetése napján lép életbe. Vele egyidejűleg érvényüket vesztk a kötelempéldányokról szóló régebbi szabályok is (1897:XLI. tc. és az 1897:XXXV. tc. 4. §-a). Végrehajtásáról a Közoktatásügyi Népbiztosság gondoskodik, s ellenőrzését az Országos Könyvtárügyi Tanács megalakulásáig a könyvtárügyi megbízottak útján gyakorolja.

Közoktatásügyi Népbiztosság.

Budapest, 1919. július 16.

A Közoktatásügyi Népbiztosság 60. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság. 1919. július 17. 94. sz.

Rendelet az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiái Intézet szervezeti szabályzatáról

Az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiái Intézet szervezeti szabályzata

1. §

Az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiái Intézet feladata az ország könyvtárügyének és a könyvtárakkal összekötött tudományos kutatásnak és népnevelő munkának egységes vezetése, valamint felügyelete.

Hatáskörébe tartozik tehát: 1. A köztulajdonba vett és a Közoktatásügyi Népbiztosság hatáskörébe utalt tudományos és közművelődési könyvtárak dologi és személyi ügyeinek intézése. 2. Az egész ország könyvtárügyének egységes terv alapján történő organizációja, azaz a meglevő könyvtárak ésszerű átszervezése és továbbfejlesztése, új könyvtárak ala-

* Értsd: kötelempéldányok jegyzékét. — K. B.

pítása, feleslegesek megszüntetése. 3. A könyvtárügyi szervezet és könyvtári munka ésszerűvé és egységessé tétele. 4. A tudományos kutatás könyvtári segédeszközei, bibliográfiák stb. előállításának egységes irányelvek szerint való vezetése. 5. Könyvtárosképzés. 6. Könyvtári ismeretek fejlesztése és terjesztése.

2. §

Feladatának megfelelően az intézet a következő osztályokra tagozódik:

A) *Az intézet vezetőjének és állandó helyettesének titkársága és az intézet központi irodája.*

B) *Könyvtárügyi főosztály.*

1. A tudományos szakkönyvtárak osztálya s a tudományos szakképzéshez szükséges könyvek osztálya. (Felsőiskolai tanulók könyvellátása, diákolvasók stb.)

2. Közművelődési könyvtárak (kerületi könyvtárak, gyári, kaszárnya-, ifjúmunkás- stb. könyvtárak).

3. Közkönyvtárak Könyvgyűjtő- és Elosztó Telepe. Duplum-központ.

4. Könyvtervező és központi anyagbeszerző (könyvtártechnikai) osztály.

C) *Bibliográfiai főosztály.*

1. Magyarország bibliográfiája (kurrens bibliográfia, retrospektív bibliográfia, magyar folyóiratok repertóriumai stb.).

2. Szakbibliográfiák és speciális bibliográfiai munkák osztálya.

3. Magyar könyvtárak központi katalógusa és központi felvilágosító irodája.

4. A könyvtárakat katalóguscédulával központilag ellátó osztálya.

D) *Könyvtárosképző főiskola (belekapcsolva az országos szakképző főiskolába).*

E) *Könyvtárkísérleti állomás,*

mely egy tudományos szakkönyvtárból és egy közművelődési könyvtárból áll. Ez a két könyvtár organikusan illeszkedik ugyan be Budapest főváros könyvtárügyébe, mégis új rendszereknek, reformoknak kipróbálása céljából, továbbá mint a könyvtáros főiskola gyakorlóhelye, közvetlenül az intézet alá tartozik.

F) *Könyvtárügyi és bibliográfiai szakkönyvtár.*

G) *Könyvtárügyi és bibliográfiai kiadványok osztálya.*

3. §

Az intézet vezetőjét és helyettes vezetőjét a Közoktatásügyi Népbiztosság nevezi ki, amelynek a vezető közvetlenül felelős. Az intézet többi alkalmazottját a Közoktatásügyi Népbiztosság az intézet vezetőjének előterjesztése alapján nevezi ki.

4. §

Az intézet vezetője köteles az intézet következő évi költségvetési javaslatát és ezzel egy időben a javaslatához csatolva a következő év munkálatainak részletes tervezetét a Közoktatásügyi Népbiztosságnak bemutatni.

5. §

Az elfogadott munkaterv kereteiben az intézet vezetője a munkákat saját hatáskörében rendeli el, s ezek költségeire az intézet elfogadott költségvetésének kereteiben utalványozási joga van.

6. §

Az intézet vezetője évenként köteles részletesen beszámolni a Közoktatásügyi Népbiztosságnak a lefolyt évben végzett munkálatokról. A lefolyt év költségeiről pedig tudomásul

vétel céljából köteles részletes elszámolást adni. A népbiztosság a költségek elszámolását rövidebb időközökben is követelheti az intézet vezetőjétől.

7. §

Az intézet személyzeti, dologi, valamint pénzkezelési ügyeinek ellenőrzésére nézve a hasonló intézetekre fennálló rendelkezések mérvadók.

8. §

A jelen szabályzat által nem érintett ügyeket, valamint az intézet egyes osztályainak ügyeit részleteiben az intézet vezetője által megállapított s a Közoktatásügyi Népbiztosság által jóváhagyott ügyrend szabályozza.

Budapest, 1919. július 30.

Közoktatásügyi Népbiztosság.

A Közoktatásügyi Népbiztosság 65. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság. 1919. július 31. 106. sz.

Rendelet az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet szervezeti szabályzatának életbeléptetéséről

1. §

Az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetnek a 65. K. N. számú rendelettel megállapított szervezeti szabályzata azonnali hatállyal életbe lép.

2. §

Az 1. §-ban említett szervezeti szabályzat életbe lépésével egy időben a 22. K. N. rendelettel (lásd a Tanácsköztársaság május 6-án megjelent, 35. számában) megállapított

könyvtárügyi politikai megbízotti hatáskör átszáll az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet vezetőjére.

Budapest, 1919. július 30.

Közüoktatásügyi Népbiztosság.

A Közüoktatásügyi Népbiztosság 66. K. N. sz. rendelete. Tanácsközütársaság. 1919. július 31. 106. sz.

*

Károlyi Mihály levele Dienes Lászlóhoz

Gróf Károlyi Mihály

Budapest, IV. Egyetem u. 6.

1919. jún. 26.

Igen tisztelt Megbízott Úr!

Folyó hó 10-éről kelt soraira (Kpm. 286/1919. sz.), mint-hogy levelét elkésve kaptam, csak most válaszolok. A szóban levő volt Egyetem utcai házam könyvtárának csak haszonélvezője voltam, minthogy az is a hitbizományhoz tartozott. A hitbizomány eltörlésekor nem hozatott intézkedés, hogy a várományosoknak van-e és milyen igénye a megszüntetett hitbizomány ingóságaira. Mikor a tulajdonjog is megszüntetett — ez még kevésbé lett tisztázva. — Nekem az a felfogásom, hogy én egyedül nem rendelkezhetek. — Mondanom sem kell — a magam részéről a legnagyobb örömmel juttatom ezt a könyvtárat a köznek. Ez részemről nem is áldozat, mert hisz úgysem használhatnám, mivel el sem tudnám helyezni. Én csak azt nem akarom, hogy azt foghassák rám — hogy azt, aminek csak haszonélvezője voltam és nem tulajdonosa — jogtalanul elajándékoztam. Rokonaim, amennyire „szeretnek”, rögtön készek volnának egy ilyen — megengedem, erőltetett — magyarázatra. A dolgon úgy lehetne könnyen segíteni, ha egy rövid határozatot hoznának vagy abban az értelemben, hogy egy bizonyos nagyságon túl levő könyvtárat egyszerűen szintén kommunizálnak, vagy — hogy kimondják azt, hogy a hitbizomány *ingó* értékei felett, mely

nem esik a kommunizáló törvény alá — a haszonélvező szabadon diszponálhat.

Esetleges szíves válaszát várva még csak nyomatékosan még egyszer meg akarom ismételni azt, hogy én a legnagyobb örömmel adnám könyvtáramat, ha ezen skrupulusom nem volna.

Őszinte tisztelettel
Károlyi

*

Dienes László:

A könyvtárak a kommunista társadalomban

„... A proletárdiktatúra, amikor rengeteg munkája közben, amellyel az eddig elnyomott dolgozó osztályt, a proletariátust, felszabadítja a gazdasági elnyomatás alól, amikor óriási munkával kiveszi a burzsoázia kezéből az eddig nála visszatartott termelési eszközöket és most már a gazdasági erők megváltozott viszonyának megfelelő új termelési rendet, új gazdasági szerkezetet dolgoz ki, kötelességének tartja, hogy már megkezdje a munkát ezen dolgozó tömegek szellemi felszabadítására is. Ez a szellemi felszabadítás nem fog menni és nem mehet oly gyorsan, mint amilyen gyorsan megy — legalább elvekben — a gazdasági felszabadítás. Hogy ez így van, azt a szellemi javaknak a sajátossága hozza magával.

Meg lehetett azt tenni, hogy egy hatalmas gesztussal elvettük a burzsoáziától a jogtalanul kisajátított termelőeszközöket. El lehetett venni földjét, gyárait, aminek birtoklásával gazdasági rabszolgaságban tartotta évszázadokon keresztül a falusi és városi proletariátust, el lehetett tőle venni pénzét, házat, fényes berendezését, el lehetett venni autóját, amellyel gazdasági privilégiumának előnyeit kiélvezte. Azonban nem lehet elvenni egy gesztussal máról holnapra a burzsoáziától szellemi javait...

A szellemi javakat a gazdasági javaktól egy különleges jellemvonás különbözteti meg. A gazdasági javak élvezhetők nemcsak a készítő által, hanem az által is, aki azokat már készen átveszi. Éppen ez a tulajdonsága a gazdasági javaknak tette lehetővé a burzsoázia számára azt, hogy azáltal, hogy a termelési eszközöket kezei között tartotta, munka nélkül használni és élvezni tudta mások munkáját.

Sőt tovább mehetett. A szellemi javaknak ellenkező tulajdonsága folytán, hogy ti. munkával meg kell szerezni, hogy élvezhessük őket, a maga számára biztosította úgyszólván az összes szellemi javak kizárólagos élvezetét is. Mert a burzsoázia azáltal, hogy a gazdasági javak előállítását másokra bízta, felszabadította magát a gazdasági munka alól, s abba a helyzetbe hozta önmagát, hogy ráért a szellemi javak megszerzésére. Míg a gazdasági javakat termelő proletariátust ugyanakkor kivonta ennek lehetőségéből.

A Tanácsköztársaságnak, a proletárdiktatúra kormányának legsürgősebb feladata kell, hogy legyen szellemi téren ennek a kényszerhelyzetnek a megszüntetése. Természetesen a gazdasági kényszerhelyzet megszüntetése elsőbrendű fontosságú, sürgősebb feladat, mert gazdasági felszabadítás nélkül nem lehet szellemi felszabadításról szó.

Amint tudjuk, a gazdasági felszabadítás már megtörtént és folytonosan történik. De, mint mondtuk, a szellemi javaknak azon speciális tulajdonságánál fogva, hogy csak megszerzőik részére élvezhetők, nem elég a proletariátust gazdaságilag felszabadítani, hogy szellemileg is egyúttal felszabadult legyen, hanem tovább kell mennünk. Tovább kell menni, mert azáltal, hogy időt adtunk a proletariátusnak, hogy felszabadítottuk a gazdasági elnyomás alól, még szellemileg nem tettük szabaddá, még nem adtuk kezébe a lehetőségét annak, hogy szellemileg felszabadítsa önmagát. Mert ez a felszabadítás csak egyénenként, mindenkinél önmaga által történhet meg.

Ha azonban nem is lehet átadni a kész szellemi kincseket, amelyek az egyesek lelkében vannak, van valami, amit

átadhatunk a proletariátusnak; ezek pedig azok az eszközök, amelyek a szellemi javak megszerzésére szolgálnak. S a Tanácsköztársaság ennek eszközzését tekinti legközvetlenebb feladatának a proletariátus szellemi felszabadítására.

A második párhuzamosan megindítandó lépés: a proletariátus kiképzése ezen eszközök használatára. Ezért hozta ki a Tanácsköztársaság a magánosok zárt palotáiból a műkincseket, ezért szervezi át a múzeumokat, ezért állított fel munkásegyletet, rendez számtalan tanfolyamot és ezért jelentette ki rendeletileg, hogy az ország lakosságának könyvvvel és a könyvhöz vezető segédeszközökkel való ellátását állami feladatnak tekinti.

Ennek a kijelentésnek a fontossága óriási nagy, legalább olyan jelentőségű, mint volt annak idején a népoktatás ingyenessége és kötelezővé tétele. Mert az a kijelentés, hogy a könyvvvel való ellátás állami feladat, azt jelenti, hogy a Tanácsköztársaság kormánya kötelességének tartja, hogy mindenkit hozzájuttasson ahhoz a könyvhöz, mégpedig könnyűszerrel, amelyre művelődése és műélvezete céljából szüksége van. Annak, aki tisztában van azzal, hogy mit jelent mai kultúránkban a könyv, és előre látja azt, hogy még mennyivel többet fog jelenteni a jövőnek művelődési rendszerében — amelynek feltétlenül abban az irányban kell haladnia, hogy nagyobb önállóságra nevelje az embereket, tehát amelyben az oktatás maga is önállóbban, a tanítómestertől függetlenül történik, tehát nagyobb szerepe lesz a könyvnek —, az előtt rögtön világosnak kell lenni ezen alaptétel kimondása nagy fontosságának. Ezzel a Tanácsköztársaság nemcsak a művelődés, a kultúra megszerzésének legnagyobb eszközét adta a proletariátus kezébe, hanem a legerősebb fegyvert is szellemi felszabadításának kivívásához.

S mert a proletariátus szellemi felszabadulása nem volt a burzsoázia ínyére, mert féltette tőle kizsákmányoló gazdasági rendjét, azért igyekezett a proletariátust lehetőleg elválasztani a könyvtől. Művelődési politikájának osztályjellege megnyilvánult elsősorban nevelési rendszerében, amikor igye-

kezett úgy megszervezni a közoktatást, úgy kinevelni a tanítóságot és annyira függő és nyomorult helyzetben tartani őket, hogy lehetőleg szolgálékú és önállótlan embereket neveljenek.

Könyvtárpolitikájában szintén megnyilvánult ez a tendencia, amikor kevés könyvtárt állított fel, és amit felállított is, úgy rendezte be, hogy ezen könyvtárak által lehetőleg kevesen jussanak a könyvhöz, sőt nemcsak kevesen, hanem — ami a fő szempont volt — megválogatottan csak azok, akiknek a kezében nem veszedelmes a könyv. Vagy amikor külön könyvtárakat állított fel a »nép« számára, »jól« megválogatott könyvanyaggal, nehogy véletlenül is egy szocialista irányú kerüljön közéjük, olyan népkönyhaszerűen rendezte be, hogy annak is elmenjen a kedve az olvasástól, akit a »népkönyvtárak« silány könyvei még nem riasztottak el tőle.

A könyvtár nem kedves dolog a kapitalista szemében. A legkevesebb, amit vele szemben érez az, hogy felesleges. De az öntudatos és okos burzsoá tudja, hogy a könyvtár a maga könyveivel nagyon veszedelmes eszköz; olyan könyvekkel, amelyeket válogatás nélkül bárki kezébe vehet, az a könyvtár az önálló kutatást jelenti, a gondolkodás függetlenségét, a kritikát, az ellenállás kezdetét, a forradalom csíráját. Ezért veszedelmes a könyvtár és ezért nem kellett sok és jó könyvtár a burzsoáziának. Mert félt tőle s joggal. S nem is mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy lelkes emberek törekvéseit, akik könyvtárakat akartak adni a proletariátusnak, kíméletlenül letörje. Budapest székesfőváros közgyűlésén is láthattuk példáját, hogyan szavazta le éveken keresztül a virilista városatyák kara egy nagy közművelődési könyvtár tervét, noha a pénz megvolt hozzá, majd azzal a kifogással, hogy az a terület, amelyre a könyvtár építendő volna, egy nagy európai internacionális hotel céljaira kell, majd azzal, hogy az a hely feltétlenül szükséges a kereskedelem számára, majd pedig azzal, hogy ennek a térnek a megoldása így nem jó...

A Tanácsköztársaság kormánya egyik legsürgősebb feladatának tekinti szellemi téren, hogy az egész országban a könyvtárügyet rendezze, az egész országban a lakosságot elássa jó könyvekkel és erre vonatkozólag máris megindította mindazt, ami a mai viszonyok között lehetséges. Régi, ósdi berendezésű, rossz tudományos könyvtárainkat átszervezi, s ezenkívül tervbe vette minden városunknak és falunknak szinte beszórását közművelődési könyvtárakkal.

És ez az a munka, amelyhez a Tanácsköztársaságnak képzett szakmunkások segítségére van szüksége. Olyan emberek, olyan könyvtárosok segítségére, akik érzik azt, hogy mi a kultúra és mi a kultúrához vezető könyv. Akikben van kultúrszükséglet, és akik nemcsak ki tudják önmagukban elégiteni ezt a kultúrszükségletet, hanem fel tudják azt fedezni, sőt fel tudják ébresztetni másokban. Mert nem elég a kultúrához vezető eszközöket egyszerűen átadni, letenni a kezébe a proletariátusnak, hanem ezenkívül kötelességünk meg is tanítani, hogy hogyan éljen velük.

S a jó könyvtáros feladata nem az, hogy a könyveket ki vegye-betegye és a polcon rendben tartsa, hanem sokkal több és szebb ennél: a könyvnek elvezetése az olvasó lelkéhez. Ez a könyvtáros igazi feladata, ahol a munka már felülemelkedik az egyszerű mechanikus és kezelési munkálatokon, és szép szellemi munkává válik.

Természetesen azt a kultúrérzéket és azt a lélektani tapintatot, amit az ilyen munka feltételez, azt nem lehet egyáltalában tanítani. S pedig semmi esetre sem hat hét alatt. Amit hat hét alatt tanítani lehet, azok csak könyvtári, technikai dolgok, bizonyos jó, kipróbált és jól bevált szabályoknak, eljárási módoknak összessége, előfeltétele annak a későbbi magasabbrendű munkának.

Ennek a tanfolyamnak a célja, hogy Önöket ezekkel a technikai módszerekkel megismertesse. Természetesen hat hét alatt ezt sem lehet kimerítően megtanulni. Csak a legfontosabbakat, azokat az alapvető ismereteket akarjuk közölni Önökkel, amelyek feltétlenül szükségesek a legkezdetlegesebb

könyvtárosi működéshez is. Azok számára, akik legalkalmasabbaknak mutatkoznak könyvtárosi hivatásra, majd ősszel nyílik meg a főiskolai oktatás keretébe illesztve egy rendszeres könyvtárosiskola, amelyet az első esztendőben úgy fogunk berendezni, hogy azok is végezhessek, akik addig már alkalmazást nyertek valamely könyvtárban.”

A könyvtárosi tanfolyam megnyitása. (Részletek Dienes László megnyitó előadásából.) A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. június 1. 2—3. sz.

*

Kóhalmi Béla:

A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográfiai Intézet

„Negyvenkét esztendőt ért meg a *Corvina* könyvészeti rovata, s dicséretére legyen írva ez újságnak, időnként ez a rovat mindig tudott annyi érdeklődést kiváltani, hogy polémiák is kavargtak körüle. Abban az időben, mikor a *Corvina* elindult könyvészeti rovatával 1878-ban, már elindult volt ugyanezzel a programmal a *Magyar Könyvszemle*, két évvel előbb, de a *Magyar Könyvszemlét* előbb elhagyta a lélegzete, s 1892-ben beszüntette könyvészeti mellékletét.

Erre az adatra most vissza kell térni és meg kell mellette állani.

A *Magyar Könyvszemle* hivatalos orgánus volt, a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának lapja, s első szerkesztője 1892-ig becsületesen állotta a lapja programját, hogy a magyar könyvek jegyzékét rendszeresen elkészíti, aminthogy a Széchényi Könyvtárnak az a tiszte, hogy gyűjtse a magyar kultúra írott és nyomtatott emlékeit. 1892 után ez a kötelességteljesítés lemaradt, a „Nemzeti Könyvtár” tudós bibliográfusai letették a pennát, nem írtak több cédulát, és rábízta a kurrens magyar könyvészetet a *Corvinára*, vállalja és csinálja tovább. Petrik Géza pedig, aki tízévenként állítja össze a hétről hétre és évről évre összehordott címanyagot,

kínlódjon, ahogy tud a hiányzó címek belédolgozásával. Így maradt magára a *Corvina* azzal az örökséggel, hogy fenntartson egy rovatot, mely inkább a tudományt szolgálta, mint a kereskedelmet. És ezt a feladatot a *Corvina* nemcsak vállalta, de állta is. Néha ugyan fontosabb volt más közlemény, mint az »Újjonnan megjelent könyvek« rováta, de [a sorból] kiállítás nem lett a vége soha.

Mostanában aztán az a meglepő fordulat történt, hogy a *Corvinából* állami lap lett, a könyvészetet állami feladattá emelte a proletárállam közművelődésügye. Petrik Géza, a *Corvina* könyvészeti rovatának egyik első szerkesztője, állami bibliográfussá lett, és szervezés alatt áll a *Bibliográfiai Intézet*, amely felé annyi cikk sóhajtozott a *Magyar Könyvszemle* hasábjain.

A *Corvina*, amely mint írtam, tíznaponként mindig a novák szétküldése után kocogó és elkéső könyvészetével inkább a tudományt szolgálta, mint a kereskedelmet, most, hogy állami orgánum lett, most már könyvészeti rovatában is ruhát cserél. Az *újjonnan megjelent magyar könyvek címeit nem kiadónként fogja ezután közölni, hanem a tudományok főbb csoportjai szerint tagolva*, a tizedes osztályozó rendszer felhasználásával.

A rovatból — ha megindul újra a könyvtermelés — melléklet lesz, és mostantól fogva új szerkesztője is lesz. Ennek a szerkesztőnek a proletárdiktatúrára kellett várnia, hogy megszülessen: a Bibliográfiai Intézet (az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet második főosztálya).

Éppen ma van öt esztendeje, hogy e sorok írója, mikor átvette a *Corvina* könyvészeti rovatát, Könyvészeti program című bemutatkozó cikkében a bibliográfia állami feladattá emelését kívánta. Azóta egy másik óhaja is teljesült: a dolgozók uralma. Most még csak azt óhajtja, hogy a kapitalista termelést sikerüljön oly mértékben és tempóban átszervezni szociális termeléssé, amilyen mértékben a szellemi termelés átszervezése minden kétséget felülmúlóan sikerül. Ha ez be-

következik, bizonyossá válik, hogy a proletárállam jobb sorsot szán a tudományos munkát újjászervezni kívánó bibliográfia számára, mint amilyen vegetálásra kárhoztatta a kapitalista állam.”

Kóhalmi Béla: A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográfiai Intézet. Corvina. XLII. évf. 1919. július 30.

¹ Lásd Szabó Ervin: A Városi Nyilvános Könyvtár 8. jelentése az 1914. évről. A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár Évkönyve. IX. évf. 1915. 1—2. sz. p. 1—20.

² Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye 1900—1918 címmel — kb. 630 l. terjedelemben — a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában sajtó alatt van.

³ Lásd a Szovjetunió könyvtárügyének kronológiája. Összeáll.: Kóhalmi Béla. Bp. 1951. 49 l. (A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye. 13—14. sz.)

⁴ A legfontosabb forrásmű az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének gondozásában jelent meg: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rend.: Petrák Katalin és Milei György. Bp. Gondolat, 1959. XXVII, 381 l. (Nemzeti Könyvtár.) A kötet 353—358. lapjain sorolja fel az 1945 előtt és után megjelent összefoglaló politikai műveket, tanulmányokat és cikkeket. Az 1945 után megjelentek egy része e kézirat elkészülte után látott napvilágot. Jó hasznát vettem az ugyancsak a Párttörténeti Intézet gondozásában megjelent A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900—1920. A Tanácsköztársaság iskolapolitikája. Írták: Bihari Mór, Both Béla, K. Bartos Erzsébet stb. Szerk.: Kelen Jolán. Bp. Kossuth 1958. 231 l. című műnek, s a következő tanulmányoknak: Vincze László: A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája. Bp. 1951. 63 l. (Szocialista nevelés könyvtára. 24.); Remete László: A Szabó Ervin Könyvtár a Tanácsköztársaság alatt. Bp. 1957. 16 l.; József Farkas: Rohanunk a forradalomba. A modern magyar irodalom útja 1914—1919. Bp. Bibliotheca 1957. 264 l.

A gyéren jelentkező könyvtári adatokat az elsőnek említett forrásmű cikk-repertóriumában felsorolt írások egynémelyikéből felhasználtam, de a Tanácsköztársaság sajtójának átnézése (összeállításuk megtalálható az Országgyűlési Könyvtár különgyűjteményének Vértés György által szerkesztett katalógusában: A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Bp. 1958. 496 l.) még eredményes tallózást ígér.

A korábban megjelent művek közül értékes útmutatással szolgáltak: Balázs Béla: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Bp. Kossuth 1958. 234 l.; Simon Péter: A századforduló földmunkás- és szegényparasztmozgalmai 1891—1907. Bp. Szikra 1953. 275 l.; Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Bp. Szikra 1954. 771 l.

⁵ Lásd A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája c. kötetben (Bp. Gondolat 1959.) közölt bibliográfiát. p. 353—358.

⁶ Lásd Berzeviczy Gergely élete és művei. Írta, illetve legnagyobb-részt latinból, kis részben németből ford.: Gaal Jenő. Bp. 1902. p. 111—182. (Magyar Közgazdasági Könyvtár. 1.) — és Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely emlékezete. Akadémiai Értesítő. XIX. évf. 1908. p. 481—487.

⁷ Lásd Ki tanítja és ki tanítsa a magyar népet? (Névtelen röpirat.) Bp. 1908. 22 l.

⁸ Jelentés a népiskolai nevelés állapotáról. (I. rész: 1870, II. rész: 1872.) Lásd Sótér István: Eötvös József. Bp. 1953. p. 389—390.

⁹ Idézi Vincze László: A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája c. brosrájában. (Bp. 1951.) p. 4.

¹⁰ Idézi Vincze László. Uo.

¹¹ Fogarasi Béla: A tudományos kutatás jövőjéről. Fáklya. 1919. április 24.

¹² Lambrecht Kálmán: Modern múzeumpolitika. Bp. 1919. (A Természettudományi Szövetség Kiadványai. 1.) p. 5—8.

¹³ Lásd A szocialista tanítómozgalom Magyarországon c. kötetben (Bp. 1958.) p. 147—148.

¹⁴ A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása. Bp. 1919. p. 4. 100 l.

¹⁵ Lásd Gulyás Pál: Kommunista könyvtárpolitika. Bp. 1921. 129 l. — G. P. múzeumi könyvtárőr kiadósan felhasználta a proletárdiktatúra bukása után visszaállított Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének átadott irattárunkat; tartalmát ellenforradalmi szellemben eltorzítva ismertette a fehérterror éveiben a Magyar Könyvszemlében megjelent cikksorozatában. Ez jelent meg könyvalakban a fenti címen a Szent István Akadémia kiadásában.

¹⁶ Lásd Kőhalmi Béla: A Fővárosi Nyilvános Könyvtár története 1904-ig. (Az előtörténet) Kézirat a Szabó Ervin Könyvtár birtokában.

¹⁷ Lásd Szabó Ervin: Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására. Népmívelés. II. évf. 1907. p. 270—271.

¹⁸ Szabó Ervin: Községi nyilvános könyvtár Budapesten. Városi Szemle. III. évf. 1910. p. 458.

¹⁹ Szabó Ervin: A tőke és a munka harca. Bp. 1911. 126 l.

²⁰ Lásd Szabó Ervin: Az új fővárosi közkönyvtár dolgában. [Vita Gulyás Pállal.] Magyar Könyvszemle. Új folyam. XVIII. köt. 1910. p. 338—351.

²¹ A Könyvtári Szemle 1913—1919-ig jelent meg. Szerk.: Kőhalmi Béla.

²² Lásd Szabó Ervin: Szövegségünk közgyűléséhez. Írta: Egy régi könyvtáros. Könyvtári Szemle. I. évf. 1913. p. 45—46. (Vezércikk.)

²³ Mit akar a Könyvtári Szemle? Könyvtári Szemle. I. évf. 1913. p. 1. (Vezércikk.)

²⁴ Szabó Ervin: A porosz állami könyvtárak lajstromozási rendszere. Magyar Könyvszemle. Új folyam. VIII. köt. 1900. p. 284—296.

²⁵ Lásd Szabó Ervin: Munkáskönyvtárak. (Jules Destrée: Bibliothèques ouvrières.) Huszadik Század. II. köt. 1902. p. 433—435.

²⁶ A radikálisok és marxisták Társadalomtudományi Társaságával szemben megalapították a „nemzeti” alapon álló Magyar Társadalomtudományi Egyesületet 1907-ben, a szabadtanítás pécsi kongresszusának általuk levont tanulságai alapján.

²⁷ Lásd ezekről Remete László: A Szabó Ervin Könyvtár a Tanácsköztársaság alatt c. tanulmányában. (Bp. 1957.)

²⁸ Szabó Ervin: Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására. Népmívelés. II. évf. IV. köt. 1907. p. 272—273.

²⁹ Frankfurter, a bécsi egyetemi könyvtár akkori igazgatója, Szabó Ervin barátja. — K. B.

³⁰ Lásd Szabó Ervin: Községi nyilvános könyvtár Budapesten. (Emlékirat.) Városi Szemle. III. évf. 1910. p. 446—490.

³¹ Szabó Ervin: A modern könyvtáráépítés némely elvéről, tekintettel a főváros terveire. Városi Szemle. IV. évf. 1911. p. 120.

³² Lásd Kőhalmi Béla: Könyvtár és szabadtanítás. Népmívelés. V. évf. 1911. p. 64—68.

³³ Bangha Béla S. J.: Templomokat a Fővárosnak! Magyar Kultúra. 1913. I. p. 254—256.

³⁴ Ez az irat nyitott kapukat döngetett: Bárczy már melengette a tervet; az irat mégis jó szolgálatot tett a közgyűlés tagjai körében végzendő propaganda érdekében.

³⁵ Ferenczi Zoltán: A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei. Bp. 1909. p. 6. (Klny. a Múzeumi és Könyvtári Értesítő III. évfolyamából.)

³⁶ Uo. p. 9—10.

³⁷ Uo.

³⁸ Pellison, Maurice: Les bibliothèques populaires en France et à l'étranger. Párizs 1906. p. 86. Lásd Ferenczi Zoltán: A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei c. művében. (Bp. 1909.) p. 10.

³⁹ Morel, Eugène: La librairie publique. Párizs 1916. p. 188. Lásd Ferenczi Zoltán: A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei c. művében. (Bp. 1909.) p. 11.

⁴⁰ Lásd Mihalik József: A budapesti Városi Nyilvános könyvtár. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. XI. évf. 1917. p. 227—235.

⁴¹ Lásd Dienes László: Walter Hofmann könyvtári törekvései. Bp. 1916. (Könyvtári füzetek. 1.) p. 7—48.

⁴² Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszéde... Múzeumi és Könyvtári Értesítő. V. évf. 1911. p. 232.

⁴³ Wlassics Gyula 1912. évi beszéde. Uo. VI. évf. 1912. p. 231—238.

⁴⁴ Madzsar József: Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára. Bp. 1913. p. VII—VIII., X. 239 l.

⁴⁵ Dienes László: A Városi Nyilvános Könyvtár működési programja a legközelebbi jövőben. (Kézirat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irattárában.)

⁴⁶ Lásd Rákos Ferenc: A Kommunisták Magyarországi Pártja második (illegális) Központi Bizottságának munkájáról. Társadalmi Szemle. XIV. évf. 2. sz. 1959. február. p. 94—99.

⁴⁷ Az eredeti iratok birtokomban vannak. — K. B.

⁴⁸ Lásd még Labiche, B.: Notice sur les dépôts littéraires et la révolution bibliographique à la fin du dernier siècle. Párizs 1880. és Klaiber, Ludwig: Die französischen Bibliotheken in der Grossen Revolution. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1949. 7—8. sz. p. 287—298. és 9—10. sz. p. 359—371.

⁴⁹ Fraknói Vilmos: Gróf Széchényi Ferenc. Lásd Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. Bp. 1900. I. 1900. p. XVII.

⁵⁰ Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. Magyar Könyvszemle. Új folyam XXXI. köt. 1924. p. 17.

⁵¹ Lásd Gulyás Pál: Kommunista könyvtárpolitika. Bp. 1921. p. 14—15.

⁵² Lásd Szabó Ervin és Madzsar József: Az Egyetemi könyvtár-ról. Huszadik Század. VIII. évf. 1907. p. 964—976.

⁵³ Érdekes, hogy a három nagy könyvtár egyesítésének „célszerűségét” az ellenforradalmi korszakban felvetették. Lásd A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp. 1927. p. 113.

⁵⁴ Az alapelvekből folyó feladatokat lásd a Könyvtárak a Tanácsköztársaságban c. íránycikkből. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. 2—3. sz.

⁵⁵ Lásd P. I. L. Lit. 3 db. (fol. 15.) Magyar Nemzeti Múzeum kéz-irattári növedéknapló 1942. 7.

⁵⁶ Kenczler Hugó: A Nemzeti Múzeum átszervezése. Fáklya. 1919. május 11.

⁵⁷ P. I. L. Lit. 3 db (fol. 15.) Magyar Nemzeti Múzeum kéz-irattári növedéknapló 1942. 7.

⁵⁸ Szekfü Gyula: Levéltárak. Lásd A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk.: Magyary Zoltán. (Bp. 1927.) p. 336.

⁵⁹ A két világháború között a családi levéltárak bekebelezése az Országos Levéltárba megtörtént.

⁶⁰ Párttörténeti Intézet levéltára. 5902. sz.

⁶¹ Egyetemi Könyvtár irattára. 493/19. sz.

⁶² Egyetemi Könyvtár irattára. 554 19. 1919. május 22.

⁶³ A beküldött hat kötethez mellékelte kísérő levelet Friedreich Endre kegyesrendi központi könyvtárnok írta alá. A levelet az Egyetemi Könyvtár a beérkezés napján, 1919. április 2-án, 355.1919. EK. sz. a. iktatta. Lásd még Tóth András: „Holt” kéziratgyűjtemények élete. Magyar Könyvszemle. Ötödik folyam. LXXIV. évf. 1958. 1. sz. p. 46.

⁶⁴ Lásd Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Bp. 1917. p. 93—98.

⁶⁵ A főtítkár jelentése a könyvtár állományának közlésénél csak művekről tesz jelentést, ezért minden adatunk a következőkben is csak művekről szól.

⁶⁶ Lásd Diplomatariumok és monumenták a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Összeáll.: Hellebrant Árpád. Bp. 1908. 172 l.

⁶⁷ Lásd az MTA Könyvtárának 1919. évi irattárát.

⁶⁸ A Tanácsköztársaság Adatainak Gyűjtésére szervezett Országos Bizottság. Iratai a Párttörténeti Intézetben.

⁶⁹ Lásd Bezerédj István és a százéves szekszárdi kaszinó. Emlékkönyv. Szerk.: Bodnár István. Szekszárd 1942. p. 132. és 154.

⁷⁰ Lásd A szabadtanítás Pécsen 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplóját. (Kohn Miksa felszólalása.) Bp. 1908. p. 451.

⁷¹ Lásd A Magyar Korona országainak állami zárszámadását az 1897., 1898., 1899. és 1913. évekről. Az egyes adatok a részletezésben a Földművelésügyi és Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium c. részében találhatók. Ezekhez a részek elején lapszámokra utaló táblázat van.

⁷² Lásd Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. V. 1912—1913. Bp. 1915. 1127 l. — A 696—903. lapokon közölt „nyers” táblázatok alapján.

⁷³ Lásd Kiss Jenő: Az agrárszocialista olvasóköri történetéből. (1867—1914.) Magyar Könyvszemle. LXXV. évf. 1959. 2. sz. p. 187.

⁷⁴ Lásd Szántó Béla: A magyar munkásmozgalom 1914-ig, 2. kiad. Bp. 1949. p. 137. és 145.; Lásd még Ormos Ede: A szocializmusról, különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre. Hódmezővásárhely 1896. 143. l.; Fábry Sándor: Az alföldi munkásmozgalom. Bp. 1895. 43 l. (Klny. az 1895. évi III. Országos Gazdakongresszus Kiadványaiból.)

⁷⁵ Lásd Magyar mezőgazdasági közigazgatás. Összeáll.: Lesztánszky Sándor és Lekky István. Bp. 1902. p. 557—583.

⁷⁶ A szabadtanítás Pécsen 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplója. (Bp. 1908.) p. 207.

⁷⁷ Lásd Gulyás Pál. A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. 2. átdolg. kiad. Bp. 1913. p. 36—39. és G. P.: A népkönyvtárügy és a nemzeti kérdés. Könyvtári problémák. 1917. p. 168.

⁷⁸ Lásd Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. (Bp. 1913.) p. 44.

⁷⁹ Mihalik József: Reformok. II. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. X. évf. 1916. p. 1—9.

⁸⁰ Lásd Mihalik József: Helyzetünk. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. VIII. évf. 1914. p. 237—240. és Mihalik József: Intézményeink és a háború. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. IX. évf. 1915. p. 1—26.

⁸¹ Lásd a vidéki könyvtárak megfelelő elhelyezése és az elhagyott vidéki magánkönyvtárak ügyében kiadott rendeletet. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. május 1. 1. sz.

⁸² Dr. Szilády Károly akkori főlevéltárnok és könyvtáros feljegyzései, valamint Bíró Sándor cikkei alapján. Lásd Heltai Nándor: A kecskeméti városi könyvtár történetéből. Magyar Könyvszemle. LXXV. évf. 1959. 1. sz. p. 103—106.

⁸³ Magyar Minerva. V. (Bp. 1915.) p. 470.

⁸⁴ A toponári kastély könyvtáráról Csánki Dezső: Somogy vármegye monográfiája című munkájában (p. 167.) így emlékszik meg: „Van benne kb. 1500 kötetes könyvtár, sok régi metszet és festmény...” — A könyvtár szép bútorzata a Tanácsköztársaság fennállása idején a helyén maradt.

⁸⁵ Lásd Szakasits Árpád: A szakszervezeti könyvtár. Szakszervezeti Értesítő XVI. évf. 1919. június 7.

⁸⁶ P. I. Arch. A II. 7/56. fol. 15.

⁸⁷ Lásd Klaiber, Ludwig: Die französischen Bibliotheken in der Grossen Revolution. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1949. 7—8. sz. p. 287—298. és 9—10. sz. p. 359—371.

⁸⁸ Kormányzótanácsi jegyzőkönyvi kivonat az írók, tudósok és művészek dolgozósobáinak rekvirálás alóli mentesítéséről. Ktj. 118/919. sz. — Lásd A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája c. kötetben. (Bp. 1959.) p. 278.

⁸⁹ Lásd [Kőhalmi Béla] Philobiblos: Todoreszku Gyula dr. gyűjteménye. Könyvtári Szemle. II. évf. 1914. p. 149—153. és 174—178.

⁹⁰ Lásd Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára. Összeáll.: Akantisz Viktor. Bp. 1922. XVI, 117 l., 10 t. (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. VII.)

⁹¹ Uo. p. XI.

⁹² Lásd Hogy szerezte Todoreszku a legszebb magyar könyvkincseket. Az Est. 1920. november 21. — Todoreszkuné a következő ajánlással küldte meg a katalógust e könyv írójának Bécsbe: „Kőhalmi Bélának, nehéz időkben könyvtárunk oltalmáért hálás emlékezettel özv. dr. Todoreszku Gyuláné. Budapest, 1923.” — A példány birtokomban. — K. B.

⁹³ Időközben W. I. felhatalmazását a népbiztosság Dienes Lászlóval egyetértésben — a Kornfeld könyvtár ügyében tanúsított túlzó magatartása miatt — visszavonta. Az újabb (III. b. ü. o. 70 982/1919. sz.) meghatalmazás W. I. tevékenységét már csak az Emmer-könyvtár ügyében való eljárásra korlátozta.

⁹⁴ Az Emmer-könyvtárra vonatkozó iratok iktatószámai az Egyetemi Könyvtár irattárában: 1919/336, 356, 470, 487, 500, 502, 503, 532, 575. — Az ex-libris jelmondata E. K. hagyatékában maradt könyvjegyzélat alapján került az ex-librisre.

⁹⁵ Az eredeti levél birtokomban van. — K. B.

⁹⁶ A belügyi népbiztos 122. 3875/Eln. sz. rendelete a volt képviselőházi könyvtáraknak a Szabó Ervin Könyvtár kezelésébe való átengedéséről. Lásd A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. május 1. 1. sz.

⁹⁷ Az irat száma: F. N. 2604—IX—A—1919. Kelte: 1919. július 1. Aláírva: Ballenegger Róbert, Kovács József. (Walleshausen Gyula tudományos osztályvezető szíves közlése.)

⁹⁸ Lásd a Közoktatásügyi Népbiztosság 159 314/1919/VI. 1. sz. 1919. július 15-i rendeletét a volt OMGE könyvtár mezőgazdasági szakkönyvtárrá való átszervezéséről. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. 4. sz. Melléklet.

⁹⁹ A fennmaradt tervezet birtokomban. — K. B.

¹⁰⁰ *Lásd* I. Magyar Könyvészet. 1914. (Magyar Könyvkereskedők Évkönyve.) Szerk.: Kóhalmi Béla és Pikler Blanka. XXV. évf. Bp. 1915. p. VI., LXV, 230 l.

¹⁰¹ *Lásd* Kóhalmi Béla: Utazás a magyar irodalom és könyvkiadás körül. Huszadik Század. XX. köt. X. évf. 1909. p. 148—161. — Egy adat (az Athenaeum millenáris történetéről) Elekes Dezső: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében c. tanulmányából való. Bp. 1938. p. 119. (Statisztikai Közlemények. 85. köt. 1. sz.)

¹⁰² Az ebben a fejezetben említett, a könyvkiadással és könyvterjesztéssel kapcsolatos fontosabb rendeletek forrásai: A kezelés és őrizet nélkül maradt vagy bármiként veszélyeztetett magán- és családi könyvtárakról, és eladó könyvtárak kényszerfelajánlásáról. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 28-i 23. K. N. sz. rendelete. A Tanácsköztársaság. 1919. május 6. 35. sz. — A könyv- és zeneműkiadók, könyvkereskedések kötelező leltárkészítéséről és államosításáról. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. május 5-i 25. K. N. sz. rendelete. A Tanácsköztársaság. 1919. május 6. 35. sz. — A könyvpiac megnyitásáról. A Népgazdasági Tanács 1919. május 27-i N. T. 6. sz. rendelete. Tanácsköztársaság. 1919. május 28. 54. sz. — A nyomdai termékek kötelező beszolgáltatásáról. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. július 16-i 60. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság. 1919. július 17. 94. sz.

¹⁰³ *Lásd* a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 19-i 9. K. N. sz. rendeletét. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. május 1. 1. sz. és a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 26-i 14. K. N. sz. rendeletét. Tanácsköztársaság. 1919. április 27. 29. sz.

¹⁰⁴ Körülbelül 14 000 mű példányai és 515 antikváriumi példány.

¹⁰⁵ *Lásd* a Közoktatásügyi Népbiztosság I. sz. belső rendeletét a könyvüzemek, könyvkiadók és könyvkereskedések külföldi tartozásainak bejelentéséről. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. június 3-i I. sz. belső rendelete. Corvina. 1919. június 10. p. 58.

¹⁰⁶ *Lásd* Szabó Ervin Könyvtár. Vörös Ujság. 1919. március 29.

¹⁰⁷ Budapest könyvtárügye. Közművelődési könyvtárhálózat kiépítése a Szabó Ervin könyvtár keretében. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. május 1. 1. sz. — *Lásd még* Szabó Ervin emlékezete. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 28-án hozott határozata Szabó Ervin érdemeinek elismeréséről (özvegy édesanyja részére megállapított járadékról, hátrahagyott műveinek összegyűjtéséről és kiadásáról, művészi síremlék felállításáról). Világ. 1919. március 28. és A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. (Bp. 1959.) p. 311—312.

¹⁰⁸ Remete László: A Szabó Ervin Könyvtár a Tanácsköztársaság alatt c. tanulmányában (Bp. 1957.) lelkes túlzással azt írja, hogy „a könyvtár a proletárdiktatúra hónapjaiban gyakorlatilag az egész magyar könyvtárügy központja, irányítója lett...” Hiba lett volna, ha így lett volna. Az ország minden könyvtárára kiterjedő szerepet a Szabó Ervin Könyvtár nem vállalhatott. A megbízottak hivatala az összes könyvtárak fölé helyezett hatóság volt. — Helyisége a VI. Andrassy út (ma: Népköztársaság útja) 12. sz. I. emelet alatt volt.

¹⁰⁹ Az ügyirat felsorolta a kért helyiségeket. (82 707/1919. sz. III/b. ü. o.) Megkeresést intézett a népbiztosság az egyes kerületi munkás- és katonatanácsokhoz is. (O. L. K. N. 1919—V—28—72 496.) *Lásd* A Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. (Bp. 1959.) p. 311—312.

¹¹⁰ *Lásd* A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900—1920. (Bp. 1958.) p. 141.

¹¹¹ *Lásd* Fáklya. 1919. április 25.

¹¹² *Lásd* Magyar Minerva. V. 1912—1913. (Bp. 1915.) — A II. részben (p. 696—903.) közölt táblázatokból vett adatok.

¹¹³ *Lásd még* Gyári munkáskönyvtárak. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. június 1. 2—3. sz. és A gyári munkáskönyvtárak ügye. Uo. július. 4. sz.

¹¹⁴ *Lásd* Városi Nyilvános Könyvtár. Fiókok ügykezelése (nyomtatványúrlapokkal). Bp. 1913. 25 l. (Litogr.)

¹¹⁵ Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. (Bp. 1913.) p. 69.

¹¹⁶ *Lásd* Vértessy Miklós: Könyvtáros-vizsga 60 évvel ezelőtt. A Könyvtáros. VIII. évf. 1958. 8. sz. p. 574.

¹¹⁷ Tájékoztató a könyvtárosi tanfolyamról. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. május 1. 1. sz.

¹¹⁸ *Lásd* Uo.

¹¹⁹ A könyvtárosi tanfolyam megnyitása. Uo. június 1. 2—3. sz.

¹²⁰ *Lásd* Németh Endre: Jog és törvényhozás a könyvtári életben. (Könyv. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve XI. kötetéből. 1941.) Bp. 1941. 46 l.

¹²¹ Az itt következő felsorolásban említett hivatalok nevei úgy szerepelnek, ahogy a tanács hatalom kikiáltása előtti tervezetben olvashatók.

¹²² *Lásd* Kóhalmi Béla: Petrik Géza. (1845—1925.) (Magyar bibliográfusok és könyvtárosok.) A Könyvtáros. VI. évf. 3. sz. 1956. p. 185—187.

¹²³ Hivatalos Közlöny. 1919. május 15. 21. sz.: A közoktatásügyi népbiztos 91 609. sz. rendelete a történelmi tanítás új iránya tárgyában. *Lásd még* A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája c. kötetben. (Bp. 1959.) p. 61—62.

¹²⁴ A Függelék itt következő három első irata a könyvtárügyi megbízottak hivatalba lépése előtt, Dienes László és Kóhalmi Béla között lefolyt megbeszélések eredménye. A Könyvtárügyi Program keletkezési ideje 1919 február vége. Ezt a tervezetet Dienes László bemutatta a második (illegális) Központi Bizottság egyes tagjainak is.

A másik két irat (Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei és Az országos könyvtárügy tervezete) keletkezési ideje 1919 március. — Az eredeti iratok birtokomban vannak. — K. B. — Minden egyéb irat és dokumentum megtalálható e könyv sajtó alá rendezése közben az Országos Széchényi Könyvtár által sokszorosított alakban, korlátolt példányszámban megjelent munkában: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kóhalmi Béla. Bp. O. Sz. K. 1959. 211 l.

59.3039 Athenaeum Nyomda, Budapest (F. v. Soproni Béla)

Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója

Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Pópa Györgyné

Lektoralta: Kovacs Maté

Műszaki vezető: Löblin Imre

Műszaki szerkesztő: Károlyi Gábor

A borítót Gáll Gyula tervezte

Megjelent 1000 példányszámban

Terjedelem 16 $\frac{1}{4}$ (A/5) ív + 34 oldal melléklet

Ez a könyv az MSZ 5601-54 és 5602-50 Á szabvány szerint készült